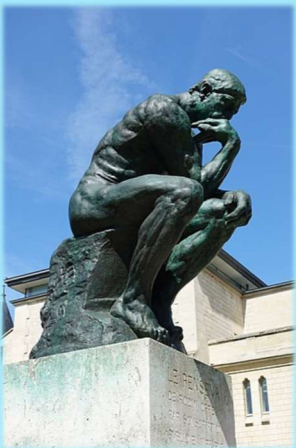

De school van Athene, van Rafaël in de Stanze di Raffaello

Dag beste leerlingen

Deze instapbundel heeft als doel jullie de basisvaardigheden en -ideeën uit de tweede graad mee te geven zodat het vak filosofie volgen in de derde graad vlotter verloopt. Het vak filosofie durft al eens veel vragen oproepen. Enkele voorbeelden: Wat is filosofie eigenlijk? Wat doen filosofen zoal? Welke resultaten boeken filosofen? Ben je filosoof of word je filosoof? ...

Eén antwoord geven we alvast met plezier: **filosofen denken na**. We verwijzen daarom graag naar het bronzen beeld van Auguste Rodin: Le Penseur oftewel de Denker. Ook deze bundel start met de focus op het nadenken. Dat klinkt makkelijk, maar om een goede filosofische houding gewoon te worden, moet er goed geoefend worden.

Filosofen hebben de gewoonte om hun gedachten onder woorden te brengen in **dialog** met andere filosofen of denkers.

In het derde jaar hebben onze leerlingen vooral geoefend op de filosofische houding: de juiste vragen leren stellen en filosofische antwoorden kunnen geven. In het vierde jaar worden bij de filosofische thema's de bekendste filosofen en hun

typische filosofische ideeën besproken.

In deze bundel geven we jullie oefeningen en opdrachten mee om op z'n minst de houding en basisbegrippen mee te geven.

Heel veel succes!!!!

H. Brouns – leerkracht filosofie 2de graad
P. Decorte – leerkracht filosofie 3de graad

Structuur van deze instapbundel

Deze bundel is in **twee delen** verdeeld: eerst zien we de inhoud van het derde jaar, in het tweede deel die van het 4de jaar.

In het eerste deel zijn de teksten met bijhorende opdrachten gebundeld in dit document. Voor het tweede deel is er gewerkt met kopieën uit onze 'echte' cursus (=bijlage), maar vind je de bijhorende opdrachten wel in deze bundel.

DEEL 1: LEERINHouden DERDE JAAR

Zo meteen volgt de inhoudstafel met de verschillende hoofdstukken.

In elk nieuw hoofdstuk wordt de leerstof kort aan jullie voorgesteld via theorie en kleine oefeningen of toepassingen. **De belangrijkste theorie wordt best gemarkeerd en je maakt elke opdracht.** Ook de ingevoegde filmpjes over de leerstof kunnen je helpen om bepaalde zaken te begrijpen.

Inhoudstafel:

- Hoofdstuk 1 Verlangen naar Wijsheid
- Hoofdstuk 2 Filosoferen
- Hoofdstuk 3 De zin van filosofie
- Hoofdstuk 4 Mens en dier
- Hoofdstuk 5 Geest en lichaam
- Hoofdstuk 6 Mens en technologie¹

Gebruikte symbolen:

	Als je dit symbooltje ziet staan, los je de vragen schriftelijk op of maak je de oefening.
	Als je dit symbooltje ziet staan, is het de bedoeling dat je deze begrippen of theorie memoriseert voor de start van volgend jaar.
	Als je dit symbooltje ziet staan, zoek je bijkomende info op (internet).

¹ Dit hoofdstuk werd vorig schooljaar nauwelijks behandeld en werd dus ook uit deze bundel gehouden.

Hoofdstuk 1 Verlangen naar wijsheid

Wat is filosofie? Een korte inleiding

Filosofie wordt vaak terecht gedefinieerd als liefde voor de wijsheid. Een ander woord voor filosofie is wijsbegeerte en ook in die term vind je het **verlangen naar wijsheid**. Beoefenaars van de filosofie noemen we filosofen.

Hoe zou jij wijsheid omschrijven?

Kan je een voorbeeld geven van een wijs persoon? Leg kort uit waarom je voor die persoon kiest.

Zoek op het internet drie namen op van bekende filosofen.

De mens gaat op zoek naar wijsheid door na te denken. De mens is dus een denkend wezen, anders dan de dieren. Naast het nadenken bezit de mens nog een andere vaardigheid: de mens gebruikt taal om zijn gedachten uit te drukken. Taal is dus de uitdrukking van gedachten.

Het doel van filosofie kunnen we dus samenvatten als de logische verheldering van gedachten. Filosofie is dus geen leer, maar veeleer een activiteit. Die activiteit, het *filosoferen*, daar leggen we in het derde jaar de nadruk op.

De oorsprong van de filosofie

1. Verwondering

Als denkend wezen stelt de mens zich voortdurend vragen. Hoe ver liggen de sterren? Waar komt de wereld vandaan? Is er leven buiten onze planeet? Waarom voeren mensen oorlog? Al dit soort vragen gaan terug op het begrip **verwondering**. Er zijn verschillende definities van verwondering mogelijk maar misschien is deze omschrijving voorlopig voldoende:

Verwondering is een denkhouding die niets als vanzelfsprekend ervaart.

We kunnen verwondering best vergelijken met een soort **kinderlijke blik op de wereld** waardoor we onbevangen vragen kunnen stellen bij alles wat we zien, horen, voelen en ruiken.

Kleine kinderen zijn hét voorbeeld bij uitstek om het begrip verwondering uit te leggen. Kinderen ervaren de wereld als nieuw en stellen ongelooflijk veel vragen bij de nieuwe dingen waarmee ze voor een eerste keer geconfronteerd worden. Volwassenen, die al gewend zijn aan de meeste zaken uit deze wereld, verliezen daarom vaak het gevoel van verwondering.

Noteer twee zelfgekozen voorbeelden van *waarom*-vragen die kleine kinderen wel eens stellen.

Verwondering is dus de start van elk filosofisch denken. Het denken neemt dan afstand van de vanzelfsprekende dingen en stelt zich de vraag waarom de dingen zijn zoals ze zijn.

Filosofie is verwondering over al wat is, wat het is, hoe het is en waarom het is.

Laat ons een voorbeeld van mogelijke verwondering van naderbij bekijken. Lees onderstaand gedicht minstens twee keer.

Het Ontelbare

We zaten te drinken en te kijken over het water
tot waar de wereld in de hemel verdween en terug
naar de tafel, de flessen, de glazen,
een avond voor een echt gesprek, over het grotere
ineens verscheen in de hemel een zwerm spreeuwen
een enorme, dansende wolk vogels, zo begon het
was die zwerm niet het levend bewijs zei iemand
dat getallen ontelbaar groot kunnen zijn, ja
die hemel vol vogels had hem aan het denken gezet
toen begonnen we met zijn allen verder te denken
zouden er meer getallen zijn dan we al kennen
nog grotere misschien – hoeveel zouden dat
er dan zijn en hoe groot waren ze dan, zouden wij
hen ooit kunnen denken, ooit kunnen opschrijven
en bovendien, wat wilden we met hen en zij met ons
er waren veel meer vragen, de meeste zo moeilijk
dat ik ze niet kon onthouden, maar ik weet nog wel
dat we diep in de nacht weer uitkwamen bij die vogels
inmiddels was de lucht geheel bezaaid geraakt
met de gebruikelijke hemellichamen

Rutger Kopland (1934-2012) Uit 'Verzamelde gedichten', 2008.

Waarover verwondert deze groep mensen zich in dit gedicht?

Hoe begint en eindigt het gedicht?

Kan je zelf een verklaring noteren voor de titel 'Het Ontelbare'.

Wat staat er tenslotte tegenover 'verwondering'? We hebben in onze taal geen woord dat het tegengestelde vormt, behalve dan het nogal weinig zeggende 'niet verwonderd' zijn. Een betere poging is misschien het werkwoord 'verwachten'. **Wie alles verwacht, op alles is voorbereid, is nooit verwonderd.** Dat kan natuurlijk niet, op alles voorbereid zijn, althans niet letterlijk. Figuurlijk wel. Je kunt je een houding aannemen die je toelaat nooit verwonderd te zijn: wat er ook gebeurt, je zal niet laten merken dat je dat niet of misschien anders had verwacht.

Wat mis je dan, als je nooit verwonderd kan zijn?

2. Mythisch denken

De mens heeft steeds geprobeerd om de **vragen die uit de verwondering ontstaan te beantwoorden met** verhalen. Deze verhalen gaven verklaringen voor alle grote vragen en stelden de mens op die manier enigszins *gerust*.

We kennen deze verhalen vooral als **mythen**, overgeleverd uit de Klassieke Oudheid.

We sommen enkele belangrijke kenmerken van de mythen voor jullie op:

1. Mythen zijn door mensen verzonden verhalen
2. Mythen worden van generatie op generatie overgeleverd
3. Mythen geven een verklaring over het ontstaan van de wereld en natuurverschijnselen
4. Deze verklaringen zijn gebaseerd op goden en halfgoden met antropomorfe eigenschappen

Antropomorf betekent dat goden bepaalde menselijke eigenschappen bezitten in de mythen. Bijvoorbeeld: jaloez, boos, verliefd, verdrietig, eenzaam,

Lees onderstaande Griekse mythe en beantwoord vervolgens de vragen:

Hoogmoed komt voor de val – de Tantaluskwelling

In de Griekse mythologie is Tantalus de zoon van oppergod Zeus. Hij is vooral bekend van de naar hem vernoemde Tantaluskwelling. Tantalus heeft het zeer goed. Hij is geliefd bij de goden, wordt geregeld uitgenodigd op de Olympus en mag soms zelfs de maaltijd met de goden nuttigen. Al snel wekt hij echter de irritatie van de goden op door eten van hen te stelen en goddelijke geheimen door te vertellen aan de mensen. Toch blijft de mensenzoon van Zeus welkom op de Olympus.

Op een dag maakt Tantalus het echter te bont. Hij nodigt de goden uit de maaltijd bij hem thuis te nuttigen. De hooghartige Tantalus besluit dan de alwetendheid van de goden te testen. Hij doodt zijn zoon Pelops, snijdt hem in stukken en zet hem voor aan zijn gasten. Alleen de godin Demeter, die verblind is door verdriet vanwege het verlies van haar dochter Persephone, heeft niet door dat ze mensenvlees voorgeschoteld heeft gekregen en neemt een hap.

De goden zijn woedend over het gedrag. Ze voegen de in stukken gesneden Pelops weer bij elkaar en brengen hem weer tot leven. Het stuk dat Demeter per ongeluk heeft opgegeten, zijn schouderblad, wordt vervangen door een stuk ivoor. Pelops werkt hierna een tijdlang als wijnschenker bij Poseidon. De god Poseidon schenkt hem later een gevleugelde gouden wagen en twee onsterfelijke paarden.

Met Tantalus loopt het slechter af. Ook Zeus is boos op zijn zoon en werpt hem in een deel van de onderwereld. Daar wacht de verwoepene een eeuwigdurende, drievoudige straf.

Tantalus moet middenin een vijver staan. Het water komt hem letterlijk tot de lippen, maar hoewel hij vreselijke dorst heeft, kan hij geen slok nemen. Steeds als Tantalus een slok wil nemen, zakt het water plotseling weg in de donkere bodem. Dit herhaalt zich voortdurend, dag na dag en jaar na jaar.

Zijn honger kan de ongelukkige ook al niet stillen. Vlak boven zijn hoofd hangen de lekkerste vruchten. Peren, appels, vijgen en olijven. Steeds als Tantalus zijn hand uitstrekt om een vrucht te grijpen, jaagt een stormwind ze echter buiten zijn bereik. Naast de brandende dorst en folterende honger moet Tantalus ook nog voortdurend vrezen voor zijn leven. Boven zijn hoofd hangt namelijk een gigantisch rotsblok in de lucht, dat hem elk moment dreigt te verpletteren. Vanwege het leed van Tantalus in de onderwereld, noemen wij het feit dat men iets graag wil maar net niet kan krijgen vandaag de dag een Tantaluskwelling.

Welke drie fouten maakt Tantalus volgens het verhaal?
Welke drievoudige straf krijgt Tantalus? Som kort op.
Welke antropomorfe kenmerken vind je terug in deze mythe?
Welke les moesten de Grieken hieruit trekken? Welke ideeën/gevoelens worden in deze mythe behandeld?

3. Van mythe naar filosofie

De filosofie probeert om dergelijke vragen – bijvoorbeeld over goed en kwaad – niet langer in een verhaal op te lossen, maar probeert om **rationeel** tot een antwoord te komen. Rationeel betekent 'met behulp van het eigen menselijke verstand'. (ratio=rede) Deze nadruk op het menselijk verstand en het nadenken vereist een zekere afstandname. Wie nadenkt, neemt automatisch afstand door letterlijk bij de dingen *stil* te staan.

Denk zelf even na over de volgende vraagjes (je hoeft de antwoorden niet te noteren)

- Wie ben ik?
- Wat zijn mijn talenten?
- Waarom kies ik voor deze studierichting?

- Wanneer was ik voor het laatst gelukkig?
- Wat maakt mij echt ongelukkig?
- Heb ik een doel in mijn leven?

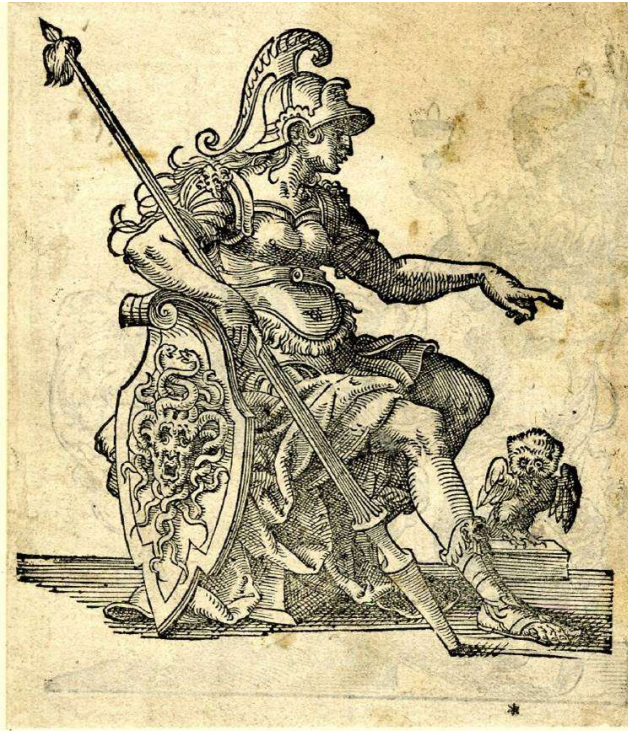
De filosofie vergelijkt zichzelf daarom graag met een **uil** die over de wereld heen vliegt en zo letterlijk de wereld vanop een afstand bekijkt. De filosofie wordt wel eens vergeleken met de **Uil van Minerva**. Minerva is de Griekse godin van de *wijsheid*. De uil vliegt s' avonds over de wereld, dat is de afstand die we nodig hebben om na te denken.

Bekijk onderstaande **afbeelding** en zoek op waarom de godin Minerva een harnas draagt. (noteer naast de afbeelding)

Leg vervolgens zelf een verband naar het begrip *wijsheid*. (noteer naast de afbeelding)

4. Filosofie

Filosofie is het verlangen naar wijsheid, maar filosofie heeft **geen specifiek studiedomein** zoals elke andere wetenschap. Biologie, wiskunde, geschiedenis, godsdienst, ... al deze vakken hebben specifieke onderwerpen, de filosofie niet. **De filosofie denkt na, ze reflecteert.** Nadien stelt de filosofie kritische vragen waarin ze vraagt naar *vooronderstellingen* van elk van deze wetenschappen.

Zijn volgende vragen filosofisch of niet? Kruis de filosofische vragen aan:

Voorbeeldvragen	Kruisje
Hoeveel is 2x2?	
Wie is de huidige koning van België?	
Is het goed om populair te zijn?	
Waarom is de lucht blauw?	
Is je huiswerk vergeten slecht?	
Zijn de meningen van alle leerlingen gelijkwaardig?	
Wat is de snelheid van het licht?	
Vind je dat een mooie jas?	
Luister jij graag naar popmuziek?	
Wat maakt iets mooi?	
Is het rechtvaardig om een pestkop te pesten?	
Waarom zijn mensen jaloers?	
Wat is je lievelingsapp?	

Filosofische vragen nodigen tenslotte vaak uit tot het stellen van verdere vragen.

Bijvoorbeeld:

- 📌 Hoofdvraag: Is de mens een goed of slecht wezen?
- 📌 Bijvragen:
 - Wat is goed?
 - Wat is slecht?
 - Is er zoiets als 'de mens'?
 - Is het mogelijk om zowel 'goed' als 'slecht' te zijn?

Welke bijvragen kan je stellen bij deze filosofische vragen? Probeer voor elke vraag twee bijvragen te noteren.

- Is het goed om dieren te doden om aan voedsel te geraken?

- Is technologische vooruitgang goed of slecht?

Besluit: kenmerken van de filosofische vraag

1. Wie filosofische vragen stelt, verwondert zich over dingen die de meeste mensen als evident beschouwen
2. Een filosoof blijft doorvragen naar het wezen of de essentie van dingen
3. Het antwoord vind je vaak niet door proefondervindelijk onderzoek, maar door abstract denken
4. Vaak is er discussie over welk antwoord juist is

HOOFDSTUK 1 IN EEN NOTENDOP:

- Filosofie start vanuit de verwondering
- Vooraleer onze Westerse filosofie ontwikkelde, werden zaken die de mens verwonderde verklaard door mythen
- Filosofen verklaren niet op basis van mythische verhalen maar op basis van de rede of verstand

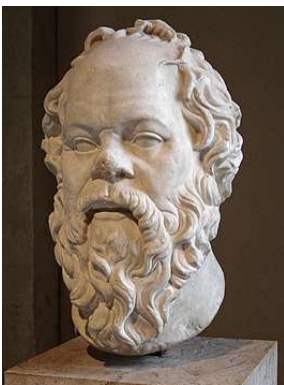
Hoofdstuk 2 Filosoferen

Door de oefening op het einde van hoofdstuk 1, heb je een eerste ervaring van filosoferen opgedaan. Eigenlijk is dat niet zo heel simpel, dat 'redelijk nadenken'. Wat houdt dat nu exact in? Dat gaan we bekijken in dit tweede hoofdstuk.

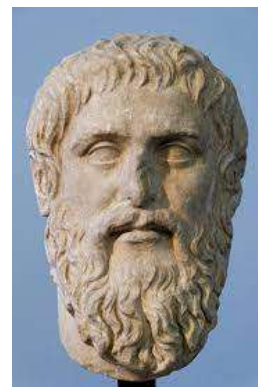

1. Filosofie als maieutiek

De filosoof die als eerste een methode heeft ontwikkeld die ons helpt bij het filosofisch nadenken, is **Socrates**. Voor de Griekse filosoof Socrates (469-399 v.C.) was filosofie een sociale activiteit, een gesprek tussen mensen. Socrates heeft zelf geen letter op papier gezet, maar gelukkig heeft zijn leerling Plato heel veel geschreven over zijn leermeester.

Socrates

Plato

Socrates ging ervan uit dat hij niets wist, maar dat we **via dialoog de waarheid kunnen achterhalen**. 'Ik was mij er immers van bewust dat ik zo goed als niets wist', zei hij. Het is dat besef van de eigen onwetendheid, dat leidt tot een nieuwsgierige open houding, of wat Plato 'verwondering' noemt. Socrates vergeleek de taak van de filosoof tijdens het gesprek met het werk van een **vroedvrouw**. Net zoals een vroedvrouw een kind ter wereld helpt brengen, helpt een filosoof zijn gesprekspartner door vragen te stellen om tot inzicht over het leven te

komen. Vandaar dat men de Socratische methode vergelijkt met vroedkunde, oftewel **de maieutiek**.

Hoe gaat zo'n Socratisch gesprek in zijn werk? Hier lees je een kort voorbeeld:

Kleuter: 'Wil je met me spelen?'
Papa: 'Nee, ik moet werken?'
Kleuter: 'Maar waarom moet je werken?'
Papa: 'Om geld te verdienen.'
Kleuter: 'Maar waarom moet je geld verdienen?'
Papa: 'Geld is nodig om te kunnen leven.'
Kleuter: 'Maar waarom leven we?'
Papa: 'Euh ...'

Zie je wat er gebeurt? Je gaat er niet vanuit dat alles vanzelfsprekend is maar onderzoekt wat bepaalde uitspraken of woorden betekenen voor een bepaalde persoon. Vanuit die bepaling, kan je dan weer verder gaan uitdiepen. Dit gaan we even oefenen.

Wat we eerst gaan doen in deze oefening van de **Socratische methode**, is kijken wat bepaalde begrippen voor jou betekenen om vervolgens die vanzelfsprekendheid in vraag te stellen.

- A) Welke dingen associeer jij met de begrippen waarheid, rechtvaardigheid en vriendschap.

Geef een omschrijving van de volgende begrippen:

Waarheid
Rechtvaardigheid
Vriendschap

- B) Ga nu vragen aan een huisgenoot wat zijn/haar definitie is van bovenstaande begrippen. Noteer ze hier:

Waarheid

Rechtvaardigheid
Vriendschap

C) Ga nu in de derde stap opzoeken (bijvoorbeeld in een online woordenboek) wat de officiële definitie van de begrippen is. Noteer/Plak die definities hier:

Waarheid
Rechtvaardigheid
Vriendschap

D) Vergelijk tenslotte voor elk begrip wat de gelijkenissen en de verschillen zijn.

	Gelijkenissen	verschillen
waarheid		

rechtvaardigheid		
vriendschap		

Als je over 'de waarheid', 'het rechtvaardige' of 'vriendschap' spreekt, weet iedereen wel wat daarmee bedoeld wordt, maar blijken er toch verschillen te zijn in de definities die mensen erover hebben.

Probeer nu op basis van de andere bepalingen die je hebt gevonden een betere definitie te geven die meer volledig is.

Waarheid
Rechtvaardigheid
Vriendschap

2. Meer achtergrond bij Socrates

Bekijk het volgende fragment om vervolgens bijhorende vragen op te lossen.

[Socrates - Durf te Denken](#)

•Waarin was Socrates de allereerste?

•Waarover stelde Socrates kritische vragen?

•Wat is een horzel?

•Waarom kreeg Socrates die bijnaam?

•Waarvan werd de 70-jarige Socrates beschuldigd?

•Socrates drinkt uiteindelijk de gifbeker uit. Waarom kiest hij daarvoor?

HOOFDSTUK 2 IN EEN NOTENDOP:

-
- Filosoferen kan je vergelijken met de maieutiek
 - De eerste filosoof die hier een methode voor heeft ontwikkeld is Socrates
 - De filosoof helpt zijn gesprekspartner door het stellen van vragen tot inzicht over het leven te komen

Hoofdstuk 3. De zin van filosofie

De Botton

In zijn beroemd boek 'De Troost van de filosofie' gaat filosoof Alain de Botton op zoek naar het **praktisch nut dat filosofie de mens kan opleveren**. Heeft filosofie zin? En zo ja, in welke situaties kan de filosofie de mens bijstaan? In dit hoofdstuk tonen we hoe de filosofie het kritisch denken van mensen kan aanscherpen, hoe filosofisch argumenteren als vaardigheid kan worden aangeleerd en hoe filosofen de voorwaarden voor een gelukkig leven ontleden.

1. *Kritisch denken*

Je hebt ongetwijfeld al veel gehoord over 'kritisch denken'. Het is iets dat men in ons onderwijs heel belangrijk vindt. Leerlingen moeten niet alleen kennis op doen maar hier ook kritisch over kunnen nadenken. Voor filosofen bestaat kritisch denken uit twee belangrijke elementen:

1. Kritisch denken betekent ten eerste dat je je eigen ideeën en **vooronderstellingen** in vraag stelt.
2. Kritisch denken veronderstelt ook dat je in **dialoog** gaat met anderen, zonder die anderen meteen te veroordelen.

Herken je deze elementen nog uit de vorige hoofdstukken? Zoals jullie reeds weten heeft Socrates een belangrijke rol gespeeld in ons begrip van en de ontwikkeling van het kritische denken. Voor Socrates stond communicatie centraal. Men vond hem altijd ergens in de stad omringd door een groepje toegewijde luisteraars. Hij hield voortdurend gesprekken met allerlei mensen, en perste als het ware hun kennis uit hen, om die vervolgens op waarheidsgehalte te onderzoeken en zo nodig te verwerpen. Onderwerpen voor deze dialogen waren meestal deugden als rechtvaardigheid, zelfbeheersing, vroomheid, dapperheid en wijsheid. Hij was ervan overtuigd dat het mogelijk was door inzicht en kennis de deugd te vinden en vond dat iedereen de deugd kan aanleren, zijnde een zaak van het intellect. Dit denken wordt ook wel het ethisch intellectualisme genoemd. Iemand die ware kennis had van het goede, zou volgens Socrates ook niet in staat zijn om het kwade te doen.

Duid in bovenstaande tekst de zin aan waarin je de **maieutiek** uit Hoofdstuk 2 herkent.

Kennis leidt tot deugd, zo stelde Socrates. Leg kort in je eigen woorden uit.

2. Leren argumenteren

a. Feit of mening?

Een filosoof wil via redelijk nadenken een dieper inzicht bekomen. Hiervoor moet hij goed kunnen nadenken en goed kunnen argumenteren. Goede argumenten kunnen immers moeilijk weerlegd worden en zijn dan ook het liefst gebaseerd op feiten en niet op meningen.

Via een eenvoudige tabel leren jullie het **onderscheid tussen feit en mening**:

FEITEN	MENINGEN
1. Feiten kun je bewijzen of controleren <i>Deze laptop kost 699 euro.</i>	1. Jouw standpunt <i>Ik vind L.O. een tof vak.</i>
2. Daarover kan je niet van mening verschillen (je kan het opzoeken) <i>Een Snickers bevat 321 calorieën.</i> = OBJECTIEF	2. Een andere persoon kan hier anders over denken <i>Ik vind het belangrijk om mijn huiswerk netjes te maken.</i> = SUBJECTIEF

Oefening: feit of mening? Plaats F of M na elke stelling.

Ik vind de tuintips in <i>Libelle</i> zeer waardevol en nuttig.	
Het nieuwe boek van Tom Nagels telt 109 pagina's.	
Ik ben fan van rock and roll muziek. Dit genre moet meer aan bod komen op de radio.	
De Belgische troonopvolger heet Elizabeth.	
Het Montfortcollege ligt in de gemeente Rotselaar aan de Aarschotsesteenweg.	

Het examen Frans was echt veel te moeilijk.	
Ik denk dat ik alles op de toets juist heb ingevuld.	
Ik heb tien op tien, joepie!	
Smaken verschillen nu éénmaal.	
Beledigend taalgebruik op sociale media moet verboden worden.	

b. Geldige en ware redeneringen

Filosofen denken na over zaken die voor de meeste mensen vanzelfsprekend zijn. Het is echter belangrijk om *juist* te denken. De **logica**, een onderdeel van de filosofie, helpt filosofen om correct te redeneren. Laten we even stilstaan bij een filosofische redenering.

Een **redenering** vertrekt altijd vanuit een aantal stellingen die je aanneemt (= de zogenaamde **premissen**) om uit te monden in een juiste **conclusie**.

Het klassieke voorbeeld van de filosofische redenering luidt als volgt:

Premisse 1: Alle mensen zijn sterfelijk

Premisse 2: Socrates is een mens

Conclusie: Socrates is sterfelijk

Als de conclusie noodzakelijkerwijs uit de twee eerste uitspraken voortvloeit is de redenering **geldig**, ook al is de eerste of tweede uitspraak **niet waar**.

Premisse 1: Alle mensen zijn onsterfelijk (onwaar)

Premisse 2: Socrates is een mens (waar)

Conclusie: Socrates is sterfelijk (onwaar)

MAAR GELDIG!

Concentreren we ons op **waarheid**, dan moeten we nagaan of alle stellingen overeenkomen met de **werkelijkheid**. Een geldige redenering kan onware uitspraken bevatten die toch leiden tot een ware conclusie.

Premisse 1: Alle paarden zijn sterfelijk (waar)

Premisse 2: Socrates is een paard (onwaar)

Conclusie: Socrates is sterfelijk (waar)

Schrijf in onderstaande tabel een geldige redenering neer:

Premisse 1:	
Premisse 2:	
Conclusie:	

Vul de volgende tabel aan door het correcte antwoord te omcirkelen:

Stelling	Geldigheid	Waarheid
Alle mensen zijn dieren. Apen zijn dieren. Dus mensen zijn apen.	Geldig / ongeldig	Waar / onwaar
Alle apen zijn zoogdieren. Een chimpansee is een aap. Dus een chimpansee is een zoogdier	Geldig / ongeldig	Waar / onwaar
Alles wat rood is, is rond. Dit vierkant is rood. Dus dit vierkant is rond.	Geldig / ongeldig	Waar / onwaar
Alle zangers zijn dansers. Sommige zangers zijn acteur. Dus alle acteurs zijn dansers.	Geldig / ongeldig	Waar / onwaar
Alle snaarinstrumenten zijn muziekinstrumenten. Een gitaar is een snaarinstrument. Dus een gitaar is een muziekinstrument.	Geldig / ongeldig	Waar / onwaar

Kan je in je eigen woorden het verschil uitleggen dus een ware redenering en een geldige?

c. Drogredenen

Drogredenen zijn ongeldige redeneringen. Ze lijken aannemelijk maar zij zijn niet juist omdat ze de wetten van de logica niet respecteert. In het oude Griekenland werden drogredeneringen vooral gebruikt door een groep geleerden die zichzelf de '**sofisten**' of de 'wijzen' noemden. Deze sofisten trokken rond van stad tot stad en leerden de mensen tegen betaling argumenteren om in grote debatten gelijk te krijgen. Drogredeneringen waren dus vooral interessant voor aanstormend politiek talent dat graag grote groepen mensen met simpele trucjes probeerde te overtuigen.

We overlopen de belangrijkste soorten drogredeneringen:

Overhaaste veralgemening

Uitleg: het standpunt dat jij verdedigt, is gebaseerd op veel te weinig gegevens. Voorbeeldzin: "Er is meer misdaad in België dan vroeger, want gisteren werd er ingebroken in het huis van Fred". Eén inbraak is onvoldoende om te stellen dat de misdaad in België gestegen is.

Ad hominem redenering

Uitleg: je valt je gesprekspartner/tegenstander persoonlijk aan, niet op basis van argumenten.

Voorbeeldzin: "Je moet die man niet vertrouwen, hij werd ooit verhoord door de politie". Een verhoor bij de politie heeft geen invloed op het feit of je iemand kunt vertrouwen.

Correlatie is niet gelijk aan causaliteit

Uitleg: het is niet omdat er een samenhang is tussen twee dingen (correlatie) dat het ene ook veroorzaakt wordt door het andere (causaliteit). Dat dingen tegelijkertijd gebeuren, wil nog niet zeggen dat het één veroorzaakt wordt door het andere.

Voorbeeldzin: "Sinds de jaren '90 volgen steeds meer mensen hoger onderwijs. Er is sedertdien ook meer jeugdcriminaliteit. Daaruit blijkt dat hoger onderwijs een slechte invloed heeft op jongeren". Zowel de deelname aan hoger onderwijs, als de jeugdcriminaliteit stijgen (correlatie), maar het hogere onderwijspeil is natuurlijk niet de oorzaak (causaliteit) van de gestegen criminaliteit bij jongeren.

Naturalistische drogreden

Uitleg: het is niet omdat iets uit de natuur komt, dat het daarom goed is.

Voorbeeldzin: "Dit medicijn is gebaseerd op natuurlijke kruidenaroma's, dus het zal wel werken".

Om welke drogreden gaat het in volgende voorbeelden?

- Mijn opa rookte twee pakjes sigaretten per dag. Hij is gestorven op 96 jarige leeftijd. Roken kan dus geen kwaad.
- Jongeren onder de 21 jaar hebben geen verstand van politiek.
- Van bedorven voedsel kan je misselijk worden. Wie misselijk wordt, heeft dus bedorven voedsel gegeten.
- Waarom mag ik geen vlees eten? Dieren eten elkaar toch ook op?
- Luister niet naar die vrouw, ze woont nog maar net in deze buurt.
- Gisteren ben ik mijn gsm kwijtgespeeld. Het was dan ook vrijdag de dertiende!

3. Een goed en gelukkig leven

Vanaf het prille begin zijn filosofen bezig met de vraag naar wat een goed en gelukkig leven is. Op het einde van dit hoofdstuk stellen we je drie standpunten over geluk voor uit de Klassieke Oudheid voor.

In de vijfde eeuw voor Christus kreeg de stad Athene een nieuwe bestuursvorm: de **democratie**. In een democratie waren welsprekendheid en retoriek van levensbelang om andere mensen van jouw (politieke) mening te overtuigen. Een groep geleerden zag een kans om snel geld te verdienen: tegen betaling leerden ze mensen trucjes en kneepjes om een mensenmassa te overtuigen van hun gelijk. Deze groep geleerden werd **sofisten** genoemd. Mensen moesten gelijk krijgen en dat gelijk kon al eens verschillen van stadsstaat tot stadsstaat. Dat was ook niet zo erg: je moest de **indruk** wekken de waarheid te vertellen. Wat de waarheid uiteindelijk werkelijk was, deed er minder toe. Op de vraag wat geluk dan precies was, hielden de sofisten zich meestal op de vlakte. Geluk was voor iedereen verschillend en door iedereen vrij in te vullen. En opnieuw, diegene met de meeste overtuigingskracht in wat geluk nu juist was, kreeg de meeste aanhangers achter zich. Die succesvolle redenaar vertegenwoordigde die bepaalde visie op geluk.

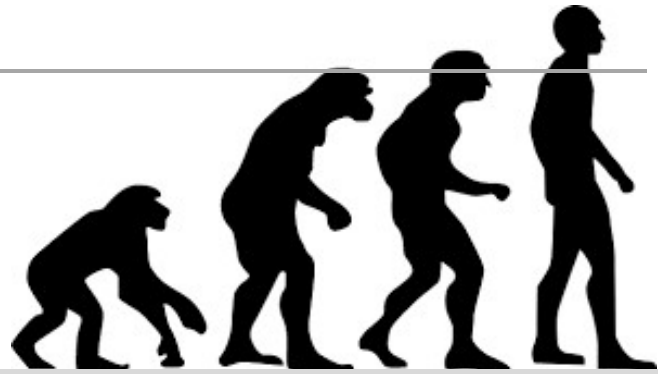
Socrates probeerde juist aan te tonen dat er wel objectieve regels waren die voor iedereen golden. Wie het juiste kent, doet het goede. Dat was het uitgangspunt van Socrates (zie eerder in deze bundel). En wie geen goede kennis had over wat geluk inhield, kon bijgevolg ook niet gelukkig zijn of worden. **Socrates legde duidelijk de link tussen geluk en het goede.**

Epicurus (4de eeuw v.C.) wilde een aangenaam leven dat tot geluk zou leiden. Dat aangenaam leven wordt vaak verward met het zuiver najagen van **genot**. Volgens Epicurus diende iedereen inderdaad individueel genot na te streven. Dit betekent niet zo maar achter alle pleziertjes aan jagen, soms is er meer **gematigdheid** nodig om later meer genot te ervaren. Het **verstand** is daarbij belangrijk, **als je verstandig genoeg bent om de juiste keuzes te maken, zal je altijd het hoogste geluk bereiken.**

HOOFDSTUK 3 IN EEN NOTENDOP

- Een filosoof denkt kritisch na
- Om kritisch te kunnen nadenken met je goed het onderscheid kennen tussen
 - o Feit
 - o Mening
 - o Ware redenering
 - o Geldige redenering
- Enkel op basis van goede argumenten heeft filosofen zin
- Filosofie denkt na over geluk. Voor sofisten is geluk afhankelijk van persoon tot persoon; Socrates legt de link tussen geluk en het goede; voor Epicurus is geluk iets dat samengaat met genot.

Hoofdstuk 4 mens en dier

Inleiding + eerste reflectie

Wat is dat een 'mens'? Als we nadenken over onszelf, mensen, dan is het als startende filosofen misschien het makkelijkste om die vraag wat aan te passen naar iets concreter, namelijk 'wat is verschil tussen mens en dier'. We gaan nadenken over wat de mens 'extra' zou kunnen of hebben ten opzichte van dieren.

Doe deze denkoefening al een eerste keer even zelf. Zoek eens op welke eigenschappen uit onderstaande lijst dieren NIET hebben:

Lachen	
Kunst maken	
communiceren	
Aan politiek doen	
Zich inleven in een ander (inlevingsvermogen / empathie)	
Besef hebben van het 'ik' (zelfbewustzijn)	
Rechtvaardig handelen	
Probleemoplossend denken	
Verbeeldingskracht hebben	
Liegen	
Rouwen	
Behulpzaam zijn	

Je vindt alvast enkele antwoorden in deze filmpjes:

- <https://www.youtube.com/watch?v=j-admRGFVNM>
- <https://www.youtube.com/watch?v=PNZ4uJYOCKw>
- <https://www.youtube.com/watch?v=XMfLWWAFpEg>
- <https://www.youtube.com/watch?v=OBBpnxKTGEM>
- <https://www.youtube.com/watch?v=Nygm djerkLQ>
- <https://www.youtube.com/watch?v=meiU6TxysCg>
- <https://www.youtube.com/watch?v=cbSu2PXOTOc>
- <https://www.youtube.com/watch?v=ZfdIMTAwRuc>

Wat zou je nu kunnen concluderen? Heb je al een groot verschil gevonden, of hebben mens en dier meer overeenkomsten dan je misschien op het eerste zicht dacht?

1. Tweedeling mens en dier versus scala naturae

Al heel vroeg ontstond de traditionele filosofische **tweedeling** tussen mensen en dieren. Veel filosofen legden graag uit dat **dieren geen mensen** zijn en situeerden de mens dan ook ten opzichte van het dier. Ze beschrijven de mens in dat geval als 'het dier dat ...'. Heel vaak is de mens in een dergelijke omschrijving de betere diersoort.

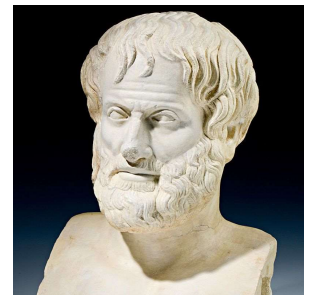
De oude Grieken zagen **mens en dier niet echt als een tegenstelling**, maar dachten dat de mens een **speciaal soort dier** was. Volgens hen deelden alle levende wezens - dus zowel mensen, dieren als zelfs planten - eenzelfde 'adem'.

Enkele voorbeelden van de eerste Griekse denkers:

Volgens **Pythagoras** deelden mens en dier zelfs eenzelfde soort ziel en konden zij na de dood dus in elkaar overgaan.

Plato definieerde de mens als een ongevederd dier dat op twee poten loopt. Toen de eigenzinnige denker Diogenes van Sinope (405-323 v.C.) dat vernam, wierp hij Plato een kaalgeplukte haan voor de voeten en riep triomfantelijk tot de toehoorders: 'Ziehier! Daar heb je je mens: twee poten en geen veren!' De reactie van Diogenes klinkt misschien grappig, maar is een opmerkelijke weerlegging van Plato's wat slordige definitie. Toch toont die wel hoe belangrijk het is dat de mens op twee benen loopt. Dat heeft immers onze handen vrijgemaakt om gereedschappen te maken en gebruiken.

Aristoteles, een leerling van Plato, stelde dat de mens een lichaam heeft zoals de dieren, maar ook beschikt over de rede. Hij zag **de mens als een animal rationale** of redelijk dier. Daarmee was hij een van de eersten om intellect als uniek menselijk naar voren te schuiven. Dat zag hij als een combinatie van twee vermogens: het vermogen om een plan te maken en daarnaast het vermogen om dat plan uit te voeren.

Aristoteles

Op die manier ontstond het idee van **de scala naturae**, de ladder van de natuur. Dat is een ordening van de natuur volgens een duidelijk hiërarchisch systeem van toenemende perfectie. Hetzelfde idee is later ook bekend geworden als de *Great Chain of Being*. Die hiërarchische kijk op de wereld heeft het westerse denken eeuwenlang sterk beïnvloed. In onze Europese traditie hebben we dus altijd een kloof gezien tussen mens en dier. Onze identiteit is gebaseerd op de veronderstelde superioriteit van de mens.

2. Antropocentrisme versus zoöcentrisme

Wanneer we mensen als superieur (beter/slimmer) zien, dan staan de dieren bijgevolg lager en dan worden ze ook vaak minderwaardig beschouwd. Wanneer dieren meer als dingen in functie van de mens worden gezien, noemen dit het **antropocentrisme**. Volgens dat denkbeeld mogen dieren worden ingezet om bepaalde menselijke behoeften te vervullen, bijvoorbeeld als lastdier in de landbouw of als proefdier in laboratoriumonderzoek. Tegenover het antropocentrisme staat de diergerichte opvatting of het **zoöcentrisme**. Binnen die visie worden dieren als levende, gevoelige subjecten beschouwd met een zekere eigenwaarde. Alle dieren zijn gelijkwaardig aan

elkaar en dieren dienen niet om te worden gebruikt door mensen. Het zoöcentrisme zet zich fel af tegen het scherpe dualisme tussen het menselijk en niet-menselijk leven van het antropocentrisme.

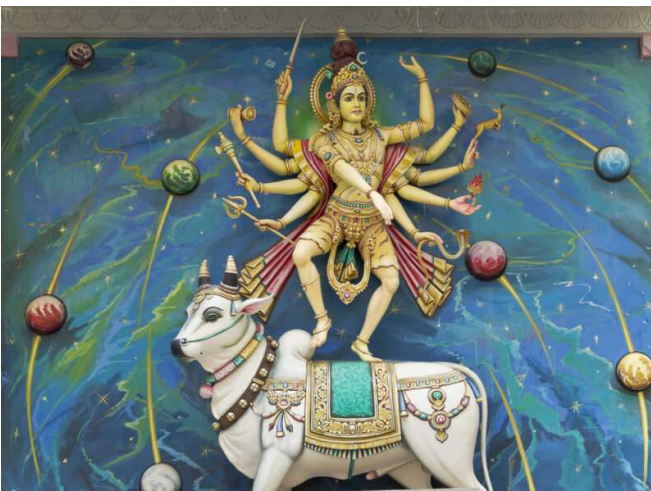
Maak nu de volgende oefeningen:

1) Welke visie past het beste bij jou: het antropocentrisme of het zoöcentrisme? Leg ook uit waarom.

2) Noteer naast de afbeelding of deze omgang met dieren eerder bij het antropocentrisme of eerder bij het zoöcentrisme hoort. Soms kan het wat verwarrend zijn en afhankelijk van hoe je het bekijkt bij de twee horen. Noteer dan goed wat je denkt.

Stiervechten

De heilige koe in het hindoeïsme

Huisdieren

Hondenshow

3. Communicatieskills

Ondertussen zijn we eeuwen verder dan de eerste filosofen die nadachten over het verschil tussen mens en dier en heeft wetenschappelijk onderzoek ons steeds meer en meer inzicht gegeven in de wat dieren wel/niet kunnen. Je hebt ongetwijfeld gehoord van Charles Darwin. Die beweerde dat we afstammen van apen: de link tussen mens en dier is er en wel heel duidelijk. Vandaag weten we dat de mens een gemeenschappelijke voorouder deelt met de apen, maar het klopt niet dat de mens van de aap afstamt. De mensapen zijn onze naaste verwanten in het dierenrijk, onze neven zeg maar, maar niet onze voorouders.

Zoals blijkt uit DNA-onderzoek is de verwantschap dus wel sterk. Als we het DNA van een mens vergelijken met dat van een chimpansee, dan blijkt 99 % van het DNA hetzelfde te zijn. Zeggen dat de mens compleet verschillend is van de mens, dat doen we dus ook niet meer.

Meer nog, hoe meer we ontdekken over hoe dieren denken en voelen, hoe meer het respect voor dieren groeit. Moet je bijvoorbeeld eens kijken naar onderstaande filmpjes: dieren kunnen echt goed communiceren:

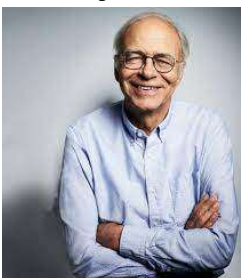
- 📺 Azy, de orang-oetan die kan communiceren met symbolen:
<https://www.youtube.com/watch?v=kwsIHICR7K4>.
- 📺 Bijen doen een speciale dans om te laten weten waar ze nectar gevonden hebben:
<https://www.youtube.com/watch?v=nD0wA5CTM0A>.

- Stokstaartjes hebben verschillende roepen waarmee ze elkaar waarschuwen voor verschillende roofdieren:
<https://www.youtube.com/watch?v=NokF599u1Ck>.
- Walvissen hebben ook een geleerd en niet-aangeboren communicatiesysteem, waardoor het vatbaarder is voor veranderingen. Uit onderzoek blijkt dat walvissen uit de Middellandse Zee andere geluiden maken dan walvissen in het Caribisch gebied:
<https://www.youtube.com/watch?v=Wj79H9YaX7s>

Wat maakt ons dan zo anders dan dieren? Amerikaanse taalkundige Charles Hockett (1916-2000) vond dat het menselijke taalvermogen een **dubbele gelaagdheid of dubbele articulatie** bevat. Het komt erop neer dat onze taal uit twee lagen bestaat: een laag van betekenisloze klanken die samen woorden vormen, en een laag van woorden die samen woordgroepen en zinnen vormen. Zo kun je met de klanken l, ui, t, s, e, d en v de woorden de, vuist, les, Duits en vuile vormen, die je weer kunt combineren tot woordgroepen als 'de vuile vuist' of 'de Duitse les'. Dankzij die dubbele gelaagdheid is onze taal zo flexibel. De klanken zijn beperkt in aantal en op zichzelf betekenisloos. De betekenis ontstaat als de klanken gecombineerd worden tot woorden, en de woorden tot zinnen. Daarin verschilt onze communicatie van die van de dieren: het tekensysteem van dieren kan als geheel herhaald worden, maar niet in delen ontleed worden om met die delen nieuwe combinaties te maken waarmee je iets anders kunt zeggen.

4. Dieren eten? Dierenproeven?

Zoals daarnet gezegd, hoe meer wetenschappelijke kennis we opdoen over dieren, hoe moeilijker we het vinden dat sommige dierenrechten geschonden worden. Hoe meer wetenschappelijk onderzoek er werd uitgevoerd, hoe diervriendelijker het dierenmensbeeld in onze samenleving geworden is. Die gewijzigde houding kenmerkt zich vooral door meer empathie voor dieren en een andere ethiek (leer van goed en kwaad), waarbij het dier meer meetelt.

Een filosoof die bekend staat om zijn denken over dierenrechten is Peter Singer. In zijn boek *Animal Liberation* uit 1975 knoopt hij aan bij de gedachten van de Engelse filosoof Jeremy Bentham (1748-1832). Die laatste stelt dat de maximalisatie van geluk het belangrijkste uitgangspunt van ethiek moet zijn en dat we ook dieren daar niet van mogen uitsluiten. Het boek van Singer staat vandaag nog altijd bekend als de bijbel van het vegetarisme. Volgens Singer kunnen dieren, net zoals mensen, pijn en genot ervaren. De mens moet ervoor zorgen dat ze zo weinig mogelijk lijden en zoveel mogelijk genieten. En omdat wij, mensen, geen vlees nodig hebben om te kunnen overleven, hoeven we geen dieren te doden.

Kun je zelf de twee argumenten aanhalen die Peter Singer gebruikt om vegetariër te worden? Noteer ze hier in je eigen woorden:

Zoek nu nog een extra argument op.

Zoek nu twee argumenten op om wél vlees te eten op.

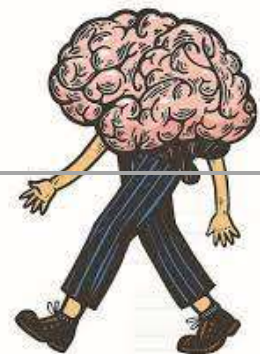

Maak je eigen conclusie: welke argumenten vind je de beste en waarom?

HOOFDSTUK 4 IN EEN NOTENDOP

- De mens is superieur aan de dieren en een totaal ander wezen= tweedeling mens dier
- De mens is een hoger wezen aan de top van de hiërarchie= scala naturae
- Dier staat in functie van de mens= antropocentrisme
- Dieren hebben hun eigen waarde, net zoals de mens= zoöcentrisme
- Hoe omgaan met dieren in het licht van de wetenschappelijke bevindingen?

Hoofdstuk 5 Geest en lichaam

Inleiding

De **lichaam-geest kwestie** is een centraal thema in de filosofie. Wat is de relatie tussen lichaam en geest? Hoe zijn bewustzijn, gedachten en vrije wil verbonden met de materiële wereld?

Twee voorbeelden:

- Jan rijdt met de wagen naar de winkel om boodschappen te doen, maar tijdens de rit denkt hij vooral aan het avondje biljarten dat vanavond met vrienden gepland staat.
- Lize kijkt naar het bord, noteert in haar cursus, maar droomt in feite voortdurend weg naar de ski-vakantie van volgende maand.

Schrijf nu zelf een derde voorbeeld neer:

1. Monisme versus dualisme

Deze twee voorbeelden tonen kort aan dat lichaam en geest niet altijd 100% verbonden moeten zijn, maar dat ze ook nooit echt los van elkaar te denken zijn. Twee grote denkstromingen binnen de filosofie proberen de relatie tussen lichaam en geest op te lossen: het **monisme** en **dualisme**.

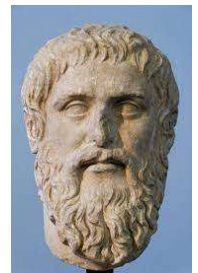
A. Het dualisme

Het **dualisme** veronderstelt een afzonderlijk bestaan van lichaam (uitgebreidheid) en geest (denken) die fundamenteel verschillen. We zetten de verschillen in volgende tabel even op een rijtje:

Denken: denkend ding	Uitgebreidheid: uitgebreid ding
1) onstoffelijk: geen materie	1) pure materie die er <i>is</i> ; niet bewust van zichzelf
2) denken is wel bewust van zichzelf maar neemt geen plaats in Tijd en Ruimte in	2) uitgebreidheid breidt uit in Tijd en Ruimte en volgt de natuurwetten
3) De mens neemt wel plaats in Tijd en Ruimte in en de mens kan denken!	3) De mens heeft een uitgebreidheid: een vergankelijk lichaam.

Twee filosofen verdienen hier onze aandacht: **Plato** (5de eeuw v.C.) en **Descartes** (17de eeuw).

Plato was er van overtuigd dat de mens uit een ziel en een lichaam bestond, waarbij het lichaam vergankelijk was maar de ziel onsterfelijk! Het denken was dus eeuwig, het lichaam was dat niet. Daarom beschouwde hij het **lichaam als een tijdelijke gevangenis van de ziel**.

Descartes was nog radicaler in zijn dualisme: hij maakte een strikt onderscheid tussen lichaam en ziel. Het lichaam is als uitgebreidheid een soort machine of automaat. De **ziel of de geest is de bestuurder van die lichamelijke machine** en laat zo de mens toe om vrije keuzes te maken.

Lees onderstaande citaten en noteer of het om een uitspraak van Plato of Descartes gaat:

U moet niet proberen een deel te genezen zonder het geheel te behandelen. U moet niet proberen het lichaam te genezen zonder de ziel erbij te betrekken; als u het hoofd en het lichaam gezond wilt maken, moet u beginnen met het genezen van de ziel. Dit laatste is het belangrijkste. Laat niemand u overhalen zijn lichaam te genezen, als hij u niet eerst gevraagd heeft zijn ziel te genezen. De grootste fout die dokters in onze tijd bij de behandeling van het lichaam maken is, dat ze beginnen met de ziel van het lichaam te scheiden.

Want als lichaam en ziel strikt zijn gescheiden, wat is het menselijk lichaam dan nog, dat nu plotseling van elke ziel is verstoken? Is dat louter een machine? Tijdens zijn vele verhuizingen sleepte deze filosoof een geheimzinnige koffer mee met automaten. Sommige biografen vermoeden dat hij het menselijk lichaam, dat mechaniekje, eens wilde nabouwen.

De zetel van deze drang naar het hogere is de ziel, het onsterfelijke deel van de mens. Het lichaam is een kerker, waaruit de ziel bij de dood ontsnapt. Tijdens ons leven kunnen we al een voorschot nemen op onsterfelijke door filosofie te beoefenen.

Hoe kan het stoffelijk lichaam dan ingrijpen in de niet-stoffelijke ziel? Hoe zitten de gedachten dan in ons lichaam? En, nog fundamenteeler: waarom hebben die onstoffelijke gedachten überhaupt een lichaam nodig? Hij vond wel een oplossing, maar die is zeer dubieus. Hij stelde dat in de pijnappelklier, een klein gebied in de hersenen, de onstoffelijke gedachten en het lichaam bij elkaar komen zonder dat ze zich daar vermengen.

B. Het monisme

Het **monisme** wat één betekent, gaat uit van één principe dat de werkelijkheid verklaart. We overlopen snel de belangrijkste kenmerken van het monisme:

1. Er bestaat slechts één substantie!
2. Lichaam en geest zijn twee manifestaties van één en dezelfde natuur.

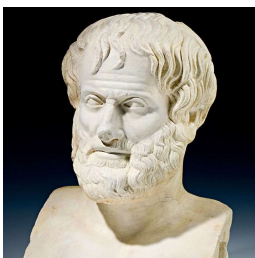
3. Mens heeft geen vrije wil maar zit in een lichaam gebonden aan de natuurwetten.

Het monisme kan echter op verschillende manieren ingevuld worden. We stellen opnieuw **Aristoteles** (4de eeuw v.C.) voor:

Aristoteles ging niet akkoord met zijn filosofische leermeester Plato en zei dat elk ding in de werkelijkheid bestaat uit twee zaken: een vorm en een bepaalde hoeveelheid materie. De vorm is de kern of de definitie, maar kan natuurlijk niet bestaan zonder materie: alles wat bestaat, is gevormde materie.

Twee eenvoudige voorbeelden ter illustratie:

Voorbeeld	Vorm	Vorm + materie
Vormpjes zonder deeg zijn geen cupcakes!		
Een huis wordt gebouwd met bouwmaterialen volgens een plan van architecten.		

Bij levende wezens is die vorm de ziel. Voor **Aristoteles** is de ziel iets wat een organisme doet groeien en leven. De ziel is de levenskracht van het lichaam. Maar als het lichaam sterft, verdwijnt ook alle levenskracht en dus ook de ziel of vorm. Daarin verschilt Aristoteles radicaal van Plato.

HOOFDSTUK 5 IN EEN NOTENDOP

We kunnen op verschillende manieren nadenken over de verhouding 'geest-lichaam'. Plato beschouwt de mens als een dualistisch geheel waarin de geest een onsterfelijk deel van de mens is, in tegendeel tot het lichaam. De geest bestuurt ons lichaam. Plato's leerling Aristoteles ziet de geest als de vorm voor onze materie. Beide zijn verweven met elkaar en bestaan niet los van elkaar.

DEEL 2: LEERINHouden VIERDE JAAR

Zoals gesteld in de algemene inleiding, werken we in dit tweede deel met onze cursus die je in de bijlage vindt. De bedoeling is dat je de pagina's doorneemt die bij de verschillende thema's horen zodat je de opdrachten bij die pagina's tot een goed einde kan brengen. Je leest de info, maar door de opdrachten te maken vragen we je te focussen op bepaalde begrippen/ideeën. We hebben ons beperkt tot het absolute minimum, maar niks belet je om extra info uit de cursus waar we niks over vragen toch ook eens te bekijken 😊 Het doel is dat jullie de geziene leerstof doornemen met nadruk op de belangrijkste zaken die verondersteld zijn gekend te zijn in het 5de jaar.

In het vierde jaar zijn de hoofdstukken ingedeeld in 3 thema's naar analogie met de 3 vragen die Kant essentieel beschouwde voor de filosofie:

- Hoe moet ik handelen?
- Wat kan ik weten?
- Wat mag ik hopen?

Thema 1: Hoe moet ik handelen?

(H1: Moraal en ethiek, H2: morele waarden in tijd en ruimte, H3: soorten ethiek)

Nadenken over goed en kwaad, oftewel **ethiek**, is een belangrijke oefening voor filosofen. We nemen dagelijks ontelbare beslissingen, maar staan we even vaak stil bij de waarde van die beslissingen, bij de gevolgen van die beslissingen en de impact ervan op onze omgeving?

In de tweede graad is het voldoende de basis van ethiek te kennen: welke waarden zijn er, ontdekken welke waarden jezelf hoog in het vaandel draagt en een kennismaking met de voornaamste soorten ethiek.

Opdrachten:

1) Bij pagina 11-20

- a) Op p. 12 zie je een lijst staan met **verschillende waarden**. Doorheen hoofdstuk 1 wordt uitgelegd wat het verschil is tussen morele woorden, amorele waarden en immorele waarden. Vul op basis van info in het hoofdstuk en de lijst waarden onderstaand schema aan. Indien je geen goed voorbeeld in de lijst vindt, bedenk je er zelf één.

Soort waarde	Verklaring van de soort waarde:	Voorbeeld (uit de lijst):
Moreel		
amoreel		
immoreel		

b) Lees het onderstaande artikel.

- Welke twee groepen staan tegenover elkaar? Met **welke achterliggende waarde?**

'Geen enkele jonge snaak wil op tram of bus nog zijn plaats afstaan voor een oudere persoon', klagten de senioren. 'Al die oudjes die tijdens de piekuren gratis met het openbaar vervoer rijden, nemen onze plaatsen in', jammeren de scholieren. Jong en oud op bus of tram staan soms met getrokken messen tegenover elkaar.

(...) De jonge generatie vindt het niet eerlijk dat zij hun go-pass op de trein niet mogen gebruiken voor negen uur 's morgens maar dat de senioren wél tijdens de ochtendpiek gratis met tram of bus mogen rijden. De senioren klagten dan weer over een gebrek aan hoffelijkheid van de jeugd. (...)

Neyt, G. (2004, 25 april). 'Generatieconflict in de bus'. Het Nieuwsblad.

Groep 1:	Waarde:
Groep 2:	Waarde:

- Welke groep heeft volgens jou gelijk en waarom?

2) Bij p. 33-34

Leg in je eigen woorden uit wat

- een **moreel universalist** zegt:

- een **moreel relativist** zegt:

3) Bij p. 42-54

Het nadenken over waarden, is vooral belangrijk om na te gaan wat jij denkt wat waardevol is. Afhankelijk van die denkoefening kom je in een bepaald ethisch systeem terecht. Hoofdstuk 3 gaat over de verschillende soorten ethiek.

a) Denk eerst na over wat JIJ zou doen in de volgende situaties:

MOREEL VRAAGSTUK 1

- Je leest de situatie op **p. 41** en beantwoord de vraag **'Wat moet het meisje zeggen aan de kaartjesverkoper?'**
- Noteer de verschillende mogelijke antwoorden, de bijhorende waarden en concludeer wat jij uiteindelijk het beste vindt.

ARGUMENTEN	WAARDEN DIE BIJ HET ARGUMENT HOREN

CONCLUSIE:

MOREEL VRAAGSTUK 2

- Je leest het artikel over de Baihetan-centrale in China op **p. 43** (loopt nog een beetje door op p. 44)
- Je beantwoordt de vraag: **'Heeft China er goed aan gedaan om de centrale te bouwen?'**
- Je legt uit waarom je die mening hebt door te verwijzen naar de onderliggende waarden.

MOREEL VRAAGSTUK 3

- Je bekijkt het gedachte-experiment 'het trolley-dilemma' halverwege **p.46.**
- Wat zou jij doen: **trek je aan de wissel ja of neen?** (Noteer op de volgende pagina.)

Noteer hier **waarom wel/niet**:

- Zou je iets aan je antwoord veranderen indien **die ene persoon je beste vriend(in)** is?

Noteer hier waarom wel/niet:

MOREEL VRAAGSTUK 4

- Je bekijkt het gedachte-experiment onderaan **p. 49** (dat bootje)
- We passen het gedachte-experiment wat aan: er zitten 5 hooggeschoolde mensen en 5 laaggeschoolde mensen in het bootje.
- Noteer in het kader of je
 - Iemand overboord gooien
 - Wie zouden je overboord gooien en waarom juist die persoon?

b) **Lees p. 44, 45, 49, 52 en 53.**

Maak op basis van deze pagina's een korte samenvatting van

- De gevolgenethiek/het consequentialisme:

- De plichtethiek:

Noteer in het groen de namen van de filosofen bij de juiste ethiek: Kant – Bentham, Mill

Thema 2: Wat kan ik weten?

(H5: Empirisme en rationalisme, H6: onlogisch denken, H7: de wetenschappelijke methode)

In dit thema denken we na over de manier waarop wij iets 'weten'. Wat is dat "iets 'weten'", kunnen wij 100 procent zeker zijn van iets, kunnen we met waarheid een uitspraak doen over deze wereld?

Wanneer we ons als filosoof bezig houden met deze vragen, bevinden we ons in het domein van de wetenschapsfilosofie.

Opdrachten:

Hoe komen we aan kennis? Als we kijken naar de geschiedenis van de filosofie, zien we dat deze vraag op 2 verschillende manieren wordt beantwoord; Je hebt aan de ene kant de rationalisten en aan de andere kant de empiristen.

1) Bij p. 77-87

Lees de cursus en beantwoord vervolgens onderstaande vragen.

RATIONALISTEN

Wat betekent kennis A PRIORI?

René Descartes

- Waarom vond Descartes dat kennis eigenlijk niet te vertrouwen was?
- Descartes hanteerde de radicale, methodische twijfel. Wat houdt dit in?
- Welke zekerheid heb je volgens Descartes als je beseft dat je een 'cogito' bent?
- Dankzij God kunnen we ervan uitgaan dat onze waarnemingen van de wereld kloppen. Leg dit kort uit.
- Welke ideeën zijn 'klaar en helder'? Men doemt deze ideeën 'des idées claires et distinctes'.

Baruch de Spinoza

- Volgens Spinoza kan je dingen kennen op 3 verschillende niveaus: welke?
- Welke is de beste vorm van kennis en waarom?
- Welke is de slechtste vorm van kennis en waarom?
- Alles is volgens Spinoza dezelfde vorm of substantie. Wat is die ene substantie?

EMPIRISME

Wat betekent kennis A POSTERIORI?

John Locke

- Wat bedoelt Locke met 'onze geest is een tabula rasa'?
- Leg met behulp van een voorbeeld uit wat *eenvoudige ideeën* zijn.

David Hume

- Wat zijn 'complexe begrippen' volgens Hume?
- Wat bedoelt Hume met 'indrukken' en ideeën'?
- Leg met behulp van een voorbeeld uit wat 'valse ideeën' zijn.

- Wij geloven in onze wetenschap nu heel erg in het principe van causaliteit (oorzaak-gevolg). Waarom is dat volgens Hume toch twijfelachtig?

2) Bij p. 92-102

Lees de ingevulde cursus p. 92 – 102 en vul vervolgens onderstaande vragen in:

- a) Hoe ziet een redeneerschema eruit in de syllogistiek?
- b) Hoe ziet een redeneerschema eruit van een modus ponens?
- c) Hoe ziet een redeneerschema eruit van een modi tollens?
- d) Welke drogreden wordt hier gebruikt:
"Ik wil je niet bang maken, maar als je niet studeert en een goede toets maakt, mag je dit weekend niet naar de fuif."
- e) Welke denkfout wordt hier gemaakt?
"Het is vrijdag de 13de en je komt op weg naar school een zwarte kat tegen. Je denkt dat het je ongeluksdag is en dat je gaat falen op de toets van wiskunde."
- f) Welke denkfout of drogreden gebruik jij het vaakst?

3) Bij pagina 113-114

- a) Lees het voorbeeld van een empirische cyclus op de volgende pagina. Vul de ontbrekende begrippen in bij de cijfers.

Je hebt al een paar keer waargenomen dat meesjes in de tuin de balletjes vogelzaad laten hangen wanneer er kauwen in de buurt zijn. Dat leidt tot de hypothese dat meesjes bang zijn voor kauwen (1). Daarna kun je voorspellen dat meesjes de balletjes opeten wanneer er geen kauwen in de buurt zijn, maar ze ongeroerd laten als er wél kauwen aanwezig zijn (2). Daarna zorg je voor enkele situaties waarin er geen kauwen in de buurt zijn en enkele situaties waarin dat wel het geval is. Als je de resultaten analyseert en ziet dat de meesjes de balletjes wél opeten als er geen kauwen zijn, maar niet als er wél kauwen zijn (3), dan heb je nieuwe kennis opgedaan. Als je echter zou vaststellen dat de aanwezigheid van kauwen er niet toe doet (de meesjes eten bv. niet van de balletjes, zelfs niet als er geen kauwen in de buurt zijn), dan weet je dat de hypothese niet klopt (4). Je moet dan nieuwe waarnemingen doen om tot nieuwe hypothesen te komen (bv. misschien speelt de aanwezigheid van de buurjongen in zijn tuin een rol).

1:
2:
3:
4:

b) Leg in je eigen woorden uit waarom falsificatie zo belangrijk is in onze wetenschap.

c) Denk even filosofisch na over de grenzen van onze wetenschap. Verklaar waarom dat jij denkt dat bijvoorbeeld het klonen van mensen een goed of een slecht idee zou zijn.

Thema 3: Wat mag ik hopen?

(H8: Wat is geluk?, H9: Wat is de ideale staat?)

In dit deel focussen we enkel op de vraag naar de ideale staat.

Opdrachten:

- 1) Denk eerste zelf na: wat is voor jou een ideale samenleving? Beschrijf hoe die samenleving eruit zou zien door te noteren
 - welke waarden het belangrijkste zouden zijn
 - welke wetten/regels zouden gelden om deze waarden te beschermen
 - hoe ervoor gezorgd kan worden dat de meeste mensen gelukkig zouden zijn.

2) Bij p. 147-152:

- a) Waarom moet de 'filosoof-koning' volgens Plato een staat besturen?

- b) Waarom stelt Aristoteles dat een politeia de ideale bestuursvorm is?

- c) Verklaar hoe het negatieve mensbeeld van Machiavelli leidt tot het denken dat een samenleving geleid moet worden door een vorst die gevreesd moet worden.

ALGEMEEN BESLUIT

Proficiat, je hebt de hele bundel doorgenomen en alle oefeningen gemaakt. Hopelijk vond je deze kennismaking met filosofie aangenaam en prikkelt het om meer over filosofie te weten te komen. Zoals we in onze inleiding al schreven, is het niet eenvoudig om tot een goede filosofische houding te komen. Hopelijk zetten we dit schooljaar samen stappen om met elkaar in de filosofische houding te groeien. We hebben er alvast zin in!

Vul nog even deze reflectie in:

Welk deel vond je het moeilijkste? En waarom?	1-2-3-4-5
Welk deel vond je het interessantste? En waarom?	1-2-3-4-5
Welk filosofisch inzicht uit deze bundel is blijven hangen? Noteer in je eigen woorden.	

Stellingenspel

In welke mate ga je akkoord met de volgende stellingen? Waarom?

- » Wie een beperking heeft, mag gebruikmaken van een parkeerplaats die het dichtst bij de ingang van een winkel of openbaar gebouw gelegen is.
- » Wie extra betaalt, mag in een pretpark een aantal wachtrijen voorbijlopen.
- » Je krijgt geld als je in de plaats van iemand in de wachtrij gaat staan.
- » Als je een bepaald bedrag betaalt, kun je het geslacht van je baby bepalen.
- » Een bedrijfsleider mag tot 100 keer meer verdienen dan zijn werknemers.

1.2 Waarden en normen

1.2.1 Waarden

1. Lees het artikel.

De Oekraïense Roman Ostriakov probeerde in 2011 in een supermarkt in Genua een pak worstjes en twee stukken kaas te stelen met een totale waarde van 4,07 euro. De 30-jarige dakloze man werd tegengehouden toen hij de supermarkt wilde verlaten, nadat een klant opmerkte dat hij alleen voor soepstengels had betaald.

Vier jaar later werd hij schuldig bevonden aan diefstal en veroordeeld tot zes maanden cel en een boete van 100 euro. De aanklager ging om procedurele redenen in beroep:

Ostriakov had niet veroordeeld moeten worden wegens diefstal, maar voor poging tot diefstal, omdat hij betrapt werd voordat hij de winkel had verlaten, zo redeneerde de aanklager.

Het Hof van Cassatie veegde echter het eerdere vonnis van tafel. 'Het stelen van kleine hoeveelheden eten om de essentiële behoefte aan voeding te voorzien is geen misdad', klinkt het. 'De toestand van de beklaagde en de omstandigheden waarin hij de koopwaar vergaarde, tonen aan dat hij alleen maar het kleine beetje eten meenam dat nodig was om zijn onmiddellijke en essentiële behoefte te vervullen', besluit het Hof.

Wie honger heeft, mag stelen in Italië. (2016, 04 mei). De Morgen.

- » Volg jij de uitspraak van de rechter?
- » Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord

Ons gedrag en onze opinies worden heel sterk gestuurd door onze waarden. **Waarden** zijn nastrevenswaardige idealen, algemene en abstracte voorstellingen van wat goed is.

7. Welke waarden komen aan bod in het artikel?

Eerlijkheid, gerechtigheid, medeleven, waardigheid

Er bestaan heel veel waarden.

8. Bekijk de (onvolledige) lijst met waarden en stel je persoonlijke top 5 op.

— beleefdheid	— loyaliteit	— solidariteit
— behulpzaamheid	— matigheid	— sportiviteit
— burgerzin	— medeleven	— veiligheid
— discipline	— moed	— verantwoordelijkheid
— eerlijkheid	— nederigheid	— verdraagzaamheid
— eerbaarheid	— netheid	— vergevingsgezindheid
— gehoorzaamheid	— patriottisme	— volharding
— gelijkheid	— prestatiegerichtheid	— vriendschap
— gerechtigheid	— rechtvaardigheid	— vrijheid
— geweldloosheid	— religiositeit	— waardigheid
— krijgshaftigheid	— respect	— werklust
— kritische houding	— schoonheid	— zelfopoffering
— liefde	— soberheid	— zelfstandigheid

1. Persoonlijk antwoord

2. Persoonlijk antwoord

3. Persoonlijk antwoord

4. Persoonlijk antwoord

5. Persoonlijk antwoord

Waarden vinden we belangrijk om na te streven. Ze kunnen worden opgedeeld in niet-morele en morele waarden. **Morele waarden** zijn dan die waarden die je moet nastreven om een goed mens te zijn en moet respecteren om juist te handelen, zoals eerlijkheid.

9. Welke waarden uit je top 5 zijn volgens jou morele waarden? Omcirkel ze.

10. Kijk terug naar oefening 7.

» Gaat het in het artikel om niet-morele of om morele waarden? Motiveer je antwoord.

Het gaat om morele waarden. Het nastreven van die waarden zorgt ervoor dat we een goed mens zijn.

» Tussen welke waarden kun je hier een afweging maken?

Persoonlijk antwoord, bv. eerlijkheid tegenover medeleven, eerlijkheid tegenover waardigheid.....

11. Lees het artikel en beantwoord de vragen.

Kunstencentrum De Singel in Antwerpen heeft het beeld 'De man die de wolken meet' van Jan Fabre van hun dak gehaald. Tegen de kunstenaar lopen verschillende klachten van seksueel misbruik. Op het Gentse museum het S.M.A.K. staat ook een versie van hetzelfde werk. Daar blijft het bewust wel staan. 'Er zijn in de geschiedenis al veel beelden weggehaald, maar dat heeft weinig veranderd aan wat die beelden vertegenwoordigden', klinkt het.

Fabre wordt ervan verdacht dat hij twaalf dansers en andere personeelsleden van zijn gezelschap Troubleyn zou hebben gepest, geweld aangedaan, of ongewenst seksueel benaderd. In één geval zou het om aanranding gaan. Fabre heeft de beschuldigingen altijd ontkend. De zaak komt normaal dit jaar nog voor de rechter.

Het bekende beeld 'De man die de wolken meet' was al in maart van het dak gehaald in De Singel in Antwerpen. Dat gebeurde bij renovatiewerken, maar tot nog toe was daar geen ruchtbaarheid aan gegeven. 'Wegens de klachten tegen Jan Fabre was dit beeld niet op zijn plaats op een kunstschool', zegt directeur Hendrik Storme in De Standaard en Het Nieuwsblad. [...]

Een van die versies staat ook op het dak van het S.M.A.K. het museum voor moderne kunst in Gent. Volgens directeur Philippe Van Cauteren is het de bedoeling dat het beeld ook op het dak blijft staan 'met een duidelijke en bewogen motivatie'.

'We vinden als museum dat het weghalen van een beeld het ook weghalen is van een genuanceerde kritische ontmoeting en dialoog met alle betrokkenen', zegt Van Cauteren in *Nieuwe feiten* op Radio 1. 'Er zijn in de geschiedenis al veel beelden weggehaald, maar dat heeft weinig veranderd aan wat die beelden vertegenwoordigden. Het lost niets op.' [...]

Huyghebaert, P. (2021, 10 september). De Singel haalt beeld van Jan Fabre van het dak, het S.M.A.K. laat het bewust staan: 'Het lost niets op'. www.vrtnws.be

Jan Fabre, De man die de wolken meet, 1998

» Volg jij de visie van Hendrik Storme van De Singel of Philippe Van Cauteren van het S.M.A.K.? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord.....

- » Welke waarde stuurt je antwoord?

Persoonlijk antwoord, bv. respect (voor de vrouwen), vergevingsgezindheid (tegenover Fabre), schoonheid (waarde van het kunstwerk, onafhankelijk van het gedrag van de kunstenaar).....

- » Welke niet-morele waarden kunnen aan het artikel worden gekoppeld? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord, bv. vrijheid (iemand kan zelf beslissen welk standpunt hij inneemt), schoonheid (iemand kan het kunstwerk al dan niet mooi vinden en misschien op basis van een veranderde smaak het beeld niet meer exposeren), kritische houding (het terugplaatsen van het beeld zorgt ervoor dat erover kan worden gepraat).....

12. Zijn schoonheid en intelligentie volgens jou morele waarden? Moet je die nastreven om een goed mens te zijn?

Persoonlijk antwoord.....

Sommige filosofen kiezen voor een heel ruime invulling van de groep van morele waarden. Ze beschouwen bijvoorbeeld ook esthetische en intellectuele waarden (zoals schoonheid en wijsheid) als morele waarden, terwijl andere filosofen ze als niet-morele waarden zien.

13. Lees het fragment.

'Wijsheid is het enige waar het op aankomt, omdat wijze mensen juist handelen en floreren in alles wat ze doen. Geluk, stelt hij, ontleen je niet aan bezittingen of kennis, maar aan een verstandig gebruik daarvan. Socrates trekt deze lijn nog verder door en oppert dat iemand die niet wijs is, beter af is zonder bezittingen of kennis, omdat hij de kans loopt ze onverstandig te gebruiken, wat erger is dan ze helemaal te missen.'

Pigliucci, M. (2020, 30 juni). De Stoïcijnse gids voor geluk. VBK Media.

- » Beschouwt Socrates wijsheid als een niet-morele of als een morele waarde?
- » Motiveer je antwoord.

Volgens Socrates is wijsheid een morele waarde.....

Wie wijs is, handelt juist.....

De Ierse filosofe **Iris Murdoch** (1919-1999) daarentegen zag intelligentie niet als een morele waarde. In haar ogen kan een boerenvrouw die weinig opleiding heeft genoten, ook goed voor haar kinderen zorgen.

Iris Murdoch

Stof tot nadenken

» Wat is wijsheid?

Persoonlijk antwoord

» Is wijsheid volgens jou een morele waarde?

Persoonlijk antwoord

1.2.2 Normen

Normen zijn concrete gedragsregels die vasthangen aan waarden en die aangeven hoe we ons moeten gedragen of net niet mogen gedragen. Wie 's morgens met de fiets naar school komt en de waarde veiligheid belangrijk vindt, zal ervoor zorgen dat de fietslichten branden, draagt eventueel een helm en respecteert de verkeersregels.

Net zoals bij waarden kan een onderscheid worden gemaakt tussen 'gewone' normen en morele normen. Als het ingaan tegen een bepaalde norm van jou een slechter mens maakt, gaat het om een **morele norm**.

14. Welke morele norm komt aan bod in het artikel uit oefening 6?

Persoonlijk antwoord, bv. Je mag niet stelen (vanuit het standpunt van de winkelier)

Je moet jezelf in leven houden (vanuit het standpunt van de dakloze).

15. Bedenk een niet-morele en een morele norm in de volgende situaties.

	Niet-morele norm	Morele norm
In de klas	Persoonlijk antwoord, bv. je eet niet tijdens de les.	Persoonlijk antwoord, bv. je pest geen medeleerlingen.
In de jeugdbeweging of sportclub	Persoonlijk antwoord, bv. je draagt een uniform.	Persoonlijk antwoord, bv. je troost een medelid.

1.3 Waardeconflicten

Uit de samenstelling van de persoonlijke top 5 met waarden blijkt dat niet iedereen dezelfde waarden of waardehiërarchie hanteert. Als gevolg daarvan kunnen er waardeconflicten ontstaan. Dat kan op intrapersoonlijk, interpersoonlijk of maatschappelijk vlak.

Een **intrapersoonlijk waardeconflict** doet zich voor wanneer iemand in een situatie verschillende, voor hem belangrijke waarden moet afwegen. Zo kan iemand meer belang hechten aan de waarde 'geweldloosheid' dan aan de waarde 'veiligheid'. Maar in een situatie waarin zijn eigen leven bedreigd wordt, zal die persoon zichzelf toch verdedigen.

Bij een **interpersoonlijk waardeconflict** botsen de waarden van verschillende mensen. Wanneer iemand geniet van luide muziek vanuit de overtuiging dat hij daartoe de vrijheid heeft, kan hij in conflict komen met iemand die respect voor de ander in alle omstandigheden heel belangrijk vindt.

Bij een **maatschappelijk waardeconflict** zijn het de maatschappelijke waarden die botsen. Zo blijken in het politieke landschap socialistische partijen vooral de gelijkheid te verdedigen en daarom overheidsinterventie aan te moedigen. Liberale partijen willen die liever beperken omdat zij (economische) vrijheid hoog in het vaandel dragen.

16. Welke waardeconflicten herken je in de volgende situaties?
Vermeld telkens welke waarden worden afgewogen.

De zestigjarige Roger verneemt dat hij ongeneeslijk ziek is. Bij zijn wekelijkse bezoek aan zijn moeder merkt die op dat haar zoon er bedrukt uitziet. Op haar vraag of er iets scheelt, brengt Roger het gesprek op een ander onderwerp, uit angst dat de waarheid haar bezorgd zou maken.

Intrapersoonlijk waardeconflict

Eerlijkheid tegenover medeleven of eerlijkheid tegenover respect

De Vlaamse plastisch chirurg Jeff Hoeyberghs deed in 2019 een aantal vrouwonvriendelijke uitspraken tijdens een lezing voor de Gentse studentenclub KVHV. Hij werd veroordeeld tot een celstraf van tien maanden (waarvan de helft met uitstel), voor onder meer seksisme en discriminatie. Naast de vele positieve reacties op de uitspraak, waren er verschillende stemmen te horen die ontgoocheld waren over de uitkomst van het proces.

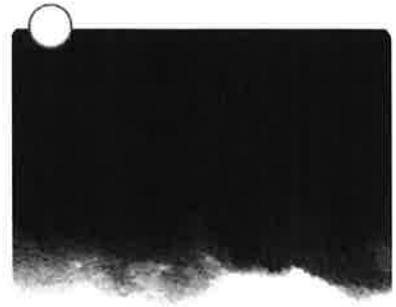
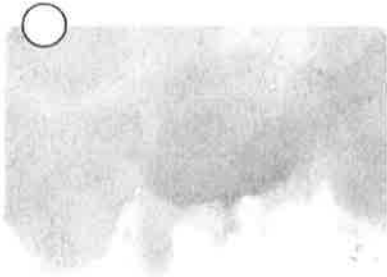
Maatschappelijk waardeconflict

Vrijheid (van meningsuiting) tegenover respect (voor vrouwen) of vrijheid (van meningsuiting) tegenover non-discriminatie (gelijkheid van vrouwen en mannen)

1.4 Soorten handelingen

17. Kruis je favorieten aan.

» Wat is jouw favoriete kleur?

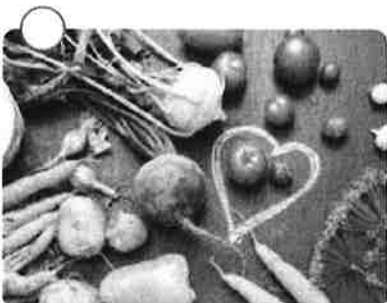
» Wat is jouw favoriete muziekinstrument?

» Wat is jouw favoriete vakantiebestemming?

» Wat is jouw favoriete eten?

Waarschijnlijk heb je bij het bepalen van die keuzes enkel rekening gehouden met je persoonlijke voorkeur, je interesses en je culinaire smaak. De keuze voor je favoriete kleur komt niet in aanmerking voor een morele beoordeling. De keuze voor bijvoorbeeld geel wordt doorgaans niet als moreel beter beschouwd dan die voor bijvoorbeeld zwart. In dat geval heb je **amoreel gehandeld**. Een amorele handeling is een handeling die niet in aanmerking komt voor een morele beoordeling.

Ook bij de keuze van een muziekinstrument, een vakantiebestemming of een favoriete maaltijd wordt de ene optie doorgaans niet als moreel beter beschouwd dan de andere. De keuze wordt dus meestal als amoreel beschouwd. Misschien heb je er niet bij stilgestaan, maar bij die onderwerpen kunnen toch een aantal morele afwegingen worden gemaakt. De keuzes worden dan toch als morele keuzes gezien.

18. Welke morele afwegingen zou je kunnen maken?

- Bepaalde muziekinstrumenten worden gemaakt met dierenmateriaal. Sommige zijn hoorbaar tot bij de buren en zorgen voor geluidsoverlast.
- Voor verre reizen neem je het vliegtuig, wat een grote impact heeft op het klimaat.
- Koken met ingrediënten die hier niet verkrijgbaar zijn, heeft een grotere negatieve invloed op het klimaat. Dat is ook zo met het eten van vlees. En is het moreel verantwoord om dieren te eten als we perfect kunnen leven op een vegetarische manier?

19. Welke waarden kun je daaraan koppelen?

Persoonlijk antwoord, bv. verantwoordelijkheid (ook voor latere generaties) en respect (voor het klimaat en voor dieren)

Als we handelen op een manier die ervoor zorgt dat we juist handelen of daardoor een goed mens zijn, is er sprake van **moreel handelen**. We kiezen voor die optie die moreel de beste is. Handelen we op een manier die niet hoort, omdat het gedrag bijvoorbeeld ingaat tegen een bepaalde norm, dan gaat het om **immoreel handelen**.

In het dagelijkse leven komen we af en toe situaties tegen waaruit blijkt dat het niet altijd even eenvoudig is om moreel te handelen. Denk maar aan de dunne lijn tussen een grapje maken en pesten.

Veel keuzes die vroeger gemaakt werden louter op basis van persoonlijke voorkeur en interesse, hebben vandaag een morele lading. Er is sprake van de moralisering van het dagelijks leven. In dat opzicht is er een verschuiving van amoreel naar moreel handelen. Zo kan de keuze voor een wagen vandaag een morele lading hebben, terwijl dat vroeger minder het geval was.

20. Bekijk het fragment en beantwoord de vragen.

» Wat wordt bedoeld met de 3 P's?

People, planet en profit

» Wat is *fast fashion*?

Om de vier of zes weken worden nieuwe kledingcollecties gelanceerd, waardoor we veel meer kleren kopen. Die dragen we vaak maar een paar keer voor we ze weer wegdoen.

» Welke morele afwegingen kun je maken bij de aankoop van kleren?

Persoonlijk antwoord, bv. hoe groot is de impact op het milieu? Zo heb je heel veel water nodig om een katoenen T-shirt te maken.

Wat is de herkomst van het kledingstuk? Is het gemaakt in een sweatshop of in goede arbeidsomstandigheden? Kwam er kinderarbeid aan te pas?

Is het een lokaal product of komt het van de andere kant van de wereld? Lokaal betekent minder impact op het klimaat.

» Is de keuze voor tweedehandskleren altijd een goede keuze? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord, bv. Het circuit van tweedehandskleren kan er net voor zorgen dat je veel sneller spullen verkoopt, zodat er niet minder maar meer kleren circuleren.

Ook bij tweedehandskleren is er sprake van een impact op het milieu, bijvoorbeeld door het transport.

» Is de aankoop van kleding volgens jou een morele of een amorele handeling? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord

21. Geef nog een aantal voorbeelden van keuzes die vandaag een morele lading hebben.

Persoonlijk antwoord, bv. geen wagen meer aanschaffen maar het openbaar vervoer nemen, seizoensfruit kopen, cradle-to-cradle producten gebruiken

Filosofen wijzen erop dat er ook voorbeelden zijn van de omgekeerde beweging, namelijk van beslissingen die vandaag amoreel zijn, maar vroeger een moreel karakter hadden. Zo werd de keuze om kinderen te krijgen een aantal decennia geleden onder invloed van de kerk beschouwd als een morele keuze.

2 Moraalfilosofie of ethiek

Het domein binnen de filosofie waarin kritisch wordt nagedacht over het goede (doen) en het goede leven, heet de **moraalfilosofie** of **ethiek**.

Een aantal centrale vragen waarop een antwoord gezocht wordt, zijn:

- Hoe ben ik een goed mens?
- Wat is een waardevol leven?
- Bestaat er iets dat altijd goed is?
- Mag ik liegen?
- Wat is goed handelen?

Moraalfilosofen verschillen van mening over de antwoorden op die vragen (zie hoofdstuk 3).

Onder **moraalfilosofie** verstaan we de studie van gebruiken, waarden en normen die verbonden zijn met het goede leven en het juiste handelen. De term **ethiek** is daarvoor een synoniem.

Om het goede te doen, stelde de Italiaanse filosoof **Thomas van Aquino** (1225-1274) ooit: 'Als je mensen dwingt het goede te doen, gaan mensen de dwang gehoorzamen in plaats van het goede te dienen. Ze doen dan niet meer het goede omdat het goed is, maar omdat het moet van de autoriteiten.'

Stof tot nadenken
In welke mate ga je akkoord met de uitspraak van Thomas van Aquino?

Persoonlijk antwoord

Er kan niet alleen kritisch worden nagedacht over de moraal van mensen. Ook het nadenken over de vraag of dieren een moraal hebben en dus moreel gedrag kunnen vertonen, is onderwerp van de moraalfilosofie.

Stof tot nadenken
Vertonen dieren volgens jou moreel gedrag?

Persoonlijk antwoord

Carlo Crivelli, Thomas van Aquino, 1476

3 Morele dilemma's

Morele dilemma's zijn situaties waarbij er verschillende alternatieven zijn die allemaal op zekere bezwaren kunnen stuiten. In een dilemma komen verschillende waarden aan bod die met elkaar botsen. Het is de bedoeling om een keuze te maken, waarbij je moet afwegen welke waarde het zwaarst weegt.

22. Lees het artikel.

Een meisje van drie maanden oud verkeert in kritieke toestand, nadat ze afgelopen weekend hardhandig op de grond werd gegooid door haar vader. Dat schrijft Het Laatste Nieuws en bevestigt het parket. De 35-jarige man werd in 2011 nog door de correctionele rechtbank van Antwerpen veroordeeld tot negen jaar cel, omdat hij zijn zoontje van zes maanden had doodgeslagen tijdens een computerspel. De man geeft toe dat hij het meisje op de grond heeft gegooid, omdat ze weende. Hij is aangehouden.

Verhaeghe, C. (2018, 13 november). Vader die 9 jaar cel kreeg voor doodslaan baby, gooit andere baby hardhandig op de grond. www.vrtnws.be

3.3 Een universele moraal?

3.3.1 Moreel universalisme en moreel relativisme

Aanhangers van het moreel universalisme denken dat er één uniek-correcte moraal is, die overal, voor iedereen en altijd geldig is. De aanhangers van het moreel relativisme geloven daarentegen niet in het bestaan van één uniek-correcte moraal. De waarheid van morele uitspraken is volgens hen afhankelijk van de normen en waarden van groepen of individuen.

7. Leg de link tussen de moreel universalisten en relativisten enerzijds en de sofisten en Socrates anderzijds.

De moreel universalisten zitten eerder op de lijn van Socrates. De ideeën van de moreel relativisten sluiten aan bij die van de sofisten.

In het Oude Griekenland werd slavernij als een normale zaak beschouwd. Slaven werden ingezet voor het zware werk, maar ook in het huishouden en zelfs als ambtenaar. Zo was de Griekse filosoof **Aristoteles** (384-322 v.C.) ervan overtuigd dat sommige mensen als slaaf werden geboren en de natuurlijke eigendom waren van Griekse vrije burgers. Slaven waren noodzakelijk, omdat de vrije burgers verondersteld werden om een deel van hun tijd in de volksvergadering over het algemeen belang te vergaderen. Ook vrouwen waren volgens Aristoteles inferieur aan de man en bezaten geen vrijheid. In onze huidige maatschappij is slavernij verboden en worden mannen en vrouwen als gelijkwaardig beschouwd.

Graf Naikos van een gekroonde vrouw met een slaaf, marmer (circa 100 v.C.)

8. Vergelijk de mening van een moreel relativist met die van een moreel universalist over slavernij in het Oude Griekenland.

Een moreel relativist stelt dat slavernij in het Oude Griekenland moreel juist was. Die norm werd algemeen aanvaard door de Griekse bevolking.

Bij een moreel universalist zijn er twee mogelijkheden:

(1) wie achter de westerse waarden staat, zal zeggen dat er een universele moraal bestaat,

waarbij niemand onvrij mag zijn. Slavernij in het Oude Griekenland kan dus niet;

(2) wie misschien doordrongen is van de waarden van de Griekse cultuur of ervan overtuigd is dat niet alle mensen gelijkwaardig zijn, zal zeggen dat slavernij in elke cultuur goed is en dat wij dus ook nog slaven mogen houden. Die laatste positie is binnen de westerse cultuur zeldzaam.

3.3.2 Descriptief relativisme en moreel relativisme

De Griekse historicus Herodotus vertelde ooit het volgende verhaal.

Koning Darius van Perzië vroeg op een dag enkele Griekse bezoekers tegen welke prijs zij bereid zouden zijn de lijken van hun vaders op te eten. Ontzet antwoordden ze dat alle geld in de wereld nog niet genoeg was. Daarop ontbood hij leden van een stam, de Callatiërs (Indiërs) geheten, die het als een heilige plicht beschouwden om de lijken van hun ouders te nuttigen en vroeg hun of zij bereid zouden zijn de lijken in plaats daarvan te verbranden, zoals de Griekse gewoonte was. Ook zij weigerden ontsteld.

Papineau, D. (2004). Filosofie: Gids voor de wereld van het kritische denken. Leuven. Uitgeverij Ten Have.

Wie van beide groepen gelijk heeft, is moeilijk te zeggen. Elke groep heeft zijn eigen normen, gewoonten en tradities, en doet een beroep op zijn eigen regels om zijn begrafenisritueel te verdedigen.

Door dat verhaal kan het verschil tussen descriptief en moreel relativisme worden geduid.

- **Descriptief relativisme** stelt dat de morele waarden en normen die we aannemen, sterk variëren naargelang de groep waartoe we behoren of de tijd waarin we leven. Het descriptief relativisme ontkent dat mensen in verschillende culturen dezelfde normen en waarden delen. De moraal verschilt dus van individu tot individu, van groep tot groep.
- **Moreel relativisme** stelt dat er niet één uniek-correcte moraal is die voor iedereen, altijd en overal geldt. De waarheid van morele uitspraken is volgens hen afhankelijk van de normen en waarden van groepen of individuen.

Wie redeneert als een descriptief relativist, stelt dat beide groepen uit het verhaal van koning Darius een eigen waarden- en normenstelsel hanteren. De ene groep verbrandt zijn vader, terwijl de andere groep hem opeet. Er wordt met andere woorden beschreven dat de moraal verschilt van groep tot groep. Wie zegt dat wat moreel juist is, afhangt van de normen en waarden van de groep, denkt als een **moreel relativist**. 'Je vader verbranden' is dan moreel juist volgens de gangbare normen in de Griekse cultuur en moreel verkeerd volgens de normen in de cultuur van de Callatiërs.

3.3.3 Vrouwenbesnijdenis

Een praktijk die vanuit westers oogpunt heel veel afschuw opwekt, is de vrouwenbesnijdenis. In veel Noord-Afrikaanse landen, maar ook in delen van Azië en het Midden-Oosten, komt die praktijk voor. Er leven vandaag naar schatting 140 miljoen meisjes en vrouwen die er ooit het slachtoffer van zijn geworden. In 2016 bleek dat in Mali meer dan 85 % van de meisjes en vrouwen tussen 15 en 49 jaar besneden was.

De documentaire *Female genital mutilation, Ethiopië* uit 2014 belicht die praktijk. Kinderpsychiater Binu Singh koos en besprak een fragment uit die documentaire in het tv-programma *Alleen Elvis blijft bestaan*.

Wariis Dirie (1965), Somalisch fotomodel en VN-ambassadrice voor de strijd tegen vrouwenbesnijdenis

HOOFDSTUK 3

Soort ethiek

Een meisje wordt door haar vader meegenomen naar een kermispark. Het is haar dertiende verjaardag en ze mag vijf attracties kiezen. Als ze de ingang naderen, ontdekt haar vader dat hij zijn bankkaart is vergeten. Het is de laatste openingsdag van het park voor de jaarlijkse sluiting. Ze hebben de tijd niet om nog heen en weer naar huis te rijden voor de bankkaart. De vader telt het cash geld in zijn zakken. Hij vertelt zijn dochter dat hij genoeg heeft om de toegangsprijs te betalen, waardoor ze alle tentoonstellingen en de parade kunnen bekijken. Er blijft dan echter geen geld over voor de attracties zelf. Tenzij het meisje liegt over haar leeftijd en zegt dat ze nog geen tien is. Dan mag ze voor de helft van de prijs naar binnen, zodat er genoeg geld overblijft voor vijf ritjes. Vader en dochter lopen naar de ingang en de kaartjesverkoper vraagt het meisje: 'Hoe oud ben je?'

1 Morele vraagstukken

Ethische dilemma's helpen om de factoren te analyseren die het gedrag van een individu of groep bepalen (zie hoofdstuk 1). In dit hoofdstuk werken we de verschillende invalshoeken verder uit om een morele keuze te maken.

1. Lees het instapverhaal.

- Wat moet het meisje zeggen aan de kaartjesverkoper?

.....

- Bespreek je antwoord met je klasgenoten. Wat stel je vast?

.....

.....

2. Lees de situaties en leef je in.

1

Je brengt de middag door met een goede vriend, die niet erg populair is. Je komt enkele vrienden tegen die je uitnodigen om mee te gaan kijken naar een film die je allang wilt zien. Ze zeggen dat je onpopulaire vriend niet mag meekomen.

- Wat doe je?

.....

- Wat is volgens jou het beste om te doen?

.....

- Welke waarde komt hier aan bod?

.....

2

De school organiseert een excursie naar het buitenland. Iedereen kijkt er erg naar uit. Je klas organiseert een spaghettiavond om de kosten van de reis te drukken. In je klas zit een leerling met een beperking. Wanneer de vertrekdatum dichterbij komt, overloopt de klastitularis het reisschema. Hij vermeldt er luchtig bij dat de uitstap niet geschikt is voor personen met een beperking. De klastitularis houdt vol dat de reis fysiek uitputtend zal zijn en dat de toegankelijkheid voor mensen met een beperking niet overal wordt gegarandeerd.

- Wat doen jullie?

- Waarom?

- Je klasgenoot haalt gelaten haar schouders op. De reis was waarschijnlijk toch te duur voor haar ouders. Verandert haar reactie iets aan jouw beslissing? Bespreek met de rest van de klas.

De bovenstaande situaties beschrijven omstandigheden waarin het misschien niet meteen duidelijk is welke morele keuze de beste is. Het zijn **ethische dilemma's**. Je weegt verschillende opties af en probeert rekening te houden met verscheidene factoren. Afhankelijk van de prioriteit die je geeft aan bepaalde waarden in de situatie, kan je antwoord verschillen van dat van anderen.

3. Met welke factoren houd je rekening bij het maken van een morele keuze?

Een ethisch dilemma kan vanuit verschillende invalshoeken benaderd worden. Zo worden er twee soorten ethiek onderscheiden: **gevolgenethiek** en **plichtethiek**.

2 Gevolgenethiek

4. Lees het artikel en beantwoord de vragen.

China heeft maandag de Baihetan-centrale opgestart: de op een na grootste waterkrachtcentrale ter wereld.

De waterkrachtcentrale is gebouwd op de grens van de provincies Yunnan en Sichuan, in het zuidwesten van het land, aan de loop van de rivier de Yangtze. Op termijn moet de centrale voldoende elektriciteit leveren om te voldoen aan de jaarlijkse noden van een half miljoen Chinezen.

De centrale begon maandag elektriciteit te leveren. Op volle capaciteit – voorzien in 2022 – zal ze een vermogen hebben van 16 gigawatt. Enkel de Drieklovendam – eveneens op de Yangtze, de langste rivier van China – is nog krachtiger (22,5 GW). Met de bouw van waterkrachtcentrales wil China de uitstoot van broeikasgassen, veroorzaakt door steenkoolcentrales, verminderen. Maar er zijn ook ecologische gevolgen. Zo zou de bouw van de Baihetan-dam nefast zijn voor het visbestand. Er is ook een impact op de lokale bevolking. Naar schatting 100 000 mensen moesten door het project verhuizen. Het bouwbedrijf China Three Gorges Corporation (CTG), →

dat de dam bouwt en beheert, zegt 70 miljard yuan (9,1 miljard euro) te hebben uitgetrokken om de inwoners financieel te compenseren en nieuwe huizen te bouwen.

'China start op een na grootste waterkrachtcentrale ter wereld op.' (2021, 28 juni), *Het Nieuwsblad*.

- Welke doelstellingen beoogde de Chinese overheid met de bouw van de nieuwe installatie om energie op te wekken?

- Som alle gevolgen op van de bouw van de Baihetan waterkrachtcentrale.

- Duid aan welke gevolgen je als positief en welke je als negatief beschouwt.
- In welke mate nam de Chinese overheid de juiste beslissing?

Stof tot nadenken

- Wanneer handelt een overheid op de juiste manier?

- Moet je om ethisch te handelen enkel naar de gevolgen van de handeling kijken?

2.1 Jeremy Bentham

De Engelse jurist en filosoof **Jeremy Bentham** (1748-1832) was een van de grondleggers van de gevolgenethiek of het **consequentialisme**. In 1789 schreef hij *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Daarin claimde hij dat een handeling als juist of verkeerd wordt beschouwd afhankelijk van de gevolgen. De handeling is beter naarmate de gevolgen een grotere bijdrage leveren aan het algemeen nut, ongeacht de kwaliteit van die handeling. Die denkwijze wordt **utilitarisme** genoemd, naar de Latijnse term *utilitas* (nut).

Het maximaliseren van het algemeen nut wordt gezien als het nastreven van het grootste geluk voor het grootste aantal mensen.

Thomas Frye, Portret van Jeremy Bentham, 1760-62

Voor Bentham is geluk het saldo van genot en pijn. Zo stelt hij bijvoorbeeld dat dronkenschap zorgt voor plezier, maar dat dat slechts van korte duur is en gepaard gaat met de pijn van de kater achteraf. Hij doelt dus op zoveel mogelijk genot en zo weinig mogelijk pijn. Dat saldo is onderhevig aan zeven **variabelen**, namelijk:

- **intensiteit**: hoe hevig en diepgaand is het genot?
- **duur**: hoelang duurt het genot?
- **zekerheid**: hoe zeker is het genot?
- **nabijheid**: hoelang duurt het nog voordat het genot kan worden beleefd?
- **productiviteit**: hoeveel genotsmomenten brengt het genot nog meer met zich mee?
- **zuiverheid**: tot op welke hoogte is het genot vrij van pijn?
- **reikwijdte**: hoeveel mensen zullen het genot meebeleven?

Het goede is volgens Bentham optelbaar: het gaat om de totale hoeveelheid geluk voor de groep die door een handeling wordt voortgebracht. In zijn berekening van geluk, is het belangrijk het geluk van anderen mee op te nemen. Je eigen geluk neemt immers toe wanneer anderen ook gelukkig zijn.

5. Pas de variabelen van Bentham toe om het geluk te meten dat de bouw van de Baihetan waterkrachtcentrale met zich meebrengt.

Welke conclusie trek je als je het totaalsaldo maakt?

- **Intensiteit**: hoe hevig en diepgaand is het genot van mensen die elektriciteit krijgen van een waterkrachtcentrale i.p.v. een vervuilende centrale?

.....

.....

- **Duur**: hoe langdurig is het genot dat die mensen ervaren?

.....

.....

- **Zekerheid**: zullen mensen na verloop van tijd met zekerheid nog steeds genot ervaren?

.....

.....

- **Nabijheid**: hoelang duurt het voordat het genot kan worden beleefd?

.....

.....

- **Productiviteit**: hoe uitgebreid is het genot waarvoor de centrale zorgt?

.....

.....

- **Zuiverheid**: is er sprake van puur genot of zijn er ook pijnlijke gevolgen?

.....

.....

- **Reikwijdte:** hoe ver reikt het genot?

- **Conclusie**

Stof tot nadenken

- In welke mate is geluk meetbaar?

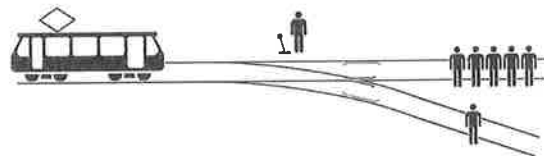
- In hoeverre is het mogelijk om alle gevolgen vooraf te weten?

Gedachte-experiment

Lees het trolley-dilemma.

Een trein dendert tegen hoge snelheid in de richting van vijf mensen die op het spoor werken. Jij kunt aan de wissel trekken, zodat de trein van spoor verandert. Op het andere spoor staat één persoon. Elke persoon waarmee de trein in contact komt, zal sterven.

- Zou jij eerder wel of eerder niet aan de hendel trekken? Waarom wel/niet?

- Tussen welke gevolgen moet je kiezen?

- Wat zou een utilitarist doen?

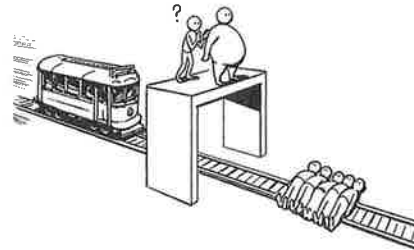
- Met welk principe komt wat een utilitarist zou doen in conflict?

Gedachte-experiment

Lees het volgende trolley-dilemma.

Een trein dendert in de richting van vijf mensen, die vastgebonden liggen op het spoor. Jij staat op een brug. Als jij een zware persoon van de brug duwt, wordt de trein gestopt en kun je de vijf mensen op het spoor redden.

- Zou je de zware man van de brug duwen of niet? Waarom wel/niet?

- Waarin ligt het verschil met het vorige dilemma?

Als in het consequentialisme enkel de gevolgen tellen, is de intentie niet van belang. Het doet er niet toe of iemand de situatie heeft veroorzaakt of had kunnen voorkomen. De handeling staat dus los van de individualiteit of morele aansprakelijkheid (volgens Bentham).

6. Pas het consequentialisme van Bentham toe op de onderstaande voorbeelden.

1

Moeder Theresa (1910-1997) was een katholieke zuster en Nobelprijswinnares. Met de orde van Missionarissen van Naastenliefde die ze stichtte, zette ze zich belangeloos in voor de armen en zieken van de Indiase stad Calcutta. Moeder Theresa was tegen elke vorm van pijnbestrijding, omdat pijn volgens haar ook zinvol kan zijn: het brengt je dichter bij Christus.

Moeder Theresa

- Wat is de intentie van Moeder Theresa?

- Wat zijn de gevolgen van haar handelingen?

- Welk besluit zou een utilitarist trekken?

- Wat is jouw besluit: is het goed om mensen die lijden geen pijnbestrijding te geven?

2

Johnson & Johnson is een farmaceutisch bedrijf, dat onderzoek doet naar pijnbestrijding. Door de medicijnen die het bedrijf op de markt brengt, wordt de pijn van veel mensen wereldwijd verlicht. Door die globale aanpak van handelen volgens de vrije markt, genereert het bedrijf gigantische winsten op de verkoop van geneesmiddelen.

- Wat is de intentie van Johnson & Johnson?

- Wat zijn de gevolgen van die bedrijfsactiviteiten?

- Welk besluit zou een utilitarist trekken?

- Wat is jouw besluit: is het goed om hoge winsten te maken op de verkoop van pijnbestrijding?

2.2 John Stuart Mill

In 1861 schreef de Engelse econoom en filosoof **John Stuart Mill** (1806-1873) zijn boek *Utilitarianism*. Zo werd hij de tweede grondlegger van het utilitarisme.

Mill verfijnde Bentham's concept geluk door er een extra variabele aan toe te voegen, namelijk de **kwaliteit** van het geluk. Sommige types geluk zijn te verkiezen boven andere. Een ongelukkige mens is een betere optie dan een gelukkig varken, aldus Mill.

Mill maakte het onderscheid tussen hoger en lager genot. Zo beschouwde hij een ongelukkige Socrates hoger dan een gelukkige dwaas. Het verschil tussen hogere en lagere vormen van genot ligt in de kwaliteit van het genot: mentale, morele en esthetische genoegens scoren beter dan hun lagere volkse varianten. Mill was ervan overtuigd dat het genot van personen die een operavoorstelling bijwonen hoger ligt dan dat van mensen die simpele genoegens halen uit een volksspel op straat. Hij stelde ook dat mensen die nobel zijn of filosofie beoefenen de samenleving meer te bieden hebben.

John Stuart Mill

Stof tot nadenken

- Is het genot van een museumbezoek beter dan het genot van naar een fuif te gaan?

- Is 'hoger' genot beter dan 'lager' genot?

Gedachte-experiment

Lees de situatie.

Een bootje met tien laaggeschoolde drenkelingen lijkt te zullen zinken. Als ze een man overboord gooien, kunnen de negen anderen de kust nog wel halen.

- Wat zou de gevolgenethiek adviseren?

- Tegen welk principe gaat de keuze van utilitaristen in?

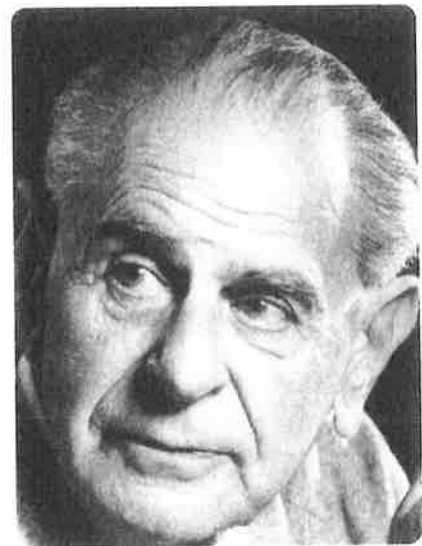
- Zou de situatie veranderen als vijf van de tien bootpassagiers hooggeschoold zijn?

- Welk argument geven de utilitaristen voor de keuze die ze hier zouden maken?

Het consequentialisme is een moraalfilosofie die het gedrag van mensen stuurt op basis van de resultaten of gevolgen. Het utilitarisme is een populaire vorm van consequentialisme, die een handeling als goed of slecht beoordeelt in de mate dat het zoveel mogelijk geluk oplevert voor een maximaal aantal mensen. Het utilitarisme lijkt de meest eenvoudige manier van redeneren en biedt de gemakkelijkste weg om beslissingen te nemen.

Naast Bentham en Mill legde ook de politiek filosoof **Niccolò Machiavelli** (1469-1527) de beginselen voor het utilitarisme vast. 'Het doel heiligt de middelen' is een van de lessen van Machiavelli, die in hoofdstuk 9 nog aan bod komt.

De Oostenrijks-Britse filosoof **Karl Popper** (1902-1994) stelt dat wanneer we ons toelagen op het geluk van zoveel mogelijk mensen, we daarbij vaak het tijdelijk lijden van bepaalde minderheden of het inperken van vrijheden van bepaalde groepen voor lief nemen. In de plaats daarvan zouden we ons beter focussen op het verminderen van leed. Dat wordt gezien als de taak van de overheid: het afwenden van rampspoed. De overheid organiseert bijvoorbeeld verkiezingen om zonder bloedvergieten van regering te kunnen wisselen. Daarnaast is ieder zelf verantwoordelijk voor zijn persoonlijk geluk. Dat wordt ook wel **negatief consequentialisme** genoemd.

Karl Popper

3 Plichtethiek

3.1 Gulden regel

7. Lees de onderstaande situaties.

- Beoordeel elke situatie als eerder goed of eerder slecht.

	Eerder goed	Eerder slecht
Een leerling komt te laat in de les en vertelt dat hij naar het toilet geweest is, terwijl hij eigenlijk gewoon stond te babbelen in de gang.		
Een alleenstaande moeder met drie kinderen weet ongemerkt geld over te schrijven van de rekening van een miljardair.		
Een dakloze wordt vermoord. Het was een eenzame man zonder familie of enige sociale contacten. Niemand heeft gemerkt dat de man er niet meer is.		
Een getrouwde man bezoekt, zonder dat zijn vrouw het weet, wekelijks een prostituee.		

- Verklaar waarom je tot die resultaten komt.

.....

.....

Waar mensen samenleven, worden afspraken en regels gemaakt die het dagelijkse samenleven vlot doen lopen. De **plichtethiek** kijkt naar de bedoeling van de mensen die de handeling uitvoeren en zorgt voor gedragsregels die ze moeten volgen.

Waar komen die leefregels vandaan? Verschillende religieuze, spirituele of filosofische teksten uit de oudheid, sturen mensen aan om leefregels te volgen.

8. Lees de onderstaande citaten. Welke leefregel keert telkens terug?

'Wat voor mij onwelgevallig en onaangenaam is, is voor anderen ook onwelgevallig en onaangenaam. Hoe zou ik dan een ander kunnen belasten met wat voor mijzelf onwelgevallig en onaangenaam is?'

Pali-Canon, de verzameling toespraken van Boeddha, de stichter van het boeddhisme, 5e-4e eeuw v.C.

'Wat jij vermijdt te ondergaan, probeer dat ook niet anderen te laten ondergaan. Jij vermijdt slaaf te worden: waak er dan voor dat anderen niet jouw slaaf zijn.'

de stoïcijnse filosoof Epictetus (50-125)

'Bejegen je medemens met dezelfde hoffelijkheid, waarmee je een dierbare gast ontvangt. Behandel hem met hetzelfde respect, waarmee het grote offer gebracht wordt. Wat je zelf niet wilt, doe dat ook de ander niet. Dan zal er geen boosheid tegen je zijn – noch in de Staat, noch in je familie.'

Analecta, de Chinese filosoof Confucius (551-479 v.C.)

'De vreemdeling die bij u vertoeft, zal als een onder u geboren Israëliet gelden en gij zult hem liefhebben als uzelf, want gij zijt vreemdelingen geweest in het land Egypte. Ik ben de Here, uw God.'

Oude Testament, Leviticus 19:34

'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook de ander niet.'

Oude Testament, Tobit 4:15

'Oordeel niet, opdat gij niet geoordeeld wordt.'

Nieuwe Testament, Mattheus 7:12

'Bemin je naaste als jezelf.'

Nieuwe Testament, Marcus 12:30

'Niemand van jullie is gelovig, zolang hij niet voor zijn broeder wenst, wat hij voor zichzelf wenst.'

Hadith, een aanvulling bij de Koran, die vertelt over het doen en laten van de profeet Mohammed (650-700)

'Men moet nooit een ander aandoen, wat men voor zichzelf als kwetsend ziet. Dat is de kern van de regel van alle rechtschapenheid.'

boek Mahabharata van het hindoeïsme (ca. 2e of 1e eeuw v.C.)

Die **gouden regel** is te vinden in alle wereldreligies. Het Nieuwe Testament vermeldt: 'Behandel anderen zoals je zelf behandeld wilt worden.' De Koran verkondigt: 'Wens je broeders en zusters toe wat je jezelf toewenst'. Maar ook het boeddhisme, hindoeïsme en Confucius hanteren dat principe.

3.2 Immanuel Kant

De Duitse filosoof **Immanuel Kant** (1724-1804) kwam op voor de mondigheid van iedere burger. 'Sapere aude,' durf te denken, was zijn favoriete aansporing. Hij pleitte voor de **autonomie** van de mens, die zich voor zijn ethische handelen als rationeel wezen beroept op de rede. De rationele principes van het ethisch handelen zijn onafhankelijk van de situatie of de gevolgen ervan, altijd en voor iedereen geldig.

Johan Gottlieb Becker, portret van Immanuel Kant, 1768

Daarom formuleerde Kant zijn **categorische imperatief**: 'Handel zo, dat de stelregel van uw wil tegelijkertijd altijd als stelregel van een algemene wetgeving kan gelden.' *Imperatief* betekent dat een persoon iets moet doen. Voor wie bijvoorbeeld geen dorst meer wil hebben, is het noodzakelijk dat hij iets drinkt. Een imperatief is 'categorisch', wanneer het ten alle tijden en in alle situaties waar is. De plicht om moreel te handelen naast zich neerleggen, betekent een schending van de rationele aard van de mens.

9. Formuleer de categorische imperatief in je eigen woorden. Welk principe herken je erin?

Kant doet een beroep op de intrinsieke of wezenlijke goede bedoeling, en zet de autonomie van de wil centraal. Wanneer je immers bepaalt wat het juiste is om te doen, dan komt die beslissing uit jezelf. Je laat je oordeel niet afhangen van wat een godsdienst voorschrijft of van iemand anders die zou straffen of belonen. Kant rekent op het onafhankelijk denkvermogen van de mens als basis van de categorische imperatief. Hij keurt de **heteronomie**, de afhankelijkheid van de wetten of regels van anderen, af. De mens mag enkel steunen op de rede.

10. Beoordeel de volgende situatie.

Moeder zegt geïrriteerd: 'En als al je vrienden in de rivier springen, spring jij dan ook in de rivier?'

- Wat bedoelt je moeder met die uitspraak?

- Waarom is je moeder (g)een Kantiaan?

11. Lees de volgende situatie. Welke regels van de plichtethiek komen met elkaar in conflict?

Je bent uitgenodigd op een officieel etentje. Jammer genoeg vind je de maaltijd echt niet lekker. De gastheer en -vrouw vragen jou verwachtingsvol of het smaakt.

De categorische imperatief legt de dubbelzijdigheid van jouw rechten bloot. Anderen hebben namelijk dezelfde rechten als jij, wat inhoudt dat jij plichten hebt tegenover anderen. Als je als mens geboren wordt, heb je bijvoorbeeld recht op een naam. Maar dat houdt in dat jij zelf de morele plicht hebt om de ander ook bij zijn naam aan te spreken (en geen scheldwoorden of vernederende bijnamen te gebruiken).

12. Vul de tabel verder aan.

Recht	Plicht die voorkomt uit jouw recht	Plicht die voorkomt uit het recht van anderen
Op een eigennaam	Geen valse naam dragen	De eigennaam van anderen respecteren en geen scheldwoorden of vernederende bijnamen gebruiken
Op een dak boven het hoofd		

Het samengaan van rechten en plichten in onze samenleving zorgt ervoor dat er ethische principes nodig zijn, die de maatstaven vormen van het ethische en politieke handelen in de wereld. Volgens Kant is het belangrijk dat die principes **universeel** over de verschillende landen en culturen heen hanteerbaar zijn én dat ze gebaseerd zijn op de rede. Persoonlijke emoties of intuïtie tellen niet mee.

**13. Waar zijn die ethische principes neergeschreven?
Door welke politieke organen worden ze vooropgesteld?**

**Stof tot nadenken
Moeten ethische principes universeel zijn?**

Daarbij stond een nieuwe vraag centraal: hoe kan ik tot zekere kennis komen? Het empirisme en het rationalisme waren twee denkrichtingen in de filosofie die daarop een antwoord probeerden te formuleren. Ze delen de zoektocht naar het fundament van onze kennis. Ze verschilden van elkaar wat betreft de bron van die ware kennis.

2. Lees de fragmenten.

'Het is niet genoeg een goed verstand te hebben, maar het voornaamste is het goed te gebruiken. [...] Zo is het niet mijn voornemen hier de methode voor te dragen, die ieder volgen moet om zijn rede goed te leiden, maar enkel te laten zien op welke wijze ik getracht heb de mijne te leiden. [...] meende ik dat ik niet beter kon doen dan voort te gaan met dat waaraan ik bezig was, dat wil zeggen, heel mijn leven te besteden aan de vervolmaking van mijn verstand en het zo ver mogelijk te brengen in de kennis der waarheid volgens de methode die ik mijzelf had voorgeschreven.'

Descartes, R. (1977), Over de methode. Boom,

'Zoals de wetenschap van de mens de enige solide fundering voor de andere wetenschappen is, zo moet de enige solide fundering die we aan deze wetenschap zelf kunnen geven gelegd worden op ervaring en observatie.'

Hume, D. (2007), Traktaat over de menselijke natuur. Boom Lemma.

- Welke tekst hoort bij rationalisme? Welke bij empirisme?

De eerste tekst hoort bij rationalisme, de tweede bij empirisme.

- Geef aan hoe kennis wordt verworven volgens het empirisme en het rationalisme.

Volgens het rationalisme berust kennis op een goed gebruikt verstand, op de rede.

Volgens het empirisme berust kennis op (herhaalde) zintuiglijke waarneming, op ervaring.

3 Rationalisme

De rationalisten gaan ervan uit dat de **rede** de bron van kennis is. Ze geloven dat de mens bepaalde aangeboren ideeën heeft. Die zijn dus in het bewustzijn van de mens aanwezig, voordat er van enige ervaring sprake is. **Logische kennis** of **verstandskennis** wordt daarom aangeduid met de term **a priori**. De logische kennis gaat aan de ervaring vooraf. Zo leid ik uit de premissen (1) 'Alle mensen zijn sterfelijk' en (2) 'Socrates is een mens' noodzakelijkerwijze af dat Socrates sterfelijk is. Zelfs als ik Socrates niet gekend heb, moet ik aannemen dat hij sterfelijk is. Anders hebben we geen geldige redenering gemaakt.

3.1 René Descartes

De rationalistische filosofie van de Franse filosoof **Descartes** (1596-1650) werd beïnvloed door grootheden als **Nicolaus Copernicus** (1473-1543) en **Galileo Galilei** (1564-1642). Op zijn beurt inspireerde Descartes de groten na hem, onder wie **Isaac Newton** (1642-1727). De kern van Descartes' filosofie is te vinden in zijn hoofdwerk *Meditationes de prima philosophia*.

Descartes vond dat de rationele mens zich moest bevrijden uit de klauwen van tradities, gewoontes en vastgeroeste meningen. Maar hoe kon je zeker zijn van bepaalde informatie? Elke kennis bouwde namelijk verder op eerder gevormde kennis en was daarom onzeker.

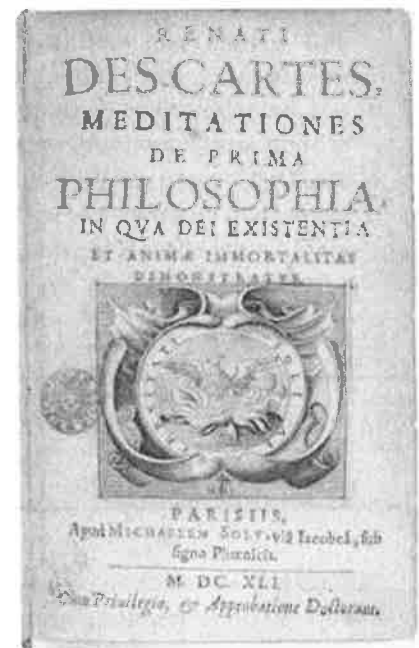
Descartes wilde op zoek gaan naar de kennis die onbetwifelbaar waar was. Hij werd daartoe geïnspireerd door de wiskunde. Zoals die gebouwd was op enkele axioma's (die onbetwifelbaar waar zijn) en daarop gebaseerde afleidingen, zo wilde hij ook de filosofie opbouwen.

Om daartoe te komen, hanteerde hij de **radicale, methodische twijfel**. Hij zou m.a.w. aan alles twijfelen waaraan je kunt twijfelen. Niet omdat hij onzeker was, maar omdat hij al zijn overtuigingen in vraag wilde stellen. Zittend op een stoel vroeg hij zich daarom af: 'Ben ik zeker dat ik hier wel echt op deze stoel zit?' Hij vond dat hij daar niet 100 % zeker over kon zijn, want misschien droomde hij wel dat hij daar op die stoel zat.

Vervolgens dacht Descartes: 'Ben ik zeker dat ik een lichaam heb?' Ook op die vraag was, volgens Descartes, het antwoord negatief. Misschien was er wel ergens een boze genius die Descartes de illusie gaf dat hij een mensenlichaam had. Maar, dacht Descartes, ik weet één ding wel zeker: er is 'iets' dat zich al die vragen stelt. Die vragen kunnen namelijk niet zomaar bestaan. Dat 'iets' noemde Descartes 'ik'. Op die manier kwam hij tot de beroemde uitspraak **Cogito, ergo sum** of 'Ik denk, dus ik ben'.

Dat er iets is dat zich vragen stelt, was voor Descartes het onbetwifelbare fundament. Als we iets met zekerheid willen te weten komen, moeten we het afleiden uit ons denken.

Maar daarmee had hij nog niet aangetoond dat er een wereld bestaat en dat we een zekere kennis over die wereld konden verwerven. Daarvoor deed hij een beroep op het zogenaamde **godsbewijs**. Onder alle ideeën die we hebben, is er één die niet van onszelf kan komen, namelijk de idee van de perfectie (het volmaakte, het oneindige) of ook wel God genoemd. Omdat we zelf niet perfect zijn, moet die idee wel van ergens buiten ons komen. Er bestaat dus iets buiten ons dat perfect moet zijn (volmaakt, oneindig). Zo bewees Descartes het bestaan van God.

Omdat een dergelijk volmaakt 'iets' niet kwaadaardig kan zijn (als het perfect is, is het namelijk ook Algoed), zal het ons ook niet bedriegen, redeneerde Descartes. Hij kon er dus van uitgaan dat zijn waarnemingen van de wereld klopten. Dat betekent echter niet dat die waarnemingen kennis opleveren. Veel zintuiglijke waarnemingen zijn verwarrend en onduidelijk (bv. illusies). Enkel de wetenschappelijke en wiskundige ideeën zijn klaar en helder, en kunnen we aannemen als waar. De bron van alle kennis is dus de rede. Dat maakt van Descartes een rationalist.

Stof tot nadenken

Als ik niet denk, besta ik dan niet of kan ik dan bestaan?

Persoonlijk antwoord

3.2 Baruch de Spinoza

Ook de Nederlandse filosoof van joodse afkomst, **Benedictus (of Baruch) de Spinoza** (1632-1677), kwam tot het besef dat de rationalistische aanpak de methode bij uitstek was om tot betrouwbare kennis te komen. Daarvoor moest hij wel alle vooropgezette ideeën uit zijn opvoeding en omgeving op de helling zetten.

Zoals Descartes de filosofische beschouwing wilde opbouwen uit logische conclusies, zo wilde Spinoza aantonen hoezeer het leven van de mens bepaald werd door de wetten van de natuur.

Zijn leer zette hij uiteen in zijn belangrijkste werk, de *Ethica ordine geometrico demonstrata* (*Ethiek gedemonstreerd in geometrische orde*). Zoals de titel aangeeft, zette hij dat werk volgens de meetkundige methode op met behulp van definities, axioma's, stellingen en bewijzen.

Baruch de Spinoza

Spinoza maakte een onderscheid tussen **drie kensoorten**: de verbeelding, de rationele kennis en het intuïtieve weten. Verbeelding is volgens Spinoza een verwarde en onware vorm van kennis. Ze bestaat uit onzuivere waarnemingen die het best te omschrijven zijn als drogbeelden. Het logische denken is de kritische reflectie op die waarnemingskennis. De Nederlandse hoogleraar Maarten Van Buuren (1948) omschreef dat ooit concreet als volgt: 'We kunnen ons deze kritische reflectie voorstellen als een computer die op de tweede verdieping de vervuilde waarnemingsbeelden zuivert die op de begane grond binnenkomen, en ze vervolgens in de juiste volgorde van oorzaak en gevolg plaatst. Deze gezuiverde vorm van kennis is ware kennis.'

Het intuïtieve weten of inzicht is de hoogste vorm van kennis waardoor het wezen van dingen gekend kan worden. Je zou het kunnen omschrijven als 'zien met de geest' in plaats van met de ogen. Het leidt, zoals Spinoza schrijft, 'tot de intellectuele liefde tot God en tot de eeuwige, duurzame en grootst mogelijke zielerust, blijheid en gelukzaligheid'.

Verder staat in de filosofie van Spinoza het idee centraal dat alles in het universum één is. Er is slechts één **substantie**.

3. Lees het fragment uit de *Tractatus theologico-politicus* van Spinoza. Beantwoord de vragen.

In de natuur geschiedt niets wat in tegenspraak is met de algemene natuurwetten, maar ook niets wat niet met haar overeenstemt of niet uit haar voortspruit. Want alles wat gebeurt, vindt plaats volgens de wil en het eeuwig raadsbesluit van God, dat wil zeggen dat alles wat geschiedt volgens wetten en vaste regels gebeurt, die eeuwige noodzakelijkheid en waarheid in zich dragen [...].

Wanneer de bekwaamheid en de macht van de natuur ook de bekwaamheid en de macht van God zelf zijn, en wanneer de wetten en de regels van de natuur de raadsbesluiten van God zelf zijn, dan moeten wij zonder meer aanvaarden dat de macht van de natuur onbeperkt is en dat haar wetten zo alomvattend zijn dat zij zich uitstrekken tot alles wat het goddelijke verstand begrijpt.

Demey, J. & Dhont, R. C. F. (1974). *Ons verleden in documenten: bronnen vanaf de oudste tijden tot de Franse revolutie*. Lier: Van In.

- Hoewel Spinoza in dit fragment de term 'substantie' niet gebruikt, kun je er wel uit afleiden wat hij onder 'substantie' verstaat. Leg uit.

Hij vat de substantie op als natuur of als God.

- Gelooft Spinoza in wonderen, zoals beschreven in de Bijbel?

Nee, er gebeurt niets in strijd met de natuurlijke orde.

De werkelijkheid, de natuur of God is volgens Spinoza zijn eigen oorzaak en volmaakt. Alles in het universum is dus een deel van God. Alles wat er gebeurt, is een noodzakelijk onderdeel of expressie van de goddelijke natuur. God heeft de wereld niet geschapen volgens een plan of doel. Hij zal dus ook niet meer ingrijpen. God is, zo stelt Spinoza, een ander woord voor de wetten van de natuur. Ook de mens maakt deel uit van de natuur, zoals alle dingen. De mens is dus niet het centrum of het hoogtepunt van de schepping.

Vanwege die ideeën wordt Spinoza door velen beschouwd als een pantheïst. Volgens het **pantheïsme** zijn God en de natuur één. Het heelal is eerder een uitbreiding van Gods essentie dan een zelfstandige schepping.

4. Welke reacties zou Spinoza destijds op zijn ideeën gekregen hebben, denk je?

Spinoza's ideeën zijn in strijd met de toen gangbare opvattingen. Hij werd dus als gevaarlijk of als een ketter beschouwd.

Spinoza wilde zijn rede niet naar het godsbeeld plooien en plooid daarom het godsbeeld naar zijn redelijk inzicht. Dat was niet zonder risico. Zijn boeken werden op de rooms-katholieke *Index van verboden boeken* geplaatst, omdat ze zouden leiden tot **atheïsme**. In 1656 sprak de joodse gemeenschap een uitzonderlijk strenge banvloek over hem uit wegens ketterij. Die banvloek hield in dat hij uit de joodse gemeenschap werd verbannen. Geen enkele jood mocht nog contact met hem hebben.

5. Denk nu zelf rationeel verder zoals Spinoza.

- Wat verstaan we onder vrije wil?

Het vermogen om als mens controle uit te oefenen over onze eigen daden en beslissingen, en dus niet voorbestemd te zijn.

- Gelooft Spinoza in de vrije wil of niet? Motiveer je antwoord.

Omdat de mens een onderdeel is van de goddelijke werkelijkheid, kan er volgens Spinoza geen vrije wil zijn. De mensen zijn deel van de gehele natuur en worden daardoor volledig bepaald.

Mensen die geloven dat alles bepaald wordt door eerdere gebeurtenissen volgens vaststaande oorzaken, zijn aanhangers van het **determinisme**.

4 Empirisme

Gedachte-experiment

Lees de situatie en beantwoord de vragen.

Het probleem van Molyneux

Stel je een volwassen man voor die blind werd geboren. Hij heeft op de tast geleerd om een kubus en een bol van ongeveer dezelfde grootte van elkaar te onderscheiden. Hij is dus nu in staat, wanneer hij ze voelt, te zeggen wat de kubus en wat de bol is.

Veronderstel nu dat de kubus en de bol op een tafel worden gelegd en dat de blinde man plots zijn zicht terugkrijgt.

- Zou de man, enkel op basis van zijn gezichtsvermogen en dus vóór hij de objecten aanraakt, in staat zijn beide voorwerpen te onderscheiden en te zeggen wat de kubus en wat de bol is? Waarom niet?

Persoonlijk antwoord

- Schrijf voor elk standpunt een argument in de juiste kolom.
- Geef bij elk standpunt aan of dat de redenering is van een empirist of een rationalist.

JA	NEEN
Als de man goed nadenkt over wat hij voelt (vlak, gebogen, hoekig?), dan kan hij tot het juiste antwoord komen.	De man zal niet in staat zijn om de link te leggen tussen wat hij voelde en nu ziet.
Rationalist	Empirist

Empiristen menen dat we kennis over de wereld in de eerste plaats afleiden uit onze **ervaringen**, uit wat onze **zintuigen** ons aanreiken. Volgens hen hebben we dus geen aangeboren ideeën of voorstellingen van de wereld. We weten m.a.w. niets over de wereld voordat we die hebben waargenomen. **Empirische kennis** of **ervaringskennis** wordt daarom aangeduid met de term **a posteriori**. We verwerven die kennis pas ná de ervaring.

Stof tot nadenken

Als je iets niet kunt waarnemen, kun je er dan kennis over verwerven?

Persoonlijk antwoord

.....

Het empirisme werd in de moderne tijd populair door de moderne wetenschappelijke methode, waarbij naast de hypothese en de theorievorming ook het **experiment** fundamenteel was. Uit concrete gecontroleerde waarnemingen werden algemene wetten afgeleid die als kennis bestempeld konden worden.

Zo ontwierp de Ierse scheikundige Robert Boyle een vacuümpomp om de relatie tussen druk en het volume in een gesloten systeem te begrijpen (zie p. 74).

6. Wat zal er volgens jou gebeuren met een ballon die in een afgesloten systeem geplaatst wordt waaruit de lucht wordt weggepompt (en dus vacuüm wordt)?

De luchtdruk in het gesloten systeem verdwijnt, omdat de lucht eruit wordt gehaald. De ballon neemt toe in volume. De luchtdruk in de ballon wordt namelijk groter dan de luchtdruk in het gesloten systeem.

.....

.....

.....

.....

.....

4.1 John Locke

John Locke (1632-1704) was in zijn tijd in de eerste plaats een belangrijke politieke figuur, die bekendheid verwierf met zijn liberale geschrift *Two Treatises of Government* (1689). Hij staat vooral bekend als een van de grootste Britse filosofen voor zijn opvattingen over de menselijke kennis.

John Locke was de eerste filosoof die de centrale ideeën van het moderne empirisme heeft verwoord. Zijn centrale stelling over kennis is dat er geen aangeboren ideeën bestaan. De geest is bij de geboorte een schone lei, een *tabula rasa*, die beschreven zal worden door de ervaring. Dat denkmodel heeft tot vandaag de overhand in de sociale wetenschappen.

John Locke

Stof tot nadenken

Baby's hebben vanaf de geboorte reflexen, zoals de zuigreflex. Is dat een vorm van kennis? Is de geest te vergelijken met een onbeschreven blad?

Persoonlijk antwoord

Niet iedereen is het met de opvatting eens dat de geest bij de geboorte een *tabula rasa* is. In 2002 schreef de Canadees-Amerikaanse taalkundige en experimenteel psycholoog **Steven Pinker** (1954) het boek *Het onbeschreven blad: Over de ontkenning van een aangeboren menselijke natuur* (*The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*). Daarin betoogt hij dat het leren en het opnemen van cultuur onmogelijk zou zijn als de mens niet over mechanismen zou beschikken die de enorme massa aan zintuiglijke gegevens tot een herkenbaar aantal structuren herleiden. Ook vanuit evolutionair standpunt zou het vreemd zijn, stelt Pinker, dat alle andere dieren aangeboren mechanismen hebben waarmee ze zich (bijna) zonder cultuur in stand kunnen houden, en dat alleen de mens niet over zulke 'natuurlijke' mogelijkheden zou beschikken.

Maar volgens John Locke wordt menselijke kennis dus afgeleid van ideeën die door de ervaring in de geest komen. Die ideeën kunnen in twee algemene groepen worden ingedeeld: eenvoudige ideeën en complexe ideeën. Eenvoudige ideeën (of *ideas of sensation*) zijn enkelvoudige indrukken. Het zijn de onmiddellijke producten van een zintuiglijke stimulans. Complexe ideeën (of *ideas of reflection*) worden uit eenvoudige ideeën geconstrueerd en zijn het resultaat van een interne, mentale bewerking. Eenvoudige ideeën ondergaan m.a.w. een bewerking door middel van denken, redeneren, geloof en twijfel. Het zijn ideeën van alle stoffelijke objecten, maar ook abstracte ideeën die niet iets uit de echte wereld representeren.

7. Plaats de volgende ideeën bij de juiste groep:

bitter – warm – paard – rond – stoel – eenhoorn – geel – schoonheid.

• Noteer de eenvoudige ideeën uit het bovenstaande lijstje en voeg een eigen voorbeeld toe.

Warm, rond, geel, bitter + bv. wit, koud

• Noteer de complexe ideeën uit het bovenstaande lijstje en voeg een eigen voorbeeld toe.

Paard, stoel, eenhoorn, schoonheid + bv. dankbaarheid, persoon, leger, universum

Locke stelt zich daarnaast ook de vraag of de wereld echt zo is zoals we hem waarnemen. Kunnen we m.a.w. vertrouwen op wat onze zintuigen ons vertellen? Hij maakt daarom een onderscheid tussen **primaire** en **secundaire ervaringskwaliteiten**. Primaire kwaliteiten zijn objectief en bestaan echt. Secundaire kwaliteiten zijn subjectief en bestaan dus enkel in de geest van de waarnemer. Ze geven alleen de indrukken van de stoffelijke wereld op onze zintuigen weer.

8. Plaats de volgende ideeën bij de juiste groep:

geur – vorm – afmeting – kleur – hardheid.

- Noteer de primaire kwaliteiten uit het bovenstaande lijstje en voeg een voorbeeld toe.

Vorm, afmeting, hardheid + bv. gewicht, aantal

- Noteer de secundaire kwaliteiten uit het bovenstaande lijstje en voeg een voorbeeld toe.

Kleur, geur + bv. smaak, geluid

4.2 David Hume

David Hume (1711-1776) wordt als de voornaamste denker van het empirisme beschouwd. Ook hij erkende geen enkele kennis die niet via de zintuigen verkregen wordt. Al op 26-jarige leeftijd zette hij in *A Treatise of Human Nature* (1739) de essentie van zijn denkbeelden uiteen. Hij wilde een totaalfilosofie ontwerpen, waarin een inzicht in het kenproces, de wereld en de mens tot een ethiek zou leiden.

9. Lees of beluister enkele fragmenten uit het boek *De Wereld van Sofie* van Jostein Gaarder. Beantwoord de vragen.

'Als empirist zag Hume het als zijn taak alle onduidelijke begrippen en gedachtenconstructies die eerdere filosofen hadden bedacht, op te ruimen. Zowel in woord als geschrift wemelde het van het wrakhout van middeleeuwse en zeventiende-eeuwse rationalistische filosofen. Hume wilde terug naar de directe menselijke gewaarwording. Volgens Hume kan geen enkele filosofie ons op wat voor manier dan ook terugvoeren achter de dagelijkse ervaringen of ons andere gedragsregels geven dan de regels die wij verkrijgen door na te denken over het dagelijkse leven.'

'Dat klinkt weer veelbelovend hoor, Kun je ook voorbeelden geven?'

'In de tijd van Hume werd algemeen aangenomen dat er engelen bestonden. Met een engel bedoelen we een mannelijke gedaante met vleugels, Heb jij wel eens zo'n wezen gezien, Sofie?'

'Nee.'

'Maar je hebt wel eens een man gezien?'

'Niet zulke domme vragen stellen.'

'Je hebt wel eens vleugels gezien?'

'Natuurlijk, maar nooit bij een mens.'

Volgens Hume is een engel een "samengesteld" of "complex begrip". Het bestaat uit twee →

verschillende ervaringen die in werkelijkheid niet bij elkaar horen, maar die desondanks in de menselijke fantasie aan elkaar zijn gekoppeld. Het is met andere woorden een valse voorstelling die meteen overboord moet worden gegooid. Zo moeten we al onze gedachten en voorstellingen opruimen. Net zoals we onze boekenkast moeten opruimen. Want zoals Hume het uitdrukte: "Als we een boek oppakken, moeten we ons afvragen: bevat het ook een theoretische beschouwing over uitgebreidheid of hoeveelheid? Nee. Bevat het soms een ervaringsoordeel over feitelijk verbanden en feitelijk bestaan? Nee. Gooi het dan maar in het vuur, want dan kan het alleen maar drogredenen en hersenspinsels bevatten".

'Is dat niet wat drastisch?'

'Maar wat je overhoudt is de wereld, Sofie. Frisser en met scherpere contouren dan ooit tevoren. Hume wilde terug naar de manier waarop een kind de wereld beleeft – voordat alle gedachten en reflecties een plaats in het bewustzijn hebben ingenomen. Zei je niet dat veel van die filosofen over wie je had gehoord, in hun eigen wereld leefden, en dat jij meer in de echte wereld was geïnteresseerd?'

'Zoiets, ja.'

'Het hadden Humes woorden kunnen zijn. Maar laten we zijn gedachtegang nog wat nauwkeuriger volgen.'

'Steek dan maar van wal.' 'Hume begint met de constatering dat de mens twee verschillende soorten voorstellingen kent. Namelijk *indrukken* en *ideeën*. Met indrukken bedoelt hij de onmiddellijke gewaarwording van de stoffelijke wereld. Met ideeën bedoelt hij de herinnering aan zo'n indruk.'

'Voorbeelden graag.'

'Als je je aan een warme kachel brandt, heb je een onmiddellijke indruk. Later kun je terugdenken aan het moment dat je je brandde. Dat noemt Hume een idee. Het verschil tussen die twee is dat de indruk sterker en levendiger is dan de herinnering daaraan. Je kunt zeggen dat de indruk het origineel is en het idee of de herinnering aan de indruk slechts een bleke kopie. Want de indruk is immers de directe oorzaak van het idee dat vervolgens in het bewustzijn wordt opgeslagen.'

'Tot zover kan ik het volgen.'

'Verder legde Hume de nadruk op het feit dat indrukken en ideeën zowel enkelvoudig als samengesteld of complex kunnen zijn. [...] Maar hij stelt ook dat wij soms ideeën kunnen samenstellen die in de werkelijkheid enkelvoudig zijn. Zo ontstaan valse ideeën en voorstellingen die niet in de natuur te vinden zijn. We hebben de engelen al genoemd. Een ander voorbeeld is Pegasus, een paard met vleugels. In al die gevallen moeten we toegeven dat ons bewustzijn als het ware op eigen houtje met schaar en lijm in de weer is geweest. Het heeft de vleugels van een indruk aan de paarden van een andere indruk vastgemaakt. Alle onderdelen zijn ooit een keer waargenomen en als een echte indruk het theater van het bewustzijn binnengekomen. Niets is eigenlijk door het bewustzijn zelf verzonnen. Het bewustzijn heeft al knippend en plakkend op die manier valse ideeën of voorstellingen geconstrueerd.'

'Ik snap het. Nu snap ik ook waarom dat belangrijk is.'

'Mooi zo. Hume wil dus iedere voorstelling onderzoeken om te zien of die is samengesteld op een manier die we niet in de werkelijkheid tegenkomen. Hij stelt de vraag: van welk indruk is die voorstelling afkomstig? Allereerst moet hij uitzoeken uit welke enkelvoudige ideeën een samengesteld begrip bestaat. Op die manier beschikt hij over een kritische methode om menselijke voorstellingen te analyseren. Op die manier wil hij onze gedachten en begrippen opruimen.'

'Kun je voorbeelden geven?'

'In de tijd van Hume hadden veel mensen een duidelijke voorstelling van de hemel of van het nieuwe Jeruzalem. [...] Wij hebben snel door dat de hemel een enorm samengestelde voorstelling is. Om maar een paar elementen te noemen: in de hemel staan "paarlen poorten", er ligt een "straat van zuiver goud", er zijn "engelen" bij de vleet, enzovoort. Maar nog hebben we dan niet alles in enkelvoudige elementen opgedeeld. Want ook paarlen poorten, een straat van zuiver goud en engelen zijn op hun beurt weer samengestelde voorstellingen. Pas als we hebben geconstateerd dat onze voorstelling van de hemel bestaat uit enkelvoudige voorstellingen als "parel", "poort", →

“straat”, “goud”, “gedaanten met witte kleren” en “vleugels”, kunnen we de vraag stellen of we werkelijk enkelvoudige indrukken hebben opgedaan die daarmee overeenstemmen.

‘Ja, die hebben we. Maar daarna hebben we uit al die enkelvoudige indrukken met schaar en lijm een droombeeld samengesteld.’

‘Je slaat de spijker op zijn kop. Want als er iets is wat wij mensen doen als we dromen, dan is dat knippen en plakken. Nu hamert Hume erop dat al het materiaal waaruit wij droombeelden samenstellen, ons bewustzijn ooit een keer als enkelvoudige indruk is binnengedrongen. Iemand die nooit goud heeft gezien, zal zich ook geen straat van zuiver goud kunnen voorstellen.’

Gaarder, J. (1994). *De wereld van Sofie*. Houtekiet. 290-293.

- Volgens Hume kent de mens twee soorten voorstellingen (of percepties): ‘indrukken’ en ‘ideeën’. Geef twee concrete voorbeelden van het verschil tussen ‘indrukken’ en ‘ideeën’.

Indruk: je brandt je aan een warme kachel. Idee: je herinnert je dat je je brandde.

Indruk: ik zie een man lopen. Idee: ik kan mij dat beeld opnieuw voor de geest halen.

- Waarin verschillen ‘indrukken’ en ‘ideeën’ van elkaar?

Impressies verschillen van ideeën door hun kracht en levendigheid.

- Wat verstaat Hume onder een ‘complex begrip’?

Complexe begrippen zijn ideeën die bestaan uit een combinatie van enkelvoudige ideeën.

maar de complexe ideeën hoeven niet echt te bestaan en kunnen dus verzonnen zijn.

- Welke methode hanteert Hume om valse voorstellingen te ontleden?

We moeten iedere voorstelling onderzoeken om te zien of die is samengesteld op een

manier die we niet in de werkelijkheid tegenkomen. Eerst ga je na uit welke enkelvoudige

ideeën een samengesteld begrip bestaat, dan kijk je of die ook in de werkelijkheid bestaan.

‘Hume wijst erop dat mensen een sterke behoefte schijnen te hebben om te geloven aan wat wij tegenwoordig meestal bovennatuurlijke gebeurtenissen noemen. Het is alleen opvallend dat alle wonderen waarover mensen vertellen, altijd ergens ver weg of heel lang geleden gebeurd zijn. Als je het zo bekijkt wijst Hume wonderen gewoon af, omdat hij ze niet zelf heeft meegemaakt. Maar hij heeft ook niet meegemaakt dat er geen wonderen kunnen gebeuren.’

‘Kun je dat ook uitleggen?’

‘Een wonder is volgens Hume een inbreuk op de wetten van de natuur. Maar het is zinloos om te zeggen dat we de wetten van de natuur *ervaren* hebben. We ervaren dat een steen op de grond valt als we hem loslaten en als hij *niet* zou vallen, wel dan zouden we dat hebben ervaren.’ [...]

‘Maar ik denk dat een steen altijd op de grond valt als je hem loslaat.’

‘Waarom?’

‘Doe niet zo vervelend.’ →

'Ik doe niet vervelend, Sofie. Een filosoof mag altijd vragen stellen. Misschien hebben we het nu wel over het allerbelangrijkste punt in de filosofie van Hume. Geef maar antwoord, hoe kun je zo zeker weten dat de steen altijd op de grond valt?'

'Ik heb het zo vaak gezien dat ik het zeker weet.'

'Hume zou hebben gezegd dat je vele malen hebt ervaren dat een steen op de grond valt. Maar je hebt niet ervaren dat de steen altijd zal vallen. Doorgaans zeggen we dat de steen vanwege de zwaartekracht op de grond valt. Maar we hebben die wet nooit ervaren. We hebben alleen maar ervaren dat de dingen op de grond vallen.'

'Is dat dan niet hetzelfde?'

'Niet helemaal. Je zei dat je dacht dat de steen op de grond zal vallen, omdat je het zo vaak hebt gezien. En dat is nu precies waar het Hume om gaat. Je bent zo gewend dat het één volgt op het andere, dat je langzamerhand bent gaan verwachten dat er steeds hetzelfde gebeurt als je een steen loslaat. Op die manier ontstaan de voorstellingen van wat wij de onveranderlijke wetten van de natuur noemen.'

'Dacht hij dan echt dat het mogelijk is dat de steen niet op de grond valt?'

'Hij was vast even overtuigd als jij van het feit dat de steen elke keer dat hij het zou proberen, op de grond zou vallen. Maar hij wijst erop dat hij niet heeft ervaren *waarom* dat gebeurt. [...] En je kan kinderen goed gebruiken als getuige voor het feit dat Hume de waarheid spreekt. Wie denk je zou zich er het meest over verbazen dat een steen een paar uur boven de grond zou zweven: jij of een eenjarig kind?'

Gaarder, J. (1994). De wereld van Sofie. Houtekiet. 297-298.

- Wie zou zich er het meest over verbazen dat een steen een paar uur boven de grond zou zweven: jij of een eenjarig kind? Motiveer je antwoord.

Ik, omdat ik beter dan dat kleine kind begrijp hoe tegennatuurlijk dat zou zijn. Het kind
heeft nog niet geleerd hoe de natuur is.

'Het kind zou het tegennatuurlijk vinden omdat het nog niet geleerd heeft hoe de natuur is of omdat het nog niet aan de natuur gewend is. [...] Nu zijn we nog steeds bij de kern van Humes empirische filosofie. Hij zou eraan hebben toegevoegd dat het kind nog geen slaaf is van de gewenning. Dat kleine kind is dus van jullie twee degene met de minste vooroordelen. Het is de vraag of dat kind niet ook de grootste filosoof van jullie beiden is. Het stelt zich namelijk helemaal zonder vooringenomen opvattingen op. En dat, mijn beste Sofie, is de grootste deugd van de filosofie. Het kind neemt de wereld waar zoals die is, zonder er meer in te leggen dan hij ervaart.'

'Ik vind het altijd heel vervelend als ik merk dat ik vooringenomen ben.'

'Wanneer Hume de macht van de gewenning analyseert, concentreert hij zich op de "wet van oorzaak en gevolg". Volgens die wet moet alles wat gebeurt, een oorzaak hebben. Hume gebruikt als voorbeeld twee biljartballen. Als een rode biljartbal tegen een stilliggende witte bal aanrolt, wat gebeurt er dan met de witte bal?'

Gaarder, J. (1994). De wereld van Sofie. Houtekiet. 298-299.

- Beantwoord zelf de laatste vraag uit het fragment en geef meteen ook een verklaring.

Als de rode tegen de witte bal aanrolt, gaat de witte bewegen omdat die door de rode
is geraakt.

'In dat geval zeggen we meestal dat de botsing met de rode bal er de oorzaak van is dat de witte bal in beweging komt. Maar nu moeten we eraan denken dat we iets alleen maar als een zekerheid mogen aannemen als we het hebben ervaren.'

Gaarder, J. (1994). *De wereld van Sofie*. Houtekiet, 299.

Maar dat heb jij mogelijk ook al ervaren, want daarnet wist je het antwoord op de bovenstaande vraag. Niet?

'Hume zegt dat het enige wat jij hebt ervaren, is dat de rode bal de witte raakt en dat vervolgens de witte bal over de tafel gaat rollen. De eigenlijke oorzaak dat de witte bal gaat rollen, heb je niet ervaren. Je hebt ervaren dat de ene gebeurtenis de andere gebeurtenis in de tijd opvolgt, maar je hebt niet ervaren dat de tweede gebeurtenis *vanwege* de eerste plaatsvindt.

'Is dat niet een beetje vergezocht?'

'Nee, het is juist heel belangrijk. Hume benadrukt dat de eigenlijke verwachting dat het een volgt op het ander, niet in de dingen zelf maar in ons bewustzijn ligt besloten. En verwachting heeft, zoals we hebben gezien, met gewenning te maken. Weer is het zo dat een klein kind niet verbaasd zou zijn als de beide ballen doodstil zouden blijven liggen, nadat de ene de andere had geraakt. Wanneer we het hebben over natuurwetten of over oorzaak en gevolg, hebben we het eigenlijk over de menselijke gewoonte en niet over iets wat logisch of redelijk is. Het is niet zo dat de natuurwetten redelijk of onredelijk zouden zijn, ze zijn er gewoon. De verwachting dat de witte biljartbal gaat bewegen als hij door de rode bal wordt geraakt, is dus niet aangeboren. Verwachtingen van hoe de wereld is of hoe de dingen in de wereld in elkaar zitten, zijn in elk geval niet aangeboren. De wereld is zoals ze is, en vroeger of later ervaren we dat.'

Gaarder, J. (1994). *De wereld van Sofie*. Houtekiet, 299-300.

- Waarom stelt Hume dat causaliteit (oorzakelijk verband) een illusie is?

Het fenomeen causaliteit kan niet worden geobserveerd. Het enige wat te zien valt, zijn gebeurtenissen die zich op dezelfde plaats en onmiddellijk na elkaar afspelen (= tijdelijke en ruimtelijke nabijheid). Volgens Hume is er vaak geen noodzakelijk verband tussen twee gebeurtenissen, alleen een regelmatigheid. Oorzaak-gevolgrelaties kunnen soms waarschijnlijk zijn, maar nooit helemaal zeker.

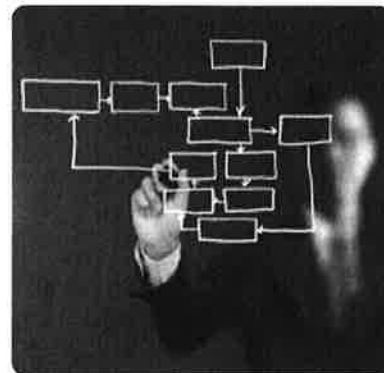
- Geef een concreet voorbeeld van de menselijke neiging om een causaal verband te zien tussen dingen die alleen maar ruimtelijk en tijdelijk in elkaars buurt liggen.

Persoonlijk antwoord, bv. donder zien als een gevolg van bliksem, terwijl het in werkelijkheid hetzelfde is. Overtuigd zijn dat een bepaald pilletje pijn of ziekte bestrijdt, terwijl een placebo kan aantonen dat dat niet waar is.

1 Redeneervormen

Logica is het onderdeel binnen de filosofie dat zich focust op het juiste denken. Om geen onlogische of kromme redeneringen te maken, bestaan er een aantal regels waaraan het redeneren moet voldoen.

Een **redenering** bestaat uit een aantal stellingen die worden aangenomen (de zogenaamde **premissen**) en de uitspraak die er noodzakelijkerwijze uit volgt (de **conclusie**). Als de conclusie noodzakelijkerwijze volgt uit de premissen, dan is de redenering **geldig**. Dat betekent nog niet dat de redenering **waar** is. Daarvoor moeten de premissen en de conclusie elk afzonderlijk waar zijn. Waarheid en geldigheid zijn dus twee verschillende begrippen.

Alle dolfijnen zijn sterfelijk. (= waar)
 Ik ben een dolfijn. (= onwaar)

Ik ben sterfelijk. (= waar)

Niet elke uitspraak in het voorbeeld is waar. Nochtans volgt uit de premissen noodzakelijkerwijze die conclusie.

1. Vink aan welke uitspraken waar zijn en geldig zijn.

	geldig	waar
Alles wat groen is, is vierkant. Deze driehoek is groen. Dus deze driehoek is vierkant.	x	
Alle vissen zwemmen in het water. Een guppy is een vis. Dus een guppy zwemt in water.	x	x
Alle Inuit zijn mensen. Alle Europeanen zijn mensen. Dus sommige Europeanen zijn Inuit.		
Alle dieren die een ei leggen zijn vogels. Een slang legt een ei. Dus een slang is een vogel.	x	

2. Werk een concreet voorbeeld uit van een redenering.
 Geef aan wat de premissen zijn en wat de conclusie is.

Persoonlijk antwoord, bv. Premisse 1: Alle mensen zijn sterfelijk.

Premisse 2: Socrates is een mens.

Conclusie: Socrates is sterfelijk.

Al in de klassieke oudheid hielden denkers zich bezig met dergelijke redeneervormen. Binnen de westerse logica wordt de Griekse filosoof en wetenschapper **Aristoteles** beschouwd als de eerste die de logica systematisch bestudeerde. Zijn ideeën over onderzoeks- en redeneermethoden werden gebundeld in het werk *Organon*, wat in het Oudgrieks 'werktuig' of 'methode' betekent. Zijn logica werd, op enkele aanvullingen en uitbreidingen van logici uit de middeleeuwse scholen na, tot in de 19e eeuw als een voltooide wetenschap beschouwd.

Uitgave van Aristoteles' *Logica*, 1570

Aristoteles heeft de theorie van de **sylogismen** uitgewerkt. Sylogismen zijn redeneringen die bestaan uit twee premissen en één conclusie. De logica van de sylogismen wordt de **sylogistiek** genoemd.

In de logica zijn redeneervormen opgesteld die altijd geldig zijn. Voldoet een redenering aan een van die vooraf bepaalde vormen, dan is ze dus **geldig**.

Om een redeneervorm te krijgen, moet abstractie gemaakt worden (= veralgemenen) van de feitelijke termen om er variabelen (= eenheden die ingewisseld kunnen worden voor specifieke waarden) voor in de plaats te zetten. Dat heet **formaliseren**.

Alle mensen zijn sterfelijk.
Alle Grieken zijn mensen.

Alle Grieken zijn sterfelijk.

Door de termen te vervangen door een variabele, ontstaat een redeneervorm.

Alle m zijn a (Als m wordt gezegd van elke a).
Alle b zijn m (en b gezegd wordt van elke m).

Alle b zijn a (dan is het noodzakelijk dat a wordt gezegd van elke b).

Voor de variabele b kan bijvoorbeeld een andere waarde ingevuld worden, zoals 'Belgen'. Daardoor krijg je opnieuw een geldige redenering.

Alle mensen (m) zijn sterfelijk (a).
Alle Belgen (b) zijn mensen (m).

Alle Belgen (b) zijn sterfelijk (a).

3. Vervang in de bovenstaande redeneervorm a, b, m door appels, vruchten en gezond, zodat een geldige redenering ontstaat.

Alle vruchten (m) zijn gezond (a).

Alle appels (b) zijn vruchten (m).

Alle appels (b) zijn gezond (a).

De syllogistiek is slechts één logisch systeem. De **propositielogica** is een uitgebreider logisch systeem. Het werkt met proposities. Een **propositie** is een uitspraak die waar of onwaar is. Ook in dat logisch systeem wordt de redenering onderzocht op geldigheid.

Een voorbeeld van een geldige redenering is de **modus ponens**. Dat is een redeneervorm met twee premissen, waarvan de eerste premisse een als-dan-uitspraak of voorwaardelijke uitspraak is.

Als het sneeuwt, dan wordt de grond wit,
 Het sneeuwt.

 Dus de grond wordt wit.

Om te weten of die geldige redenering waar is, moet elke uitspraak opnieuw gecontroleerd worden op waarheid. In dit geval gaat de eerste premisse niet altijd op: het kan bijvoorbeeld sneeuwen, maar de grond wordt niet wit omdat er een afdak boven staat.

Als de redeneervorm modus ponens geformaliseerd wordt, ontstaat het volgende.

als p, dan q	In de propositielogica wordt dat als volgt geschreven:	$p \rightarrow q$
p		p
-----		-----
dus q		q

4. Vervang in de bovenstaande redeneervorm (modus ponens) de letters p en q, zodat een geldige redenering ontstaat met de uitspraken of proposities.

- Je moet studeren. Je wilt slagen voor een toets.

Als je wilt slagen voor een toets, dan moet je studeren.....
 Je wilt slagen voor een toets.....

 Dus je zult moeten studeren.....

- Piet geeft een feest. Piet is jarig.

Als Piet jarig is, geeft hij een feest.....
 Piet is jarig.....

 Piet geeft een feest.....

- Helena gaat naar het shoppingcentrum. Helena neemt de bus.

Als Helena naar het shoppingcentrum gaat, neemt ze de bus.....
 Helena gaat naar het shoppingcentrum.....

 Helena neemt de bus.....

Logischerwijs kan uit de redeneerregel *als p dan q* (als p het geval is, dan is q het gevolg) worden afgeleid dat als het gevolg q niet het geval is, p ook niet het geval kan zijn. Die redenering heet de **modus tollens**.

Als we willen reizen, dan nemen we altijd het vliegtuig.
 We nemen het vliegtuig niet.

Dus we gaan niet op reis.

Als de redeneervorm modus tollens geformaliseerd wordt, ontstaat het volgende.

$p \rightarrow q$

$\neg q$ (q is niet het geval: \neg = negatieteken)

$\neg p$

5. Vervang p en q door de volgende termen, zodat een geldige redenering ontstaat.

- Er is vuur, er is zuurstof.

Als er vuur is, dan is er zuurstof.

Er is geen zuurstof.

Dus er is geen vuur.

- Hannan gaat naar school. Hannan neemt de bus.

Als Hannan naar school gaat, neemt ze de bus.

Hannan neemt de bus niet.

Hannan gaat niet naar school.

- Joris slaagt voor het examen. Joris studeert.

Als Joris studeert, dan zal hij slagen voor het examen.

Joris studeert niet.

Joris slaagt niet voor het examen.

2 Formele en informele logica

Binnen de logica wordt een onderscheid gemaakt tussen de formele en de informele logica.

De **formele logica** is gericht op de geldigheid van het redeneren. Er wordt enkel gekeken of een redenering een correcte structuur vertoont. Er wordt dus niet verder ingegaan op de betekenis van de gebruikte woorden en zinnen. De voorbeelden die hierboven worden aangehaald, behoren tot de formele logica.

De **informele logica** is gericht op de efficiëntie, op het overtuigen van de toehoorders. Daar speelt de betekenis van woorden en zinnen wel een rol. De talrijke vormen van redeneren die gebruikt worden bij debatten, in de rechtspraak en politiek, worden bestudeerd, maar ook de denkfouten en retorische trucs die kenmerkend zijn voor die debatten. Fouten in een redenering door bijvoorbeeld dubbelzinnig woordgebruik vallen dus onder de informele logica.

3 Drogredenen

Drogredenen zijn redeneringen die juist lijken, maar ze zijn het niet. Er wordt, al dan niet opzettelijk, een fout gemaakt bij het logisch redeneren.

Drogredenen zijn zo oud als de straat. Al in de klassieke oudheid werden drogredenen opgesteld. **Plato** vermeldt in zijn dialoog *Euthydemus* redeneringen die niet kloppen. Ook zijn leerling **Aristoteles** vermeldt diverse drogredenen in zijn werk *Sophistikoi Elenchoi*. Die teksten staan nog altijd model voor het erkennen en ontmaskeren van drogredenen.

6. Ken je deze drogredenen nog? Geef een voorbeeld van de drogreden.

- Overhaaste veralgemening

Persoonlijk antwoord, bv. er is deze nacht bij mijn bureu ingebroken, dus er zijn meer inbraken dan vroeger.

- Op de man spelen in plaats van op de bal (ad hominem)

Persoonlijk antwoord, bv. die man moet je niet geloven. Hij is veroordeeld voor fraude.

- Correlatie is niet altijd gelijk aan causaliteit

Persoonlijk antwoord, bv. op school presteren leerlingen die vooraan in de klas zitten beter. Dus vooraan zitten maakt je een goede leerling.

- Naturalistische drogreden

Persoonlijk antwoord, bv. veganisme is onnatuurlijk voor de mens. Daarom is het moreel verwerpelijk.

De lijst met drogredenen houdt hier niet op. Er zijn er nog veel meer.

7. Zoek op wat de volgende drogredenen willen zeggen en bedenk telkens een voorbeeld.

Het argument van onwetendheid (<i>argumentum ad ignorantiam</i>)	
Omschrijving: Een uitspraak is juist, omdat het tegendeel nog niet bewezen is.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. buitenaards leven moet bestaan, omdat er geen bewijs is voor de onmogelijkheid van buitenaards leven.

Het argument van de stok (<i>argumentum ad baculum</i>)	
Omschrijving: Je wilt dat de ander je conclusie aanvaardt en formuleert je argument in de vorm van een bedreiging, of je oefent dwang uit op de ander.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. ik wil je niet bang maken, maar als er niet gedaan wordt wat moet gebeuren, zullen er onaangename gevolgen zijn.
Het misplaatst beroep op medelijden (<i>argumentum ad misericordiam</i>)	
Omschrijving: Je probeert een emotionele reactie uit te lokken in plaats van een geldig argument te geven.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. iemand die terechtstaat voor de moord op zijn ouders, richt zich tot de jury en zegt: 'U staat op het punt om iemand die net wees is geworden, te veroordelen en nog eens na te trappen.'
De populistische drogreden of het argument van de meerderheid (<i>argumentum ad populum</i>)	
Omschrijving: Demagogie: een argument geven waarbij een beroep wordt gedaan op de mening van de meerderheid om te bewijzen dat het waar is.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. 80 % van de scholieren blijft liever in bed liggen dan naar school te gaan. Dus laat de scholieren maar thuis blijven.
Het volgt er niet uit (<i>non sequitur</i>)	
Omschrijving: Je trekt een (juiste of foute) conclusie die niet volgt uit je eerdere argumenten (premissen).	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. 80 % van de mensen die op intensive care belanden met COVID-19, zijn ouder dan 60 en hebben overgewicht. Dus COVID-19 is niet gevaarlijk voor mensen zonder overgewicht die jonger zijn dan 60.
Van vele vragen (<i>plurium interrogationum/many questions</i>)	
Omschrijving: Je stelt een vraag waarin een veronderstelling zit, zodat je niet kunt antwoorden zonder schuldig te lijken.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. bij een ondervraging vraagt de politie aan de verdachte van een diefstal: 'Heb je het gestolen geld uitgegeven?'
De stroman (<i>ignoratio elenchî</i>)	
Omschrijving: Je verdraait het argument van de ander, zodat je het makkelijker kunt weerleggen.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. iemand vindt het aangeraden om bij elke aanvraag tot euthanasie voorzichtig te zijn. Waarop iemand anders zegt: 'Dus jij vindt dat iemand die stervende is, pijn moet lijden.'

Stof tot nadenken

Kan een drogreden tot een ware conclusie leiden?

Persoonlijk antwoord

8. Lees de tekst en beantwoord de vragen in de tabel (op p. 100).

Cannabis, logica, argumentatieleer en Bart De Wever

In Terzake van maandag (9 september 2013) verscheen Bart De Wever als burgemeester van Antwerpen om zijn nieuw, strenger drugsbeleid te verdedigen. Het stadsbestuur van De Wever had aangekondigd dat voortaan ook occasionele cannabisrokers in het openbaar en mensen met minder dan de gedoogde 3 gram cannabis op zak zouden worden geverbaliseerd en bedacht met een GAS-boete van 75 euro.

De Liga van de Rechten van de Mens noemde die aanpak onwettelijk, omdat het een ongelijkheid creëert. Voor mensen in Antwerpen gelden daardoor andere rechtsregels dan in de rest van het land, waar het occasionele gebruik en bezit van tot 3 gram wel wordt gedoogd. Bovendien wezen deskundigen van onder meer de Antwerpse *Free Clinic* op het feit dat repressie tegen drugs niet werkt, dat men er overal ter wereld van terugkomt en dat Antwerpen niet echt een groot probleem heeft met drugsgebruikers.

Dat laatste argument counterde Bart De Wever door te verwijzen naar spectaculaire drugsvangsten in de haven en het oprollen van verscheidene cannabisplantages. Zeggen dat Antwerpen geen drugsprobleem heeft, is het zonlicht ontkennen, beweerde hij. Uiteraard is dat argument een mengeling van drogredeneringen. Eerst en vooral speelt Bart De Wever met woorden. Als de *Free Clinic* spreekt over drugsproblemen, heeft ze het over een groot percentage problematische druggebruikers die overlast veroorzaken. Bart De Wever definieert het woord als 'een draaischijf zijn van de internationale en nationale drugshandel'. Spelen met de betekenis van het woord 'probleem' is een *ambiguïteitsdrogreden*. [...] Bovendien suggereert hij dat de *Free Clinic* de drugstraf in Antwerpen wil minimaliseren, wat een grove verdraaiing is van hun woorden. Oftewel een *stroman*.

Als antwoord op het argument dat repressie niet werkt, ontwikkelt De Wever de volgende merkwaardige redenering. Eerst verwijst hij (zonder bewijzen aan te halen) naar het feit dat in het buitenland veel strenger tegen druggebruikers wordt opgetreden dan in Vlaanderen. Dat zou moeten bewijzen dat we in Vlaanderen een probleem hebben. Zelfs als De Wevers inschatting van de praktijk in het buitenland (een heel vaag begrip, overigens) correct is, is het nog een '*non sequiturredenering*'. Het is niet omdat de meerderheid iets doet, dat dat daarom per definitie de juiste aanpak is. Kwantiteit is niet hetzelfde als kwaliteit. De *Global Commission on Drug Policy* heeft al in 2011 geconcludeerd dat de repressieve aanpak van drugs niet werkt. De Wever antwoordt door zijn aanpak niet repressief te noemen: de 'War on drugs' waar de *Global Commission* het over heeft, is volgens hem een repressief beleid met gevangenisstraffen. Door repressie eng te definiëren als gevangenisstraf, gebruikt De Wever opnieuw een *ambiguïteitsdrogreden* met als doel de boodschap van het *Global Commission* te verdraaien, zodat hij kan beweren dat hij niet aan →

repressie doet. Alweer een *stroman*, dus. Maar mensen beboeten is wel repressief, het is niet zo repressief als gevangenisstraf, maar het is repressie.

Verder beweert De Wever dat de GAS-boetes vooral bedoeld zijn als een manier om weer zicht te krijgen op de druggebruikers. Volgens hem heeft men geen zicht op de omvang van het probleem, omdat de occasionele druggebruikers niet worden gedetecteerd door het gedoogbeleid. Gebruikers worden niet geregistreerd, want het mag.

Dat is op twee vlakken een drogredenering [...]. Ten eerste zegt de Wever dat occasionele druggebruikers zouden moeten geregistreerd worden, omdat ze ook verslaafd kunnen raken aan cannabis en andere substanties. Dat is een zoveelste variant van de *stepping-stone-theorie*. Het begint met een jointje en het eindigt met harddrugs, of met problematisch cannabisgebruik. De *stepping-stone-theorie* of *hellend vlakredenering* mag dan wel nog steeds populair zijn aan de doorsnee cafétoog, vakmensen hebben al herhaaldelijk vastgesteld dat hij niet klopt. Het is waar dat veel gebruikers van harddrugs vaak begonnen zijn met cannabis, maar die redenering omkeren en beweren dat softdrugs automatisch leiden tot verslaving aan harddrugs, is een logische denkfout van het type 'foutieve omkering'. [...]

Maar de grootste drogreden is niet wat De Wever zegt, maar hoe hij het zegt. Wat hem zo'n dodelijke debater maakt, is zijn verongelijkte en cynische toon, die suggereert dat wat hij zegt toch de logica zelve is, dat ieder mens met een beetje gezond verstand toch moet inzien dat hij gelijk heeft en dat het godgeklaagd is dat iemand probeert hem tegen te spreken. Die suggestie dat wat hij zegt geen verdere bewijzen vraagt, is een 'ontduiken van de bewijslast' en zichzelf zonder meer presenteren als iemand 'die weet waarover hij praat' is een drogreden bekend als een *autoriteitsargument*.

Tegen die toon kan geen enkel rationeel betoog opboksen. Als zijn argumenten worden ontkracht, reageert De Wever daar niet op, hij trekt zijn mondhoek op, verlegt de aandacht en suggereert daarmee dat zijn gesprekspartner een onuitstaanbare muggenzifter is, die liever over details dan over de essentie discussieert, ook al zijn die details de essentie. Zijn succes in peilingen en op internetfora suggereert dat voor vele mensen de perceptie die hij creëert veel meer indruk maakt dan de kwaliteit van zijn argumenten.

Van den Broeck, S. (2013, 12 september). Cannabis, logica, argumentatieleer en Bart De Wever. www.apache.be

- Geef, op basis van de tekst, een algemene omschrijving van elke drogreden (= kolom 2).
- Plaats de extra voorbeelden met het nummer op de juiste plaats (= kolom 3).
- Bepaal voor elke drogreden of het gaat om formele of informele logica (= kolom 4).

Extra voorbeelden

1. Ik hoorde dat je voor Zwarte Piet bent. Ik zal je daarom eens haarfijn uitleggen hoe slecht racisme is.
2. Een professor gebruikt zijn doctorstitel in zijn column tegen abortus, terwijl hij een geschiedkundige is en geen wetenschappelijk onderzoek naar abortus heeft gedaan.
3. Net zoals jij vertrouwen hebt in de wetenschap, heb ik vertrouwen in God.
4. We moeten euthanasie niet wettelijk toestaan, want anders gaan familieleden ervoor zorgen dat opa sterft ruim vóór hun geplande vakantie.
5. Bij een kwart van de dodelijke ongevallen had de bestuurder alcohol gedronken, bij driekwart van de dodelijke ongevallen had de bestuurder koffie gedronken. Het is dus veiliger als de bestuurder alcohol drinkt in plaats van koffie.

Drogreden	Verklaring	Extra voorbeeld	Formeel / informeel
Ambigüiteits-drogreden	De spreker probeert winst te halen door een ambigu of dubbelzinnig gebruik van woorden of uitdrukkingen.	3	Informeel logica
Stroman	De spreker weerlegt niet het werkelijke standpunt van de tegenstander maar een (karikaturale) variant daarvan. Hij interpreteert het standpunt van de tegenstander op een manier waarop het gemakkelijk te weerleggen is.	1	Informeel logica
Non sequitur	De spreker formuleert een mening of conclusie, die logisch gezien niet uit de argumenten of premisse volgt.	5	Formeel logica
Stepping-stone-theorie Hellend vlakredenering	Er wordt gesteld dat een bepaalde situatie onherroepelijk leidt tot een (onwenselijke) andere situatie, zonder dat het bewezen is.	4	Informeel logica
Autoriteitsargument	Een bewering of foute argumentatie die berust op de autoriteit of de geloofwaardigheid van wie de bewering doet.	2	Informeel logica

4 Denkfouten

Om je te wapenen tegen foute informatie, zijn kritisch nadenken en logisch redeneren belangrijk. Nochtans is het niet vanzelfsprekend om logisch na te denken. Mensen maken vaak kromme redeneringen, halen foute argumenten aan of maken denkfouten. Kritisch leren nadenken betekent ook die denkfouten, drogredenen en foute redeneringen leren ontmaskeren.

Een **denkfout** is een onjuiste gedachtegang of redenering, waardoor foute beoordelingen ontstaan. Vaak worden dergelijke denkfouten onbewust gemaakt.

9. *Waarom zijn de volgende uitspraken denkfouten?*

- Je vindt dat vrouwen slecht kunnen parkeren. Op de parking van een grootwarenhuis zie je dat een autobestuurder het moeilijk heeft. Als je er uiteindelijk langs kunt, merk je dat het een vrouw is. Je reageert gefrustreerd: 'Het is weer een vrouw!'

Door je vooroordeel over vrouwen zie je alleen die situaties die je vooroordeel versterken.

Bevestigingsvooroordeel (confirmation bias)

Bij een beoordeling ben je – zonder dat je het weet – geneigd om alleen dat in aanmerking te nemen wat je visie of eerdere beoordeling bevestigt en vermijdt je wat tegen je overtuiging ingaat.

- Op café hoor je twee vrouwen hun gal spuwen. Ze vinden dat al het huishoudelijk werk op hun schouders terecht komt. Een van de twee vrouwen roept plots uit: 'Alle mannen zijn egoïsten!'

Ze scheren alle mannen over dezelfde kam. Niet elke man is egoïstisch.

Zwart-witdenken

Je maakt een extreme vereenvoudiging van de werkelijkheid, waardoor je geen nuances ziet tussen het ene en het andere uiterste.

- Je hebt schrik dat je de toets van wiskunde niet kunt. 's Morgens aan de ontbijttafel zeg je tegen je ouders: 'Ik voel me niet lekker. Mag ik thuisblijven?'

Het besluit om je ziek te melden wordt bepaald door je angst.

Emotioneel denken

Je baseert je oordeel op een gevoel. Je denkt dat iets waar is, omdat het naar je aanvoelen zo is.

- Je loopt met je beste vriendin op straat te babbelen, als je merkt dat de ladder van een ramenwasser de stoep blokkeert. Je vriendin vindt het vreemd dat je niet onder de ladder loopt. Je antwoordt: 'Onder een ladder lopen brengt ongeluk.'

Je denkt dat je gedrag ongeluk oproept.

Magisch denken

Je denkt dat je gedrag of gedachte een bepaalde gebeurtenis kan oproepen of verhinderen.

Stof tot nadenken

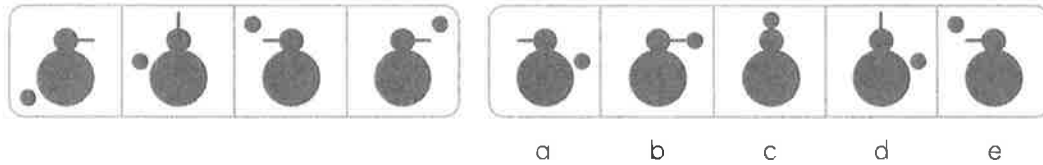
Zijn denkfouten eigen aan de mens?

Persoonlijk antwoord

B

- Bekijk de onderstaande reeks. Wat is de volgende figuur?

Reeks

Het juiste antwoord is d.

C

- Bekijk de onderstaande premissen. Welke verklaring moet juist zijn?
- Er zijn geen dansers die niet mager zijn.
- Er zijn geen zangers die geen dansers zijn.

Verklaringen:

a. Er is geen enkele dunne persoon die geen danser is.	c. Elk dunne persoon is ook een zanger.
b. Alle zangers zijn mager.	d. Alle dansers zijn dunne zangers.
	e. Geen van bovenstaande.

Het juiste antwoord is b.

- Was dat een voorbeeld van inductief of deductief redeneren?

Deductief redeneren

D

- Bekijk de onderstaande situatie. Welke verklaring moet juist zijn?

In een restaurant zijn er zeven soorten fruit te vinden: vijgen, guaves, honingdauwen, kiwi's, mango's, nectarines en papaja's. De kok moet precies vier uit de zeven verschillende soorten fruit kiezen om een fruitsalade te maken. De geselecteerde vruchten moeten aan de volgende voorwaarden voldoen:

- Papaja kan alleen worden geselecteerd als kiwi is geselecteerd.
- Vijg kan alleen worden geselecteerd als nectarine is geselecteerd.
- Mango of nectarine moet worden geselecteerd, maar niet beide.
- Papaja of honingdauw moet worden geselecteerd, maar niet beide.

Verklaringen:

a. Kiwi, papaja, vijg, mango	d. Papaja, mango, guava, honingdauw
b. Kiwi, nectarine, honingdauw, guava	e. Guava, papaya, kiwi, vijg
c. Mango, nectarine, vijg, papaja	

Het juiste antwoord is b.

- Was dat een voorbeeld van inductief of deductief redeneren?

Deductief redeneren

6 Wetenschappelijke aanpak

Stof tot nadenken

- Zijn wetenschappers uitvinders, ontdekkers of beide?

Persoonlijk antwoord

.....

- Bestaat er een verschil tussen uitvinden en ontdekken?

Persoonlijk antwoord

.....

6.1 Francis Bacon

Wetenschappelijke kennis wordt gerechtvaardigd door de wijze waarop ze verworven is. De manier om kennis te legitimeren, wordt de **wetenschappelijke methode** genoemd. Ze is tot stand gekomen door rationalisten als Descartes en empiristen als Francis Bacon.

Bacon was een pionier in de wetenschappelijke revolutie door een wetenschappelijke methode te ontwikkelen, waarbij hij de nadruk legde op het inductieve. Door waarnemingen en experimenten zou de mens tot kennis van de wetten van de natuur kunnen komen. Eerst kijken en feiten verzamelen, dan pas conclusies trekken. Zijn eis voor een geplande procedure bij onderzoek zorgde voor een omwenteling in de wetenschap. Een groot deel van zijn opvattingen maken tot vandaag deel uit van de methodologie.

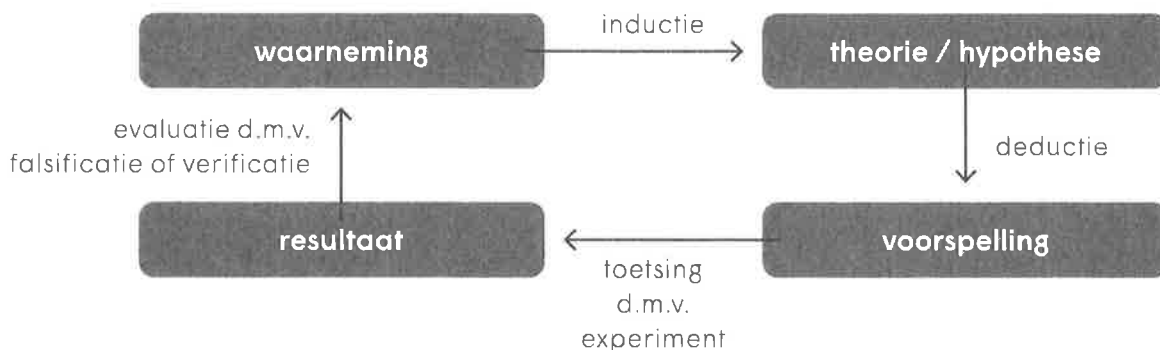
Francis Bacon

6.2 De empirische cyclus

Om wetenschappelijk te werk te gaan, kan informatie op een inductieve en een deductieve manier verzameld worden. Beide manieren komen voor als fasen in de empirische cyclus (of hypothetico-deductieve methode).

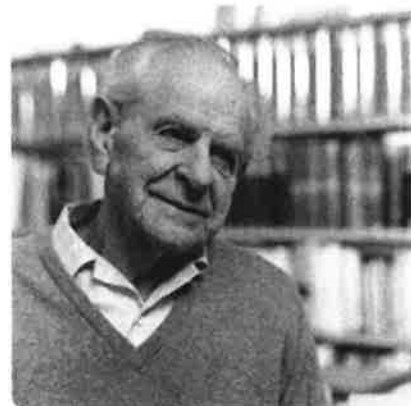
Om een antwoord te krijgen op een bepaalde onderzoeksvraag verzamelt een wetenschapper informatie op basis van een groot aantal **waarnemingen**. Op basis van die informatie kan hij een **hypothese** of een **theorie** opstellen. Dat proces heet **inductie**. De theorie of hypothese is waar zolang er geen informatie gevonden wordt die ingaat tegen de hypothese of theorie.

Op basis van die (algemeen geldende) hypothese of theorie kan een specifieke **voorspelling** worden gedaan. Dat proces heet **deductie**. De voorspelling moet daarna d.m.v. **experimenten** of proeven getoetst worden. Het **resultaat** van het experiment of de proef wordt ten slotte kritisch geëvalueerd. Er wordt nagekeken of de voorspelling bevestigd kan worden (**verificatie**) of weerlegd kan worden (**falsificatie**).

Het was de Oostenrijks-Britse filosoof **Karl Popper** die aangaf dat zelfs met meerdere bevestigingen (verificatie) een stelling of theorie nooit met definitieve zekerheid kan worden bewezen. Die kwestie staat ook bekend als het **inductieprobleem**. Als je wilt aantonen dat alle zwanen wit zijn, hoeveel waarnemingen zijn er dan nodig om die stelling te rechtvaardigen?

Popper schoof daarom de falsificatie naar voren. Volgens de filosoof kun je je theorie sterker maken door net op zoek te gaan naar tegenvoorbeelden. De ontdekking van één zwarte zwaan volstaat namelijk om een onmiddellijke herziening van de stelling af te dwingen. Op die manier werd **falsifieerbaarheid** een van de criteria waaraan wetenschappelijk onderzoek moet voldoen.

Karl Popper

10. Hoe moet volgens Popper een wetenschapper te werk gaan die de opwarming van de aarde wil aantonen?

De wetenschapper moet niet zozeer op zoek gaan naar nieuwe warmterecords om zijn stelling aan te tonen, maar falsifieerbare uitspraken doen (zoals 'de oceaan zal de komende jaren blijven opwarmen'), en vervolgens data verzamelen die de theorie mogelijk onderuit kunnen halen. Blijkt dat het geval, dan wordt de theorie op wetenschappelijke wijze bijgesteld.

11. Bedenk zowel een uitspraak die falsifieerbaar is als een die niet falsifieerbaar is.

Persoonlijk antwoord, bv. falsifieerbaar: de som van de hoeken van een driehoek is 180°

Niet falsifieerbaar: buitenaards leven bestaat.

Door na te gaan of uitspraken of theorieën falsifieerbaar zijn, kun je nagaan of je te maken hebt met een **wetenschap** of een **pseudowetenschap**. Het bracht Popper er bijvoorbeeld toe om de psychoanalyse van Sigmund Freud (1856-1939) te veroordelen als pseudowetenschappelijk.

Ga op zoek naar uitspraken over astrologie, pendelen, ufo's of reïncarnatie. Stel jezelf steeds de vraag of die uitspraken falsifieerbaar zijn.

**12. Lees het voorbeeld van een empirische cyclus.
Vul de ontbrekende begrippen in bij de cijfers.**

Je hebt al een paar keer waargenomen dat meesjes in de tuin de balletjes vogelzaad laten hangen wanneer er kauwen in de buurt zijn. Dat leidt tot de hypothese dat meesjes bang zijn voor kauwen **(1)**. Daarna kun je voorspellen dat meesjes de balletjes opeten wanneer er geen kauwen in de buurt zijn, maar ze ongeroerd laten als er wél kauwen aanwezig zijn **(2)**. Daarna zorg je voor enkele situaties waarin er geen kauwen in de buurt zijn en enkele situaties waarin dat wel het geval is. Als je de resultaten analyseert en ziet dat de meesjes de balletjes wél opeten als er geen kauwen zijn, maar niet als er wél kauwen zijn **(3)**, dan heb je nieuwe kennis opgedaan. Als je echter zou vaststellen dat de aanwezigheid van kauwen er niet toe doet (de meesjes eten bv. niet van de balletjes, zelfs niet als er geen kauwen in de buurt zijn), dan weet je dat de hypothese niet klopt **(4)**. Je moet dan nieuwe waarnemingen doen om tot nieuwe hypothesen te komen (bv. misschien speelt de aanwezigheid van de buurjongen in zijn tuin een rol).

1. <u>inductie</u>	3. <u>verificatie</u>
2. <u>deductie</u>	4. <u>falsificatie</u>

13. Werk zelf een concreet voorbeeld van de empirische cyclus uit op basis van de bovenstaande stappen.

Persoonlijk antwoord, bv. ik neem meermaals waar dat ik me verbrand aan te heet water.....
als ik het te lang uit de kraan laat lopen. Daaruit leid ik af dat er een bepaald punt moet zijn.....
waarop warm water uit de kraan mijn hand begint te verbranden (inductie). Op basis van.....
mijn eerdere ervaringen voorspel ik dat het water dat punt bereikt na drie minuten.....
(deductie). Via een aantal experimenten kijk ik of water uit de kraan mijn hand verbrandt.....
na twee, drie of vier minuten (toetsing). Daarna volgt de verificatie (water verbrandt.....
inderdaad mijn hand vanaf drie minuten, maar niet vanaf twee minuten).

6.3 Ideeën die de wereld veranderen

Heel veel kennis kwam door de tijd (soms over eeuwen) heen tot stand door toepassing van de empirische cyclus. Experimenten en observaties werden uitgevoerd, de toepassingen van de inductieve en deductieve methode wisselden elkaar af en vulden elkaar aan, wetenschappelijke uitspraken werden geverifieerd en gefalsificeerd. Zo kreeg de mens steeds meer inzicht in de wereld om hem heen.

Een mooi voorbeeld daarvan zijn de inzichten waarop steeds verder werd gebouwd door wetenschappers als Aristoteles, Galilei, Newton en Einstein.

3 Orde in de staat

Ook de klassieke denkers dachten al na over de vraag hoe een staat het best opgebouwd wordt. Ons woord 'politiek' is zelfs afgeleid van de Griekse term *politika*. Dat verwijst naar alles wat te maken heeft met de *polis* of stadstaat in het klassieke Griekenland.

Hoewel het oude Athene als de bakermat van de democratie wordt beschouwd, stonden filosofen als Plato en Aristoteles toch heel wantrouwig tegenover de democratie.

3.1 Plato

Plato stelde dat politiek een organisch gegroeid geheel was. Politieke gemeenschappen zouden zich m.a.w. spontaan ontwikkelen, tenzij er ingrepen van buitenaf waren.

In een van zijn bekendste werken, **Politeia of De Staat**, beschrijft Plato een dialoog tussen zijn leermeester Socrates en diens broer, Adeimantus. Socrates vergelijkt de maatschappij met een schip, om de gebreken van democratie te laten zien.

'Stel je een schip voor waarop zich het volgende afspeelt. De kapitein is een forse kerel, sterker dan zijn bemanningsleden, maar een beetje doof, en hij ziet ook niet zo best, en met zijn kennis van navigatie is het niet veel beter gesteld. Nu krijgt de bemanning onderling ruzie over de koers die het schip moet varen. Ieder vindt zichzelf de aangewezen persoon om het roer te hanteren, hoewel hij het vak nooit geleerd heeft en ook geen papieren heeft om aan te tonen waar en hoelang hij een opleiding zou hebben gevolgd. Ze gaan zelfs zover te beweren

dat voor het besturen van het schip geen opleiding bestaat en zijn bereid korte metten te maken met iedereen die het tegendeel beweert. Ondertussen hangen zij zelf voortdurend om de kapitein heen en proberen hem op alle mogelijk manieren ertoe te bewegen het roer aan hen toe te vertrouwen. Soms worden degenen die erin slagen hem te overreden weer door anderen gedood of overboord gezet. De kapitein, die edele man, wordt met behulp van sterkedrank of iets anders uitgeschakeld, en de muiters nemen de leiding van het schip over, maken zich meester van de lading, en varen etend en drinkend verder op een koers die je van zulke lieden kunt verwachten. Bij dat alles geven ze hoog op van mensen die hen aan de macht kunnen helpen doordat ze de kunst verstaan met woorden of geweld de kapitein naar hun hand te zetten. Dat zijn in hun ogen vakkundige zeelieden, die alles van navigatie en scheepvaart weten. Wie weigert daaraan mee te werken, wordt bekritiseerd en als onbruikbaar beschouwd. Maar wat stuurmanskunst eigenlijk inhoudt, daarvan hebben ze niet het flauwste benul, dat het nodig is de verschillende seizoenen van het jaar te bestuderen, de hemel, de sterren, de winden en alles wat verder bij dat vak hoort, om werkelijk in staat te zijn een schip te leiden, en dat er dus maar één reden kan zijn iemand het roer in handen te geven, namelijk competentie op het gebied van navigatie, en dat populariteit daarmee niets uitstaande heeft. Als dat dus de toestand is op een schip, geloof je dan niet dat mensen met werkelijke stuurmanscapaciteiten door de opvarenden zullen worden beschouwd als volslagen onbenullen, ons onbruikbare mensen die maar wat naar de sterren staan te turen?'

'Zeker.'

'Ik neem aan dat je geen nadere uitleg van de vergelijking nodig hebt om in te zien dat hij betrekking heeft op de houding die de maatschappij aanneemt tegenover de echte intellectuelen. Je zult begrijpen wat ik bedoel.'

Plato, (2009), *De ideale staat (Politeia)*, Uitgeverij Athenaeum.

15. Welke kritiek uit Plato hier op de democratie?

De vergelijking wijst op de nadelen die verbonden zijn aan het kiezen van bestuurders door mensen die er geen verstand van hebben.

16. Toon op basis van het verdere verloop van Socrates' leven aan dat hij de gevaren van inspraak van het volk zelf aan den lijve heeft ondervonden.

Op het einde van zijn leven werd er een rechtszaak tegen hem aangespannen op basis van de beschuldiging dat hij de Atheense jeugd zou bederven. Hij werd door een jury Atheners schuldig bevonden en veroordeeld tot de gifbeker.

De ideeën die Plato uitwerkte over de ideale staat kwamen rechtstreeks voort uit zijn visie op **rechtvaardigheid**. Mensen zijn volgens hem van nature ongelijk. Hij onderscheidt **drie groepen** in de samenleving op basis van de drie zielsdelen: het begerende, het strevende en het kennende zielsdeel.

Elke groep moet de rol vervullen die hem toekomt.

De **laagste klassen**, bij wie het begerende zielsdeel met genot en verlangens de overhand heeft, moeten instaan voor de productie van goederen. Zij hebben een economische functie.

De **middenklasse** kenmerkt zich door moed, omdat het strevende zielsdeel de overhand heeft. Die klasse moet daarom optreden als wachter en zo de beschermende functie uitoefenen.

De **hoogste klasse** beschikt, door het overwicht van het kennende zielsdeel, over kennis en moet daarom de besturende functie op zich nemen. Als de samenleving op die manier wordt opgebouwd, is ze volgens Plato rechtvaardig.

Manuscript van Politeia uit 1401

17. Sluit die zienswijze aan bij onze huidige visie op rechtvaardigheid?

Nee, wij vinden het belangrijk om net de gelijkwaardigheid van mensen als vertrekpunt te nemen.

De *Allegorie van de grot* van Plato (zie hoofdstuk 4) is eveneens een onderdeel van het werk *Politeia*.

18. Combineer Plato's visie op de samenleving en wie ze moet leiden met zijn visie uit de *Allegorie van de grot*.

Wie uit de *Allegorie* behoren volgens Plato tot de hoogste klasse? Motiveer je antwoord. Zij die de grot verlaten en dus kennis hebben van de Ideeënwereld. Hun kennende zielsdeel heeft de overhand.

Welke groep moet de samenleving dus besturen? De filosofen

Die speciaal tot besturen opgeleide klasse noemde Plato de **filosoof-koningen**. Ze zijn onbaatzuchtig en werken enkel voor het algemeen belang.

19. Over welke twee belangrijke eigenschappen moet een leider volgens Plato dus beschikken?

Hij moet zowel over politieke als filosofische kwaliteiten beschikken.

20. Beantwoorden onze huidige leiders volgens jou aan het profiel dat Plato voorstelt?

- Zo ja, maakt dat hen goede leiders?
- Zo nee, zouden we er baat bij hebben de ideeën van Plato op te volgen?
- Motiveer telkens je antwoord.

Persoonlijk antwoord

3.2 Aristoteles

Als leerling van Plato nam Aristoteles de invulling over van politiek als organisch geheel waarin iedereen een plaats heeft. Maar hij volgde zijn visie over de filosoof-koningen niet. Hij vreesde dat die aanpak in de praktijk zou neerkomen op tirannie, omdat het onmogelijk is koningen te vinden die echt filosofisch zijn ingesteld.

Aristoteles

Aristoteles was een rasechte politicus.

Hij was ervan overtuigd dat politiek noodzakelijk was om te komen tot een goed leven. In **Politika**, zijn politieke hoofdwerk, schreef hij: 'Het is natuurlijk wenselijk dat een individu het goede nastreeft, maar het is veel verfijnder en hoogstaander om dat te doen voor een staat of voor een volk.'

Om na te gaan waaruit dat goede dan wel moest bestaan, onderzocht Aristoteles welke regeringsvormen er in de staten van het Middellandse Zeegebied bestonden. Hij probeerde daarbij aan te geven in welke mate ze de burger in staat stelden 'het goede leven en het goede handelen' na te streven en aan welke voorwaarden (zoals inwonersaantal en ligging) ze moesten voldoen om succesvol te zijn. Verder deelde hij de regimes ook in op basis van wie er baat bij heeft. Zo onderscheidde hij constitutionele of 'goede' en despotische of 'perverse' politieke regimes.

		Wie heerst?		
		Eén persoon	Enkelen	Velen
Wie profiteert?	Bestuurders (despotisch)	tirannie	oligarchie	volksdemocratie
	Iedereen (constitutioneel)	monarchie	aristocratie	polité/eia (constitutionele democratie)

De *polité* of *politeia* was volgens Aristoteles de meest ideale van alle bestuursvormen. Het was een gecombineerde vorm van aristocratie en democratie. Het bestuur was in handen van de middenklasse, die niet rijk maar ook niet arm was en daarom het algemeen belang het best zou dienen.

21. Beschouwt Aristoteles de volksdemocratie als een goed of een slecht politiek regime? Motiveer je antwoord.

Slecht: hij ziet het, samen met de tirannie en de oligarchie, als een despotisch en dus pervers regime.

22. Hoe valt zijn standpunt te verklaren?

De volksdemocratie is een heerschappij van allen. Dat betekent dat er dus ook veel armen zijn die de besluitvorming zullen domineren.

23. Welk gemeenschappelijk kenmerk hebben de goede regimes volgens Aristoteles?

Goede regimes richten zich in hun bestuur op het belang van alle burgers.

24. Welk gemeenschappelijk kenmerk hebben de slechte regimes volgens Aristoteles?

In slechte regimes zijn de leiders uitsluitend begaan met privébelangen.

25. Denk je dat het de staat ten goede zou komen als sommige groepen uitgesloten werden van (onrechtstreekse) deelname aan de macht? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord

3.3 Niccolò Machiavelli

Niccolò Machiavelli (1469-1527) was een Italiaanse diplomaat en politiek filosoof. In tegenstelling tot Plato en Aristoteles geloofde hij niet in een universele orde, waarin een heldere rechtvaardigheid aanwezig was. Burgers worden gedreven door verschillende verlangens of stemmingen en houden er daarom onverzoeerbare visies op na. Het politieke spel is dus zeker niet harmonieus, maar zit vol conflicten.

Terwijl Thomas More in 1516 zijn *Utopia* schreef, verstuurde Machiavelli zijn bekendste werk *Il Principe* of *De heerser* naar de Florentijnse leider Lorenzo de' Medici. Daarin formuleerde hij voor hem een aantal adviezen om Italië te verenigen. Dat was toen nog verdeeld in verschillende stadstaten. Hij pleitte daarbij voor een realistische kijk op de politiek. Centraal staan zijn ideeën over hoe de macht te verwerven en te behouden, en hoe de staat te beschermen.

Niccolò Macchiavelli

26. Lees een eerste fragment uit *Il Principe*.

Over wreedheid en barmhartigheid

Want over mensen kan men de volgende algemene uitspraak doen: ze zijn ondankbaar en wispelturig, ze veinzen en verbloemen, ze mijden het gevaar en zijn gek op geld. Als je goed voor ze bent, zijn ze een en al toewijding en bereid om voor je te vechten, om hun bezit, hun leven, hun kinderen te offeren, zoals ik al zei, zolang je daar nog geen behoefte aan hebt; maar zodra de nood aan de man komt, beginnen ze oproer te kraaien, en is het met de vorst die volledig vertrouwd heeft op hun beloften en geen andere voorzorgsmaatregelen heeft genomen, gebeurd. Want vriendschappen die je verwerft met geld in plaats van met een energiek en nobel optreden, worden wel betaald maar niet bezeten, en vallen niet te verzilveren als het moment daarvoor is aangebroken; en mensen zijn gauwer geneigd iemand kwaad te doen die zich geliefd heeft gemaakt dan iemand die zich gevreesd heeft gemaakt. Want vriendschap is een verplichtende band die, omdat de mensen nu eenmaal slecht zijn, scheurt zodra het eigenbelang om de hoek komt kijken; vrees daarentegen wordt gevoed door een angst voor bestraffing die nooit verdwijnt. Wel dient een vorst zich zó te laten vrezen dat hij weliswaar niet geliefd is, maar evenmin gehaat: want men kan heel goed gevreesd zijn zonder gehaat te zijn.

Machiavelli, N. (2009). Il Principe. Ambo.

- Welk mensbeeld heeft Machiavelli?

De mens is volgens Machiavelli fundamenteel slecht en uit op eigen voordeel. Wanneer het nodig is, deinst hij er niet voor terug om te liegen en te bedriegen.

- Hoe moet een leider zich, op basis van dat mensbeeld, volgens Machiavelli gedragen?

Een leider moet zowel geliefd als gevreesd zijn, maar eerder gevreesd dan geliefd. Anders loopt hij het risico dat ze over hem heen lopen. Wel moet een leider erop letten dat hij ook niet gehaat wordt.

- Waarom zou een leider zich zo moeten gedragen?

Persoonlijk antwoord

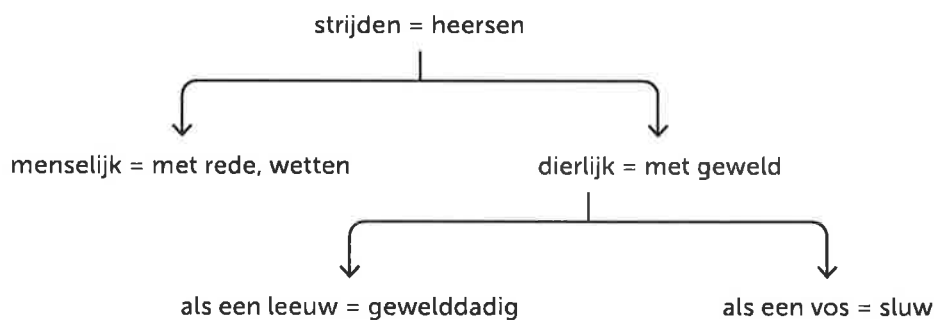
27. Lees een tweede fragment uit *Il Principe*.

- Welke keuzes moet de leider bij zijn bestuur maken?
- Schematiseer je antwoord.

Of een vorst zich aan zijn woord dient te houden

Welnu, men dient te weten dat men op twee manieren strijden kan: ten eerste, met wetten; ten tweede, met geweld. De eerste manier is eigen aan de mens, de tweede aan het dier. Maar omdat de eerste manier vaak niet toereikend is, dient men zijn toevlucht te nemen tot de tweede: daarom dient een vorst zich zowel met dierlijke als met menselijke middelen te kunnen weren. Dit is vorsten in bedekte termen te verstaan gegeven door de oude schrijvers, als ze vertellen dat Achilles en vele andere leiders uit de oudheid werden toevertrouwd aan de centaur Chiron, die voor hun opvoeding diende zorg te dragen. Welnu, dat hun opvoeding werd toevertrouwd aan een kruising tussen een mens en een dier, betekent niets anders dan dat een vorst volgens beide naturen moet kunnen handelen; met één natuur alleen zal zijn macht nooit van lange duur zijn. Gegeven dus het feit dat een vorst zich met dierlijke middelen dient te kunnen weren, dient hij die te kiezen van de vos en van de leeuw: want een leeuw staat machteloos tegen vallen, en een vos staat machteloos tegen wolven. Men dient dus vos te zijn om de vallen te ontwaren, en leeuw om de wolven weg te houden. Wie alleen te werk gaat als een leeuw, weet niet hoe de zaken in de wereld functioneren. Gegeven het feit dat een vorst zich zowel van de rede (de menselijke middelen) als van geweld (de dierlijke middelen) dient te kunnen bedienen, dient hij van het geweld zowel de sluwheid (vos) als het geweld (leeuw) te kiezen.

Machiavelli, N. (2009). Il Principe. Ambo.

28. Bedenk een voor- en een nadeel van een staat die bestuurd wordt door een leider zoals omschreven door Machiavelli.

Persoonlijk antwoord, bv. voordeel: er heerst een strikte orde; wie zich niet aan de regels houdt, wordt aangepakt; de leider omzeilt de valstrikken van zij die het niet goed voorhebben met de staat.

Nadeel: wie niet in de pas loopt, wordt mogelijk gewelddadig aangepakt; mensen worden niet echt vertrouwd, want de leider gaat uit van een negatief mensbeeld.

Stellingenspel

In welke mate ga je akkoord met de volgende stellingen? Waarom?

- » Wie een beperking heeft, mag gebruikmaken van een parkeerplaats die het dichtst bij de ingang van een winkel of openbaar gebouw gelegen is.
- » Wie extra betaalt, mag in een pretpark een aantal wachtrijen voorbijlopen.
- » Je krijgt geld als je in de plaats van iemand in de wachtrij gaat staan.
- » Als je een bepaald bedrag betaalt, kun je het geslacht van je baby bepalen.
- » Een bedrijfsleider mag tot 100 keer meer verdienen dan zijn werknemers.

1.2 Waarden en normen

1.2.1 Waarden

1. Lees het artikel.

De Oekraïense Roman Ostriakov probeerde in 2011 in een supermarkt in Genua een pak worstjes en twee stukken kaas te stelen met een totale waarde van 4,07 euro. De 30-jarige dakloze man werd tegengehouden toen hij de supermarkt wilde verlaten, nadat een klant opmerkte dat hij alleen voor soepstengels had betaald.

Vier jaar later werd hij schuldig bevonden aan diefstal en veroordeeld tot zes maanden cel en een boete van 100 euro. De aanklager ging om procedurele redenen in beroep:

Ostriakov had niet veroordeeld moeten worden wegens diefstal, maar voor poging tot diefstal, omdat hij betrapt werd voordat hij de winkel had verlaten, zo redeneerde de aanklager.

Het Hof van Cassatie veegde echter het eerdere vonnis van tafel. 'Het stelen van kleine hoeveelheden eten om de essentiële behoefte aan voeding te voorzien is geen misdad', klinkt het. 'De toestand van de beklaagde en de omstandigheden waarin hij de koopwaar vergaarde, tonen aan dat hij alleen maar het kleine beetje eten meenam dat nodig was om zijn onmiddellijke en essentiële behoefte te vervullen', besluit het Hof.

Wie honger heeft, mag stelen in Italië. (2016, 04 mei). De Morgen.

- » Volg jij de uitspraak van de rechter?
- » Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord

Ons gedrag en onze opinies worden heel sterk gestuurd door onze waarden. **Waarden** zijn nastrevenswaardige idealen, algemene en abstracte voorstellingen van wat goed is.

7. Welke waarden komen aan bod in het artikel?

Eerlijkheid, gerechtigheid, medeleven, waardigheid

Er bestaan heel veel waarden.

8. Bekijk de (onvolledige) lijst met waarden en stel je persoonlijke top 5 op.

— beleefdheid	— loyaliteit	— solidariteit
— behulpzaamheid	— matigheid	— sportiviteit
— burgerzin	— medeleven	— veiligheid
— discipline	— moed	— verantwoordelijkheid
— eerlijkheid	— nederigheid	— verdraagzaamheid
— eerbaarheid	— netheid	— vergevingsgezindheid
— gehoorzaamheid	— patriottisme	— volharding
— gelijkheid	— prestatiegerichtheid	— vriendschap
— gerechtigheid	— rechtvaardigheid	— vrijheid
— geweldloosheid	— religiositeit	— waardigheid
— krijgshaftigheid	— respect	— werklust
— kritische houding	— schoonheid	— zelfopoffering
— liefde	— soberheid	— zelfstandigheid

1. Persoonlijk antwoord

2. Persoonlijk antwoord

3. Persoonlijk antwoord

4. Persoonlijk antwoord

5. Persoonlijk antwoord

Waarden vinden we belangrijk om na te streven. Ze kunnen worden opgedeeld in niet-morele en morele waarden. **Morele waarden** zijn dan die waarden die je moet nastreven om een goed mens te zijn en moet respecteren om juist te handelen, zoals eerlijkheid.

9. Welke waarden uit je top 5 zijn volgens jou morele waarden? Omcirkel ze.

10. Kijk terug naar oefening 7.

» Gaat het in het artikel om niet-morele of om morele waarden? Motiveer je antwoord.

Het gaat om morele waarden. Het nastreven van die waarden zorgt ervoor dat we een goed mens zijn.

» Tussen welke waarden kun je hier een afweging maken?

Persoonlijk antwoord, bv. eerlijkheid tegenover medeleven, eerlijkheid tegenover waardigheid.....

11. Lees het artikel en beantwoord de vragen.

Kunstencentrum De Singel in Antwerpen heeft het beeld 'De man die de wolken meet' van Jan Fabre van hun dak gehaald. Tegen de kunstenaar lopen verschillende klachten van seksueel misbruik. Op het Gentse museum het S.M.A.K. staat ook een versie van hetzelfde werk. Daar blijft het bewust wel staan. 'Er zijn in de geschiedenis al veel beelden weggehaald, maar dat heeft weinig veranderd aan wat die beelden vertegenwoordigden', klinkt het.

Fabre wordt ervan verdacht dat hij twaalf dansers en andere personeelsleden van zijn gezelschap Troubleyn zou hebben gepest, geweld aangedaan, of ongewenst seksueel benaderd. In één geval zou het om aanranding gaan. Fabre heeft de beschuldigingen altijd ontkend. De zaak komt normaal dit jaar nog voor de rechter.

Het bekende beeld 'De man die de wolken meet' was al in maart van het dak gehaald in De Singel in Antwerpen. Dat gebeurde bij renovatiewerken, maar tot nog toe was daar geen ruchtbaarheid aan gegeven. 'Wegens de klachten tegen Jan Fabre was dit beeld niet op zijn plaats op een kunstschool', zegt directeur Hendrik Storme in De Standaard en Het Nieuwsblad. [...]

Een van die versies staat ook op het dak van het S.M.A.K. het museum voor moderne kunst in Gent. Volgens directeur Philippe Van Cauteren is het de bedoeling dat het beeld ook op het dak blijft staan 'met een duidelijke en bewogen motivatie'.

'We vinden als museum dat het weghalen van een beeld het ook weghalen is van een genuanceerde kritische ontmoeting en dialoog met alle betrokkenen', zegt Van Cauteren in *Nieuwe feiten* op Radio 1. 'Er zijn in de geschiedenis al veel beelden weggehaald, maar dat heeft weinig veranderd aan wat die beelden vertegenwoordigden. Het lost niets op.' [...]

Huyghebaert, P. (2021, 10 september). De Singel haalt beeld van Jan Fabre van het dak, het S.M.A.K. laat het bewust staan: 'Het lost niets op'. www.vrtnws.be

Jan Fabre, De man die de wolken meet, 1998

» Volg jij de visie van Hendrik Storme van De Singel of Philippe Van Cauteren van het S.M.A.K.? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord.....

- » Welke waarde stuurt je antwoord?

Persoonlijk antwoord, bv. respect (voor de vrouwen), vergevingsgezindheid (tegenover Fabre), schoonheid (waarde van het kunstwerk, onafhankelijk van het gedrag van de kunstenaar).....

- » Welke niet-morele waarden kunnen aan het artikel worden gekoppeld? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord, bv. vrijheid (iemand kan zelf beslissen welk standpunt hij inneemt), schoonheid (iemand kan het kunstwerk al dan niet mooi vinden en misschien op basis van een veranderde smaak het beeld niet meer exposeren), kritische houding (het terugplaatsen van het beeld zorgt ervoor dat erover kan worden gepraat).....

12. Zijn schoonheid en intelligentie volgens jou morele waarden? Moet je die nastreven om een goed mens te zijn?

Persoonlijk antwoord.....

Sommige filosofen kiezen voor een heel ruime invulling van de groep van morele waarden. Ze beschouwen bijvoorbeeld ook esthetische en intellectuele waarden (zoals schoonheid en wijsheid) als morele waarden, terwijl andere filosofen ze als niet-morele waarden zien.

13. Lees het fragment.

'Wijsheid is het enige waar het op aankomt, omdat wijze mensen juist handelen en floreren in alles wat ze doen. Geluk, stelt hij, ontleen je niet aan bezittingen of kennis, maar aan een verstandig gebruik daarvan. Socrates trekt deze lijn nog verder door en oppert dat iemand die niet wijs is, beter af is zonder bezittingen of kennis, omdat hij de kans loopt ze onverstandig te gebruiken, wat erger is dan ze helemaal te missen.'

Pigliucci, M. (2020, 30 juni). De Stoïcijnse gids voor geluk. VBK Media.

- » Beschouwt Socrates wijsheid als een niet-morele of als een morele waarde?
- » Motiveer je antwoord.

Volgens Socrates is wijsheid een morele waarde.....

Wie wijs is, handelt juist.....

De Ierse filosofe **Iris Murdoch** (1919-1999) daarentegen zag intelligentie niet als een morele waarde. In haar ogen kan een boerenvrouw die weinig opleiding heeft genoten, ook goed voor haar kinderen zorgen.

Iris Murdoch

Stof tot nadenken

» Wat is wijsheid?

Persoonlijk antwoord

» Is wijsheid volgens jou een morele waarde?

Persoonlijk antwoord

1.2.2 Normen

Normen zijn concrete gedragsregels die vasthangen aan waarden en die aangeven hoe we ons moeten gedragen of net niet mogen gedragen. Wie 's morgens met de fiets naar school komt en de waarde veiligheid belangrijk vindt, zal ervoor zorgen dat de fietslichten branden, draagt eventueel een helm en respecteert de verkeersregels.

Net zoals bij waarden kan een onderscheid worden gemaakt tussen 'gewone' normen en morele normen. Als het ingaan tegen een bepaalde norm van jou een slechter mens maakt, gaat het om een **morele norm**.

14. Welke morele norm komt aan bod in het artikel uit oefening 6?

Persoonlijk antwoord, bv. Je mag niet stelen (vanuit het standpunt van de winkelier)

Je moet jezelf in leven houden (vanuit het standpunt van de dakloze).

15. Bedenk een niet-morele en een morele norm in de volgende situaties.

	Niet-morele norm	Morele norm
In de klas	Persoonlijk antwoord, bv. je eet niet tijdens de les.	Persoonlijk antwoord, bv. je pest geen medeleerlingen.
In de jeugdbeweging of sportclub	Persoonlijk antwoord, bv. je draagt een uniform.	Persoonlijk antwoord, bv. je troost een medelid.

1.3 Waardeconflicten

Uit de samenstelling van de persoonlijke top 5 met waarden blijkt dat niet iedereen dezelfde waarden of waardehiërarchie hanteert. Als gevolg daarvan kunnen er waardeconflicten ontstaan. Dat kan op intrapersoonlijk, interpersoonlijk of maatschappelijk vlak.

Een **intrapersoonlijk waardeconflict** doet zich voor wanneer iemand in een situatie verschillende, voor hem belangrijke waarden moet afwegen. Zo kan iemand meer belang hechten aan de waarde 'geweldloosheid' dan aan de waarde 'veiligheid'. Maar in een situatie waarin zijn eigen leven bedreigd wordt, zal die persoon zichzelf toch verdedigen.

Bij een **interpersoonlijk waardeconflict** botsen de waarden van verschillende mensen. Wanneer iemand geniet van luide muziek vanuit de overtuiging dat hij daartoe de vrijheid heeft, kan hij in conflict komen met iemand die respect voor de ander in alle omstandigheden heel belangrijk vindt.

Bij een **maatschappelijk waardeconflict** zijn het de maatschappelijke waarden die botsen. Zo blijken in het politieke landschap socialistische partijen vooral de gelijkheid te verdedigen en daarom overheidsinterventie aan te moedigen. Liberale partijen willen die liever beperken omdat zij (economische) vrijheid hoog in het vaandel dragen.

16. Welke waardeconflicten herken je in de volgende situaties?
Vermeld telkens welke waarden worden afgewogen.

De zestigjarige Roger verneemt dat hij ongeneeslijk ziek is. Bij zijn wekelijkse bezoek aan zijn moeder merkt die op dat haar zoon er bedrukt uitziet. Op haar vraag of er iets scheelt, brengt Roger het gesprek op een ander onderwerp, uit angst dat de waarheid haar bezorgd zou maken.

Intrapersoonlijk waardeconflict

Eerlijkheid tegenover medeleven of eerlijkheid tegenover respect

De Vlaamse plastisch chirurg Jeff Hoeyberghs deed in 2019 een aantal vrouwonvriendelijke uitspraken tijdens een lezing voor de Gentse studentenclub KVHV. Hij werd veroordeeld tot een celstraf van tien maanden (waarvan de helft met uitstel), voor onder meer seksisme en discriminatie. Naast de vele positieve reacties op de uitspraak, waren er verschillende stemmen te horen die ontgoocheld waren over de uitkomst van het proces.

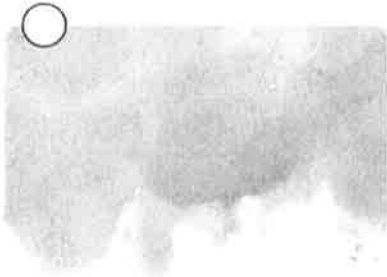
Maatschappelijk waardeconflict

Vrijheid (van meningsuiting) tegenover respect (voor vrouwen) of vrijheid (van meningsuiting) tegenover non-discriminatie (gelijkheid van vrouwen en mannen)

1.4 Soorten handelingen

17. Kruis je favorieten aan.

» Wat is jouw favoriete kleur?

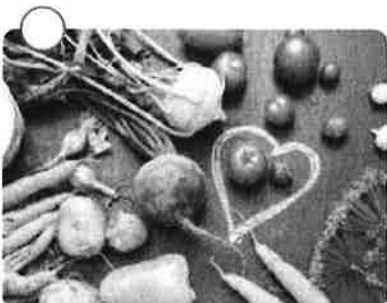
» Wat is jouw favoriete muziekinstrument?

» Wat is jouw favoriete vakantiebestemming?

» Wat is jouw favoriete eten?

Waarschijnlijk heb je bij het bepalen van die keuzes enkel rekening gehouden met je persoonlijke voorkeur, je interesses en je culinaire smaak. De keuze voor je favoriete kleur komt niet in aanmerking voor een morele beoordeling. De keuze voor bijvoorbeeld geel wordt doorgaans niet als moreel beter beschouwd dan die voor bijvoorbeeld zwart. In dat geval heb je **amoreel gehandeld**. Een amorele handeling is een handeling die niet in aanmerking komt voor een morele beoordeling.

Ook bij de keuze van een muziekinstrument, een vakantiebestemming of een favoriete maaltijd wordt de ene optie doorgaans niet als moreel beter beschouwd dan de andere. De keuze wordt dus meestal als amoreel beschouwd. Misschien heb je er niet bij stilgestaan, maar bij die onderwerpen kunnen toch een aantal morele afwegingen worden gemaakt. De keuzes worden dan toch als morele keuzes gezien.

18. Welke morele afwegingen zou je kunnen maken?

- Bepaalde muziekinstrumenten worden gemaakt met dierenmateriaal. Sommige zijn hoorbaar tot bij de burens en zorgen voor geluidsoverlast.
- Voor verre reizen neem je het vliegtuig, wat een grote impact heeft op het klimaat.
- Koken met ingrediënten die hier niet verkrijgbaar zijn, heeft een grotere negatieve invloed op het klimaat. Dat is ook zo met het eten van vlees. En is het moreel verantwoord om dieren te eten als we perfect kunnen leven op een vegetarische manier?

19. Welke waarden kun je daaraan koppelen?

Persoonlijk antwoord, bv. verantwoordelijkheid (ook voor latere generaties) en respect (voor het klimaat en voor dieren)

Als we handelen op een manier die ervoor zorgt dat we juist handelen of daardoor een goed mens zijn, is er sprake van **moreel handelen**. We kiezen voor die optie die moreel de beste is. Handelen we op een manier die niet hoort, omdat het gedrag bijvoorbeeld ingaat tegen een bepaalde norm, dan gaat het om **immoreel handelen**.

In het dagelijkse leven komen we af en toe situaties tegen waaruit blijkt dat het niet altijd even eenvoudig is om moreel te handelen. Denk maar aan de dunne lijn tussen een grapje maken en pesten.

Veel keuzes die vroeger gemaakt werden louter op basis van persoonlijke voorkeur en interesse, hebben vandaag een morele lading. Er is sprake van de moralisering van het dagelijks leven. In dat opzicht is er een verschuiving van amoreel naar moreel handelen. Zo kan de keuze voor een wagen vandaag een morele lading hebben, terwijl dat vroeger minder het geval was.

20. Bekijk het fragment en beantwoord de vragen.

» Wat wordt bedoeld met de 3 P's?

People, planet en profit

» Wat is *fast fashion*?

Om de vier of zes weken worden nieuwe kledingcollecties gelanceerd, waardoor we veel meer kleren kopen. Die dragen we vaak maar een paar keer voor we ze weer wegdoen.

» Welke morele afwegingen kun je maken bij de aankoop van kleren?

Persoonlijk antwoord, bv. hoe groot is de impact op het milieu? Zo heb je heel veel water nodig om een katoenen T-shirt te maken.

Wat is de herkomst van het kledingstuk? Is het gemaakt in een sweatshop of in goede arbeidsomstandigheden? Kwam er kinderarbeid aan te pas?

Is het een lokaal product of komt het van de andere kant van de wereld? Lokaal betekent minder impact op het klimaat.

» Is de keuze voor tweedehandskleren altijd een goede keuze? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord, bv. Het circuit van tweedehandskleren kan er net voor zorgen dat je veel sneller spullen verkoopt, zodat er niet minder maar meer kleren circuleren.

Ook bij tweedehandskleren is er sprake van een impact op het milieu, bijvoorbeeld door het transport.

» Is de aankoop van kleding volgens jou een morele of een amorele handeling? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord

21. Geef nog een aantal voorbeelden van keuzes die vandaag een morele lading hebben.

Persoonlijk antwoord, bv. geen wagen meer aanschaffen maar het openbaar vervoer nemen, seizoensfruit kopen, cradle-to-cradle producten gebruiken

Filosofen wijzen erop dat er ook voorbeelden zijn van de omgekeerde beweging, namelijk van beslissingen die vandaag amoreel zijn, maar vroeger een moreel karakter hadden. Zo werd de keuze om kinderen te krijgen een aantal decennia geleden onder invloed van de kerk beschouwd als een morele keuze.

2 Moraalfilosofie of ethiek

Het domein binnen de filosofie waarin kritisch wordt nagedacht over het goede (doen) en het goede leven, heet de **moraalfilosofie** of **ethiek**.

Een aantal centrale vragen waarop een antwoord gezocht wordt, zijn:

- Hoe ben ik een goed mens?
- Wat is een waardevol leven?
- Bestaat er iets dat altijd goed is?
- Mag ik liegen?
- Wat is goed handelen?

Moraalfilosofen verschillen van mening over de antwoorden op die vragen (zie hoofdstuk 3).

Onder **moraalfilosofie** verstaan we de studie van gebruiken, waarden en normen die verbonden zijn met het goede leven en het juiste handelen. De term **ethiek** is daarvoor een synoniem.

Om het goede te doen, stelde de Italiaanse filosoof **Thomas van Aquino** (1225-1274) ooit: 'Als je mensen dwingt het goede te doen, gaan mensen de dwang gehoorzamen in plaats van het goede te dienen. Ze doen dan niet meer het goede omdat het goed is, maar omdat het moet van de autoriteiten.'

Stof tot nadenken
In welke mate ga je akkoord met de uitspraak van Thomas van Aquino?

Persoonlijk antwoord

.....

.....

.....

.....

Er kan niet alleen kritisch worden nagedacht over de moraal van mensen. Ook het nadenken over de vraag of dieren een moraal hebben en dus moreel gedrag kunnen vertonen, is onderwerp van de moraalfilosofie.

Stof tot nadenken
Vertonen dieren volgens jou moreel gedrag?

Persoonlijk antwoord

.....

.....

Carlo Crivelli, Thomas van Aquino, 1476

3 Morele dilemma's

Morele dilemma's zijn situaties waarbij er verschillende alternatieven zijn die allemaal op zekere bezwaren kunnen stuiten. In een dilemma komen verschillende waarden aan bod die met elkaar botsen. Het is de bedoeling om een keuze te maken, waarbij je moet afwegen welke waarde het zwaarst weegt.

22. Lees het artikel.

Een meisje van drie maanden oud verkeert in kritieke toestand, nadat ze afgelopen weekend hardhandig op de grond werd gegooid door haar vader. Dat schrijft Het Laatste Nieuws en bevestigt het parket. De 35-jarige man werd in 2011 nog door de correctionele rechtbank van Antwerpen veroordeeld tot negen jaar cel, omdat hij zijn zoontje van zes maanden had doodgeslagen tijdens een computerspel. De man geeft toe dat hij het meisje op de grond heeft gegooid, omdat ze weende. Hij is aangehouden.

Verhaeghe, C. (2018, 13 november). Vader die 9 jaar cel kreeg voor doodslaan baby, gooit andere baby hardhandig op de grond. www.vrtnws.be

3.3 Een universele moraal?

3.3.1 Moreel universalisme en moreel relativisme

Aanhangers van het moreel universalisme denken dat er één uniek-correcte moraal is, die overal, voor iedereen en altijd geldig is. De aanhangers van het moreel relativisme geloven daarentegen niet in het bestaan van één uniek-correcte moraal. De waarheid van morele uitspraken is volgens hen afhankelijk van de normen en waarden van groepen of individuen.

7. Leg de link tussen de moreel universalisten en relativisten enerzijds en de sofisten en Socrates anderzijds.

De moreel universalisten zitten eerder op de lijn van Socrates. De ideeën van de moreel relativisten sluiten aan bij die van de sofisten.

In het Oude Griekenland werd slavernij als een normale zaak beschouwd. Slaven werden ingezet voor het zware werk, maar ook in het huishouden en zelfs als ambtenaar. Zo was de Griekse filosoof **Aristoteles** (384-322 v.C.) ervan overtuigd dat sommige mensen als slaaf werden geboren en de natuurlijke eigendom waren van Griekse vrije burgers. Slaven waren noodzakelijk, omdat de vrije burgers verondersteld werden om een deel van hun tijd in de volksvergadering over het algemeen belang te vergaderen. Ook vrouwen waren volgens Aristoteles inferieur aan de man en bezaten geen vrijheid. In onze huidige maatschappij is slavernij verboden en worden mannen en vrouwen als gelijkwaardig beschouwd.

Graf Naikos van een gekroonde vrouw met een slaaf, marmer (circa 100 v.C.)

8. Vergelijk de mening van een moreel relativist met die van een moreel universalist over slavernij in het Oude Griekenland.

Een moreel relativist stelt dat slavernij in het Oude Griekenland moreel juist was. Die norm werd algemeen aanvaard door de Griekse bevolking.

Bij een moreel universalist zijn er twee mogelijkheden:

(1) wie achter de westerse waarden staat, zal zeggen dat er een universele moraal bestaat,

waarbij niemand onvrij mag zijn. Slavernij in het Oude Griekenland kan dus niet;

(2) wie misschien doordrongen is van de waarden van de Griekse cultuur of ervan overtuigd is dat niet alle mensen gelijkwaardig zijn, zal zeggen dat slavernij in elke cultuur goed is en dat wij dus ook nog slaven mogen houden. Die laatste positie is binnen de westerse cultuur zeldzaam.

3.3.2 Descriptief relativisme en moreel relativisme

De Griekse historicus Herodotus vertelde ooit het volgende verhaal.

Koning Darius van Perzië vroeg op een dag enkele Griekse bezoekers tegen welke prijs zij bereid zouden zijn de lijken van hun vaders op te eten. Ontzet antwoordden ze dat alle geld in de wereld nog niet genoeg was. Daarop ontbood hij leden van een stam, de Callatiërs (Indiërs) geheten, die het als een heilige plicht beschouwden om de lijken van hun ouders te nuttigen en vroeg hun of zij bereid zouden zijn de lijken in plaats daarvan te verbranden, zoals de Griekse gewoonte was. Ook zij weigerden ontsteld.

Papineau, D. (2004). Filosofie: Gids voor de wereld van het kritische denken. Leuven. Uitgeverij Ten Have.

Wie van beide groepen gelijk heeft, is moeilijk te zeggen. Elke groep heeft zijn eigen normen, gewoonten en tradities, en doet een beroep op zijn eigen regels om zijn begrafenisritueel te verdedigen.

Door dat verhaal kan het verschil tussen descriptief en moreel relativisme worden geduid.

- **Descriptief relativisme** stelt dat de morele waarden en normen die we aannemen, sterk variëren naargelang de groep waartoe we behoren of de tijd waarin we leven. Het descriptief relativisme ontkent dat mensen in verschillende culturen dezelfde normen en waarden delen. De moraal verschilt dus van individu tot individu, van groep tot groep.
- **Moreel relativisme** stelt dat er niet één uniek-correcte moraal is die voor iedereen, altijd en overal geldt. De waarheid van morele uitspraken is volgens hen afhankelijk van de normen en waarden van groepen of individuen.

Wie redeneert als een descriptief relativist, stelt dat beide groepen uit het verhaal van koning Darius een eigen waarden- en normenstelsel hanteren. De ene groep verbrandt zijn vader, terwijl de andere groep hem opeet. Er wordt met andere woorden beschreven dat de moraal verschilt van groep tot groep. Wie zegt dat wat moreel juist is, afhangt van de normen en waarden van de groep, denkt als een **moreel relativist**. 'Je vader verbranden' is dan moreel juist volgens de gangbare normen in de Griekse cultuur en moreel verkeerd volgens de normen in de cultuur van de Callatiërs.

3.3.3 Vrouwenbesnijdenis

Een praktijk die vanuit westers oogpunt heel veel afschuw opwekt, is de vrouwenbesnijdenis. In veel Noord-Afrikaanse landen, maar ook in delen van Azië en het Midden-Oosten, komt die praktijk voor. Er leven vandaag naar schatting 140 miljoen meisjes en vrouwen die er ooit het slachtoffer van zijn geworden. In 2016 bleek dat in Mali meer dan 85 % van de meisjes en vrouwen tussen 15 en 49 jaar besneden was.

De documentaire *Female genital mutilation, Ethiopië* uit 2014 belicht die praktijk. Kinderpsychiater Binu Singh koos en besprak een fragment uit die documentaire in het tv-programma *Alleen Elvis blijft bestaan*.

Wariis Dirie (1965), Somalisch fotomodel en VN-ambassadrice voor de strijd tegen vrouwenbesnijdenis

HOOFDSTUK 3

Soort ethiek

Een meisje wordt door haar vader meegenomen naar een kermispark. Het is haar dertiende verjaardag en ze mag vijf attracties kiezen. Als ze de ingang naderen, ontdekt haar vader dat hij zijn bankkaart is vergeten. Het is de laatste openingsdag van het park voor de jaarlijkse sluiting. Ze hebben de tijd niet om nog heen en weer naar huis te rijden voor de bankkaart. De vader telt het cash geld in zijn zakken. Hij vertelt zijn dochter dat hij genoeg heeft om de toegangsprijs te betalen, waardoor ze alle tentoonstellingen en de parade kunnen bekijken. Er blijft dan echter geen geld over voor de attracties zelf. Tenzij het meisje liegt over haar leeftijd en zegt dat ze nog geen tien is. Dan mag ze voor de helft van de prijs naar binnen, zodat er genoeg geld overblijft voor vijf ritjes. Vader en dochter lopen naar de ingang en de kaartjesverkoper vraagt het meisje: 'Hoe oud ben je?'

1 Morele vraagstukken

Ethische dilemma's helpen om de factoren te analyseren die het gedrag van een individu of groep bepalen (zie hoofdstuk 1). In dit hoofdstuk werken we de verschillende invalshoeken verder uit om een morele keuze te maken.

1. Lees het instapverhaal.

- Wat moet het meisje zeggen aan de kaartjesverkoper?

.....

- Bespreek je antwoord met je klasgenoten. Wat stel je vast?

.....

.....

2. Lees de situaties en leef je in.

1

Je brengt de middag door met een goede vriend, die niet erg populair is. Je komt enkele vrienden tegen die je uitnodigen om mee te gaan kijken naar een film die je allang wilt zien. Ze zeggen dat je onpopulaire vriend niet mag meekomen.

- Wat doe je?

.....

- Wat is volgens jou het beste om te doen?

.....

- Welke waarde komt hier aan bod?

.....

2

De school organiseert een excursie naar het buitenland. Iedereen kijkt er erg naar uit. Je klas organiseert een spaghettiavond om de kosten van de reis te drukken. In je klas zit een leerling met een beperking. Wanneer de vertrekdatum dichterbij komt, overloopt de klastitularis het reisschema. Hij vermeldt er luchtig bij dat de uitstap niet geschikt is voor personen met een beperking. De klastitularis houdt vol dat de reis fysiek uitputtend zal zijn en dat de toegankelijkheid voor mensen met een beperking niet overal wordt gegarandeerd.

- Wat doen jullie?

- Waarom?

- Je klasgenoot haalt gelaten haar schouders op. De reis was waarschijnlijk toch te duur voor haar ouders. Verandert haar reactie iets aan jouw beslissing? Bespreek met de rest van de klas.

De bovenstaande situaties beschrijven omstandigheden waarin het misschien niet meteen duidelijk is welke morele keuze de beste is. Het zijn **ethische dilemma's**. Je weegt verschillende opties af en probeert rekening te houden met verscheidene factoren. Afhankelijk van de prioriteit die je geeft aan bepaalde waarden in de situatie, kan je antwoord verschillen van dat van anderen.

3. Met welke factoren houd je rekening bij het maken van een morele keuze?

Een ethisch dilemma kan vanuit verschillende invalshoeken benaderd worden. Zo worden er twee soorten ethiek onderscheiden: **gevolgenethiek** en **plichtethiek**.

2 Gevolgenethiek

4. Lees het artikel en beantwoord de vragen.

China heeft maandag de Baihetan-centrale opgestart: de op een na grootste waterkrachtcentrale ter wereld.

De waterkrachtcentrale is gebouwd op de grens van de provincies Yunnan en Sichuan, in het zuidwesten van het land, aan de loop van de rivier de Yangtze. Op termijn moet de centrale voldoende elektriciteit leveren om te voldoen aan de jaarlijkse noden van een half miljoen Chinezen.

De centrale begon maandag elektriciteit te leveren. Op volle capaciteit – voorzien in 2022 – zal ze een vermogen hebben van 16 gigawatt. Enkel de Drieklovendam – eveneens op de Yangtze, de langste rivier van China – is nog krachtiger (22,5 GW). Met de bouw van waterkrachtcentrales wil China de uitstoot van broeikasgassen, veroorzaakt door steenkoolcentrales, verminderen. Maar er zijn ook ecologische gevolgen. Zo zou de bouw van de Baihetan-dam nefast zijn voor het visbestand. Er is ook een impact op de lokale bevolking. Naar schatting 100 000 mensen moesten door het project verhuizen. Het bouwbedrijf China Three Gorges Corporation (CTG), →

dat de dam bouwt en beheert, zegt 70 miljard yuan (9,1 miljard euro) te hebben uitgetrokken om de inwoners financieel te compenseren en nieuwe huizen te bouwen.

'China start op een na grootste waterkrachtcentrale ter wereld op.' (2021, 28 juni), *Het Nieuwsblad*.

- Welke doelstellingen beoogde de Chinese overheid met de bouw van de nieuwe installatie om energie op te wekken?

- Som alle gevolgen op van de bouw van de Baihetan waterkrachtcentrale.

- Duid aan welke gevolgen je als positief en welke je als negatief beschouwt.
- In welke mate nam de Chinese overheid de juiste beslissing?

Stof tot nadenken

- Wanneer handelt een overheid op de juiste manier?

- Moet je om ethisch te handelen enkel naar de gevolgen van de handeling kijken?

2.1 Jeremy Bentham

De Engelse jurist en filosoof **Jeremy Bentham** (1748-1832) was een van de grondleggers van de gevolgenethiek of het **consequentialisme**. In 1789 schreef hij *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Daarin claimde hij dat een handeling als juist of verkeerd wordt beschouwd afhankelijk van de gevolgen. De handeling is beter naarmate de gevolgen een grotere bijdrage leveren aan het algemeen nut, ongeacht de kwaliteit van die handeling. Die denkwijze wordt **utilitarisme** genoemd, naar de Latijnse term *utilitas* (nut).

Het maximaliseren van het algemeen nut wordt gezien als het nastreven van het grootste geluk voor het grootste aantal mensen.

Thomas Frye, Portret van Jeremy Bentham, 1760-62

Voor Bentham is geluk het saldo van genot en pijn. Zo stelt hij bijvoorbeeld dat dronkenschap zorgt voor plezier, maar dat dat slechts van korte duur is en gepaard gaat met de pijn van de kater achteraf. Hij doelt dus op zoveel mogelijk genot en zo weinig mogelijk pijn. Dat saldo is onderhevig aan zeven **variabelen**, namelijk:

- **intensiteit**: hoe hevig en diepgaand is het genot?
- **duur**: hoelang duurt het genot?
- **zekerheid**: hoe zeker is het genot?
- **nabijheid**: hoelang duurt het nog voordat het genot kan worden beleefd?
- **productiviteit**: hoeveel genotsmomenten brengt het genot nog meer met zich mee?
- **zuiverheid**: tot op welke hoogte is het genot vrij van pijn?
- **reikwijdte**: hoeveel mensen zullen het genot meebeleven?

Het goede is volgens Bentham optelbaar: het gaat om de totale hoeveelheid geluk voor de groep die door een handeling wordt voortgebracht. In zijn berekening van geluk, is het belangrijk het geluk van anderen mee op te nemen. Je eigen geluk neemt immers toe wanneer anderen ook gelukkig zijn.

5. Pas de variabelen van Bentham toe om het geluk te meten dat de bouw van de Baihetan waterkrachtcentrale met zich meebrengt.

Welke conclusie trek je als je het totaalsaldo maakt?

- **Intensiteit**: hoe hevig en diepgaand is het genot van mensen die elektriciteit krijgen van een waterkrachtcentrale i.p.v. een vervuilende centrale?

.....

.....

- **Duur**: hoe langdurig is het genot dat die mensen ervaren?

.....

.....

- **Zekerheid**: zullen mensen na verloop van tijd met zekerheid nog steeds genot ervaren?

.....

.....

- **Nabijheid**: hoelang duurt het voordat het genot kan worden beleefd?

.....

.....

- **Productiviteit**: hoe uitgebreid is het genot waarvoor de centrale zorgt?

.....

.....

- **Zuiverheid**: is er sprake van puur genot of zijn er ook pijnlijke gevolgen?

.....

.....

- **Reikwijdte:** hoe ver reikt het genot?

- **Conclusie**

Stof tot nadenken

- In welke mate is geluk meetbaar?

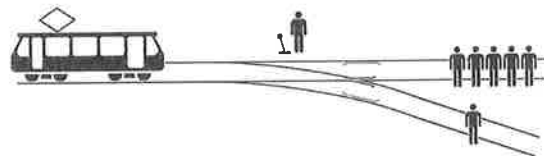
- In hoeverre is het mogelijk om alle gevolgen vooraf te weten?

Gedachte-experiment

Lees het trolley-dilemma.

Een trein dendert tegen hoge snelheid in de richting van vijf mensen die op het spoor werken. Jij kunt aan de wissel trekken, zodat de trein van spoor verandert. Op het andere spoor staat één persoon. Elke persoon waarmee de trein in contact komt, zal sterven.

- Zou jij eerder wel of eerder niet aan de hendel trekken? Waarom wel/niet?

- Tussen welke gevolgen moet je kiezen?

- Wat zou een utilitarist doen?

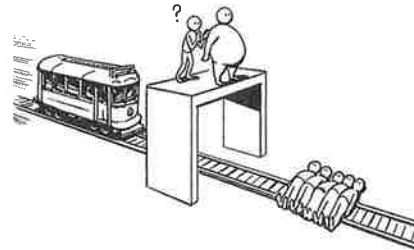
- Met welk principe komt wat een utilitarist zou doen in conflict?

Gedachte-experiment

Lees het volgende trolley-dilemma.

Een trein dendert in de richting van vijf mensen, die vastgebonden liggen op het spoor. Jij staat op een brug. Als jij een zware persoon van de brug duwt, wordt de trein gestopt en kun je de vijf mensen op het spoor redden.

- Zou je de zware man van de brug duwen of niet? Waarom wel/niet?

- Waarin ligt het verschil met het vorige dilemma?

Als in het consequentialisme enkel de gevolgen tellen, is de intentie niet van belang. Het doet er niet toe of iemand de situatie heeft veroorzaakt of had kunnen voorkomen. De handeling staat dus los van de individualiteit of morele aansprakelijkheid (volgens Bentham).

6. Pas het consequentialisme van Bentham toe op de onderstaande voorbeelden.

1

Moeder Theresa (1910-1997) was een katholieke zuster en Nobelprijswinnares. Met de orde van Missionarissen van Naastenliefde die ze stichtte, zette ze zich belangeloos in voor de armen en zieken van de Indiase stad Calcutta. Moeder Theresa was tegen elke vorm van pijnbestrijding, omdat pijn volgens haar ook zinvol kan zijn: het brengt je dichter bij Christus.

Moeder Theresa

- Wat is de intentie van Moeder Theresa?

- Wat zijn de gevolgen van haar handelingen?

- Welk besluit zou een utilitarist trekken?

- Wat is jouw besluit: is het goed om mensen die lijden geen pijnbestrijding te geven?

2

Johnson & Johnson is een farmaceutisch bedrijf, dat onderzoek doet naar pijnbestrijding. Door de medicijnen die het bedrijf op de markt brengt, wordt de pijn van veel mensen wereldwijd verlicht. Door die globale aanpak van handelen volgens de vrije markt, genereert het bedrijf gigantische winsten op de verkoop van geneesmiddelen.

- Wat is de intentie van Johnson & Johnson?

- Wat zijn de gevolgen van die bedrijfsactiviteiten?

- Welk besluit zou een utilitarist trekken?

- Wat is jouw besluit: is het goed om hoge winsten te maken op de verkoop van pijnbestrijding?

2.2 John Stuart Mill

In 1861 schreef de Engelse econoom en filosoof **John Stuart Mill** (1806-1873) zijn boek *Utilitarianism*. Zo werd hij de tweede grondlegger van het utilitarisme.

Mill verfijnde Bentham's concept geluk door er een extra variabele aan toe te voegen, namelijk de **kwaliteit** van het geluk. Sommige types geluk zijn te verkiezen boven andere. Een ongelukkige mens is een betere optie dan een gelukkig varken, aldus Mill.

Mill maakte het onderscheid tussen hoger en lager genot. Zo beschouwde hij een ongelukkige Socrates hoger dan een gelukkige dwaas. Het verschil tussen hogere en lagere vormen van genot ligt in de kwaliteit van het genot: mentale, morele en esthetische genoegens scoren beter dan hun lagere volkse varianten. Mill was ervan overtuigd dat het genot van personen die een operavoorstelling bijwonen hoger ligt dan dat van mensen die simpele genoegens halen uit een volksspel op straat. Hij stelde ook dat mensen die nobel zijn of filosofie beoefenen de samenleving meer te bieden hebben.

John Stuart Mill

Stof tot nadenken

- Is het genot van een museumbezoek beter dan het genot van naar een fuif te gaan?

- Is 'hoger' genot beter dan 'lager' genot?

Gedachte-experiment

Lees de situatie.

Een bootje met tien laaggeschoolde drenkelingen lijkt te zullen zinken. Als ze een man overboord gooien, kunnen de negen anderen de kust nog wel halen.

- Wat zou de gevolgenethiek adviseren?

- Tegen welk principe gaat de keuze van utilitaristen in?

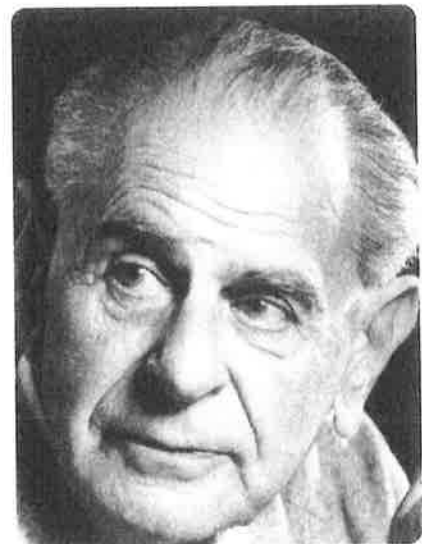
- Zou de situatie veranderen als vijf van de tien bootpassagiers hooggeschoold zijn?

- Welk argument geven de utilitaristen voor de keuze die ze hier zouden maken?

Het consequentialisme is een moraalfilosofie die het gedrag van mensen stuurt op basis van de resultaten of gevolgen. Het utilitarisme is een populaire vorm van consequentialisme, die een handeling als goed of slecht beoordeelt in de mate dat het zoveel mogelijk geluk oplevert voor een maximaal aantal mensen. Het utilitarisme lijkt de meest eenvoudige manier van redeneren en biedt de gemakkelijkste weg om beslissingen te nemen.

Naast Bentham en Mill legde ook de politiek filosoof **Niccolò Machiavelli** (1469-1527) de beginselen voor het utilitarisme vast. 'Het doel heiligt de middelen' is een van de lessen van Machiavelli, die in hoofdstuk 9 nog aan bod komt.

De Oostenrijks-Britse filosoof **Karl Popper** (1902-1994) stelt dat wanneer we ons toelagen op het geluk van zoveel mogelijk mensen, we daarbij vaak het tijdelijk lijden van bepaalde minderheden of het inperken van vrijheden van bepaalde groepen voor lief nemen. In de plaats daarvan zouden we ons beter focussen op het verminderen van leed. Dat wordt gezien als de taak van de overheid: het afwenden van rampspoed. De overheid organiseert bijvoorbeeld verkiezingen om zonder bloedvergieten van regering te kunnen wisselen. Daarnaast is ieder zelf verantwoordelijk voor zijn persoonlijk geluk. Dat wordt ook wel **negatief consequentialisme** genoemd.

Karl Popper

3 Plichtethiek

3.1 Gulden regel

7. Lees de onderstaande situaties.

- Beoordeel elke situatie als eerder goed of eerder slecht.

	Eerder goed	Eerder slecht
Een leerling komt te laat in de les en vertelt dat hij naar het toilet geweest is, terwijl hij eigenlijk gewoon stond te babbelen in de gang.		
Een alleenstaande moeder met drie kinderen weet ongemerkt geld over te schrijven van de rekening van een miljardair.		
Een dakloze wordt vermoord. Het was een eenzame man zonder familie of enige sociale contacten. Niemand heeft gemerkt dat de man er niet meer is.		
Een getrouwde man bezoekt, zonder dat zijn vrouw het weet, wekelijks een prostituee.		

- Verklaar waarom je tot die resultaten komt.

.....

.....

Waar mensen samenleven, worden afspraken en regels gemaakt die het dagelijkse samenleven vlot doen lopen. De **plichtethiek** kijkt naar de bedoeling van de mensen die de handeling uitvoeren en zorgt voor gedragsregels die ze moeten volgen.

Waar komen die leefregels vandaan? Verschillende religieuze, spirituele of filosofische teksten uit de oudheid, sturen mensen aan om leefregels te volgen.

8. Lees de onderstaande citaten. Welke leefregel keert telkens terug?

'Wat voor mij onwelgevallig en onaangenaam is, is voor anderen ook onwelgevallig en onaangenaam. Hoe zou ik dan een ander kunnen belasten met wat voor mijzelf onwelgevallig en onaangenaam is?'

Pali-Canon, de verzameling toespraken van Boeddha, de stichter van het boeddhisme, 5e-4e eeuw v.C.

'Wat jij vermijdt te ondergaan, probeer dat ook niet anderen te laten ondergaan. Jij vermijdt slaaf te worden: waak er dan voor dat anderen niet jouw slaaf zijn.'

de stoïcijnse filosoof Epictetus (50-125)

'Bejegen je medemens met dezelfde hoffelijkheid, waarmee je een dierbare gast ontvangt. Behandel hem met hetzelfde respect, waarmee het grote offer gebracht wordt. Wat je zelf niet wilt, doe dat ook de ander niet. Dan zal er geen boosheid tegen je zijn – noch in de Staat, noch in je familie.'

Analecta, de Chinese filosoof Confucius (551-479 v.C.)

'De vreemdeling die bij u vertoeft, zal als een onder u geboren Israëliet gelden en gij zult hem liefhebben als uzelf, want gij zijt vreemdelingen geweest in het land Egypte. Ik ben de Here, uw God.'

Oude Testament, Leviticus 19:34

'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook de ander niet.'

Oude Testament, Tobit 4:15

'Oordeel niet, opdat gij niet geoordeeld wordt.'

Nieuwe Testament, Mattheus 7:12

'Bemin je naaste als jezelf.'

Nieuwe Testament, Marcus 12:30

'Niemand van jullie is gelovig, zolang hij niet voor zijn broeder wenst, wat hij voor zichzelf wenst.'

Hadith, een aanvulling bij de Koran, die vertelt over het doen en laten van de profeet Mohammed (650-700)

'Men moet nooit een ander aandoen, wat men voor zichzelf als kwetsend ziet. Dat is de kern van de regel van alle rechtschapenheid.'

boek Mahabharata van het hindoeïsme (ca. 2e of 1e eeuw v.C.)

Die **gouden regel** is te vinden in alle wereldreligies. Het Nieuwe Testament vermeldt: 'Behandel anderen zoals je zelf behandeld wilt worden.' De Koran verkondigt: 'Wens je broeders en zusters toe wat je jezelf toewenst'. Maar ook het boeddhisme, hindoeïsme en Confucius hanteren dat principe.

3.2 Immanuel Kant

De Duitse filosoof **Immanuel Kant** (1724-1804) kwam op voor de mondigheid van iedere burger. 'Sapere aude,' durf te denken, was zijn favoriete aansporing. Hij pleitte voor de **autonomie** van de mens, die zich voor zijn ethische handelen als rationeel wezen beroept op de rede. De rationele principes van het ethisch handelen zijn onafhankelijk van de situatie of de gevolgen ervan, altijd en voor iedereen geldig.

Johan Gottlieb Becker, portret van Immanuel Kant, 1768

Daarom formuleerde Kant zijn **categorische imperatief**: 'Handel zo, dat de stelregel van uw wil tegelijkertijd altijd als stelregel van een algemene wetgeving kan gelden.' *Imperatief* betekent dat een persoon iets moet doen. Voor wie bijvoorbeeld geen dorst meer wil hebben, is het noodzakelijk dat hij iets drinkt. Een imperatief is 'categorisch', wanneer het ten alle tijden en in alle situaties waar is. De plicht om moreel te handelen naast zich neerleggen, betekent een schending van de rationele aard van de mens.

9. Formuleer de categorische imperatief in je eigen woorden. Welk principe herken je erin?

Kant doet een beroep op de intrinsieke of wezenlijke goede bedoeling, en zet de autonomie van de wil centraal. Wanneer je immers bepaalt wat het juiste is om te doen, dan komt die beslissing uit jezelf. Je laat je oordeel niet afhangen van wat een godsdienst voorschrijft of van iemand anders die zou straffen of belonen. Kant rekent op het onafhankelijk denkvermogen van de mens als basis van de categorische imperatief. Hij keurt de **heteronomie**, de afhankelijkheid van de wetten of regels van anderen, af. De mens mag enkel steunen op de rede.

10. Beoordeel de volgende situatie.

Moeder zegt geïrriteerd: 'En als al je vrienden in de rivier springen, spring jij dan ook in de rivier?'

- Wat bedoelt je moeder met die uitspraak?

- Waarom is je moeder (g)een Kantiaan?

11. Lees de volgende situatie. Welke regels van de plichtethiek komen met elkaar in conflict?

Je bent uitgenodigd op een officieel etentje. Jammer genoeg vind je de maaltijd echt niet lekker. De gastheer en -vrouw vragen jou verwachtingsvol of het smaakt.

De categorische imperatief legt de dubbelzijdigheid van jouw rechten bloot. Anderen hebben namelijk dezelfde rechten als jij, wat inhoudt dat jij plichten hebt tegenover anderen. Als je als mens geboren wordt, heb je bijvoorbeeld recht op een naam. Maar dat houdt in dat jij zelf de morele plicht hebt om de ander ook bij zijn naam aan te spreken (en geen scheldwoorden of vernederende bijnamen te gebruiken).

12. Vul de tabel verder aan.

Recht	Plicht die voorkomt uit jouw recht	Plicht die voorkomt uit het recht van anderen
Op een eigennaam	Geen valse naam dragen	De eigennaam van anderen respecteren en geen scheldwoorden of vernederende bijnamen gebruiken
Op een dak boven het hoofd		

Het samengaan van rechten en plichten in onze samenleving zorgt ervoor dat er ethische principes nodig zijn, die de maatstaven vormen van het ethische en politieke handelen in de wereld. Volgens Kant is het belangrijk dat die principes **universeel** over de verschillende landen en culturen heen hanteerbaar zijn én dat ze gebaseerd zijn op de rede. Persoonlijke emoties of intuïtie tellen niet mee.

**13. Waar zijn die ethische principes neergeschreven?
Door welke politieke organen worden ze vooropgesteld?**

**Stof tot nadenken
Moeten ethische principes universeel zijn?**

Daarbij stond een nieuwe vraag centraal: hoe kan ik tot zekere kennis komen? Het empirisme en het rationalisme waren twee denkrichtingen in de filosofie die daarop een antwoord probeerden te formuleren. Ze delen de zoektocht naar het fundament van onze kennis. Ze verschilden van elkaar wat betreft de bron van die ware kennis.

2. Lees de fragmenten.

'Het is niet genoeg een goed verstand te hebben, maar het voornaamste is het goed te gebruiken. [...] Zo is het niet mijn voornemen hier de methode voor te dragen, die ieder volgen moet om zijn rede goed te leiden, maar enkel te laten zien op welke wijze ik getracht heb de mijne te leiden. [...] meende ik dat ik niet beter kon doen dan voort te gaan met dat waaraan ik bezig was, dat wil zeggen, heel mijn leven te besteden aan de vervolmaking van mijn verstand en het zo ver mogelijk te brengen in de kennis der waarheid volgens de methode die ik mijzelf had voorgeschreven.'

Descartes, R. (1977), Over de methode. Boom,

'Zoals de wetenschap van de mens de enige solide fundering voor de andere wetenschappen is, zo moet de enige solide fundering die we aan deze wetenschap zelf kunnen geven gelegd worden op ervaring en observatie.'

Hume, D. (2007), Traktaat over de menselijke natuur. Boom Lemma.

- Welke tekst hoort bij rationalisme? Welke bij empirisme?

De eerste tekst hoort bij rationalisme, de tweede bij empirisme.

- Geef aan hoe kennis wordt verworven volgens het empirisme en het rationalisme.

Volgens het rationalisme berust kennis op een goed gebruikt verstand, op de rede.

Volgens het empirisme berust kennis op (herhaalde) zintuiglijke waarneming, op ervaring.

3 Rationalisme

De rationalisten gaan ervan uit dat de **rede** de bron van kennis is. Ze geloven dat de mens bepaalde aangeboren ideeën heeft. Die zijn dus in het bewustzijn van de mens aanwezig, voordat er van enige ervaring sprake is. **Logische kennis** of **verstandskennis** wordt daarom aangeduid met de term **a priori**. De logische kennis gaat aan de ervaring vooraf. Zo leid ik uit de premissen (1) 'Alle mensen zijn sterfelijk' en (2) 'Socrates is een mens' noodzakelijkerwijze af dat Socrates sterfelijk is. Zelfs als ik Socrates niet gekend heb, moet ik aannemen dat hij sterfelijk is. Anders hebben we geen geldige redenering gemaakt.

3.1 René Descartes

De rationalistische filosofie van de Franse filosoof **Descartes** (1596-1650) werd beïnvloed door grootheden als **Nicolaus Copernicus** (1473-1543) en **Galileo Galilei** (1564-1642). Op zijn beurt inspireerde Descartes de groten na hem, onder wie **Isaac Newton** (1642-1727). De kern van Descartes' filosofie is te vinden in zijn hoofdwerk *Meditationes de prima philosophia*.

Descartes vond dat de rationele mens zich moest bevrijden uit de klauwen van tradities, gewoontes en vastgeroeste meningen. Maar hoe kon je zeker zijn van bepaalde informatie? Elke kennis bouwde namelijk verder op eerder gevormde kennis en was daarom onzeker.

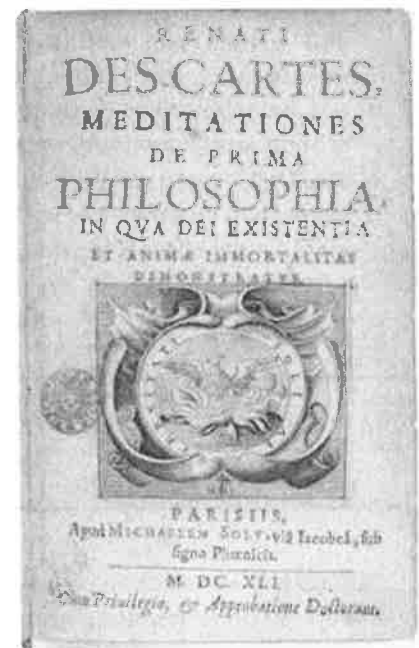
Descartes wilde op zoek gaan naar de kennis die onbetwifelbaar waar was. Hij werd daartoe geïnspireerd door de wiskunde. Zoals die gebouwd was op enkele axioma's (die onbetwifelbaar waar zijn) en daarop gebaseerde afleidingen, zo wilde hij ook de filosofie opbouwen.

Om daartoe te komen, hanteerde hij de **radicale, methodische twijfel**. Hij zou m.a.w. aan alles twijfelen waaraan je kunt twijfelen. Niet omdat hij onzeker was, maar omdat hij al zijn overtuigingen in vraag wilde stellen. Zittend op een stoel vroeg hij zich daarom af: 'Ben ik zeker dat ik hier wel echt op deze stoel zit?' Hij vond dat hij daar niet 100 % zeker over kon zijn, want misschien droomde hij wel dat hij daar op die stoel zat.

Vervolgens dacht Descartes: 'Ben ik zeker dat ik een lichaam heb?' Ook op die vraag was, volgens Descartes, het antwoord negatief. Misschien was er wel ergens een boze genius die Descartes de illusie gaf dat hij een mensenlichaam had. Maar, dacht Descartes, ik weet één ding wel zeker: er is 'iets' dat zich al die vragen stelt. Die vragen kunnen namelijk niet zomaar bestaan. Dat 'iets' noemde Descartes 'ik'. Op die manier kwam hij tot de beroemde uitspraak **Cogito, ergo sum** of 'Ik denk, dus ik ben'.

Dat er iets is dat zich vragen stelt, was voor Descartes het onbetwifelbare fundament. Als we iets met zekerheid willen te weten komen, moeten we het afleiden uit ons denken.

Maar daarmee had hij nog niet aangetoond dat er een wereld bestaat en dat we een zekere kennis over die wereld konden verwerven. Daarvoor deed hij een beroep op het zogenaamde **godsbewijs**. Onder alle ideeën die we hebben, is er één die niet van onszelf kan komen, namelijk de idee van de perfectie (het volmaakte, het oneindige) of ook wel God genoemd. Omdat we zelf niet perfect zijn, moet die idee wel van ergens buiten ons komen. Er bestaat dus iets buiten ons dat perfect moet zijn (volmaakt, oneindig). Zo bewees Descartes het bestaan van God.

Omdat een dergelijk volmaakt 'iets' niet kwaadaardig kan zijn (als het perfect is, is het namelijk ook Algoed), zal het ons ook niet bedriegen, redeneerde Descartes. Hij kon er dus van uitgaan dat zijn waarnemingen van de wereld klopten. Dat betekent echter niet dat die waarnemingen kennis opleveren. Veel zintuiglijke waarnemingen zijn verwarrend en onduidelijk (bv. illusies). Enkel de wetenschappelijke en wiskundige ideeën zijn klaar en helder, en kunnen we aannemen als waar. De bron van alle kennis is dus de rede. Dat maakt van Descartes een rationalist.

Stof tot nadenken

Als ik niet denk, besta ik dan niet of kan ik dan bestaan?

Persoonlijk antwoord

3.2 Baruch de Spinoza

Ook de Nederlandse filosoof van joodse afkomst, **Benedictus (of Baruch) de Spinoza** (1632-1677), kwam tot het besef dat de rationalistische aanpak de methode bij uitstek was om tot betrouwbare kennis te komen. Daarvoor moest hij wel alle vooropgezette ideeën uit zijn opvoeding en omgeving op de helling zetten.

Zoals Descartes de filosofische beschouwing wilde opbouwen uit logische conclusies, zo wilde Spinoza aantonen hoezeer het leven van de mens bepaald werd door de wetten van de natuur.

Zijn leer zette hij uiteen in zijn belangrijkste werk, de *Ethica ordine geometrico demonstrata* (*Ethiek gedemonstreerd in geometrische orde*). Zoals de titel aangeeft, zette hij dat werk volgens de meetkundige methode op met behulp van definities, axioma's, stellingen en bewijzen.

Baruch de Spinoza

Spinoza maakte een onderscheid tussen **drie kensoorten**: de verbeelding, de rationele kennis en het intuïtieve weten. Verbeelding is volgens Spinoza een verwarde en onware vorm van kennis. Ze bestaat uit onzuivere waarnemingen die het best te omschrijven zijn als drogbeelden. Het logische denken is de kritische reflectie op die waarnemingskennis. De Nederlandse hoogleraar Maarten Van Buuren (1948) omschreef dat ooit concreet als volgt: 'We kunnen ons deze kritische reflectie voorstellen als een computer die op de tweede verdieping de vervuilde waarnemingsbeelden zuivert die op de begane grond binnenkomen, en ze vervolgens in de juiste volgorde van oorzaak en gevolg plaatst. Deze gezuiverde vorm van kennis is ware kennis.'

Het intuïtieve weten of inzicht is de hoogste vorm van kennis waardoor het wezen van dingen gekend kan worden. Je zou het kunnen omschrijven als 'zien met de geest' in plaats van met de ogen. Het leidt, zoals Spinoza schrijft, 'tot de intellectuele liefde tot God en tot de eeuwige, duurzame en grootst mogelijke zielerust, blijheid en gelukzaligheid'.

Verder staat in de filosofie van Spinoza het idee centraal dat alles in het universum één is. Er is slechts één **substantie**.

3. Lees het fragment uit de *Tractatus theologico-politicus* van Spinoza. Beantwoord de vragen.

In de natuur geschiedt niets wat in tegenspraak is met de algemene natuurwetten, maar ook niets wat niet met haar overeenstemt of niet uit haar voortspruit. Want alles wat gebeurt, vindt plaats volgens de wil en het eeuwig raadsbesluit van God, dat wil zeggen dat alles wat geschiedt volgens wetten en vaste regels gebeurt, die eeuwige noodzakelijkheid en waarheid in zich dragen [...].

Wanneer de bekwaamheid en de macht van de natuur ook de bekwaamheid en de macht van God zelf zijn, en wanneer de wetten en de regels van de natuur de raadsbesluiten van God zelf zijn, dan moeten wij zonder meer aanvaarden dat de macht van de natuur onbeperkt is en dat haar wetten zo alomvattend zijn dat zij zich uitstrekken tot alles wat het goddelijke verstand begrijpt.

Demey, J. & Dhont, R. C. F. (1974). *Ons verleden in documenten: bronnen vanaf de oudste tijden tot de Franse revolutie*. Lier: Van In.

- Hoewel Spinoza in dit fragment de term 'substantie' niet gebruikt, kun je er wel uit afleiden wat hij onder 'substantie' verstaat. Leg uit.

Hij vat de substantie op als natuur of als God.

- Gelooft Spinoza in wonderen, zoals beschreven in de Bijbel?

Nee, er gebeurt niets in strijd met de natuurlijke orde.

De werkelijkheid, de natuur of God is volgens Spinoza zijn eigen oorzaak en volmaakt. Alles in het universum is dus een deel van God. Alles wat er gebeurt, is een noodzakelijk onderdeel of expressie van de goddelijke natuur. God heeft de wereld niet geschapen volgens een plan of doel. Hij zal dus ook niet meer ingrijpen. God is, zo stelt Spinoza, een ander woord voor de wetten van de natuur. Ook de mens maakt deel uit van de natuur, zoals alle dingen. De mens is dus niet het centrum of het hoogtepunt van de schepping.

Vanwege die ideeën wordt Spinoza door velen beschouwd als een pantheïst. Volgens het **pantheïsme** zijn God en de natuur één. Het heelal is eerder een uitbreiding van Gods essentie dan een zelfstandige schepping.

4. Welke reacties zou Spinoza destijds op zijn ideeën gekregen hebben, denk je?

Spinoza's ideeën zijn in strijd met de toen gangbare opvattingen. Hij werd dus als gevaarlijk of als een ketter beschouwd.

Spinoza wilde zijn rede niet naar het godsbeeld plooien en plooid daarom het godsbeeld naar zijn redelijk inzicht. Dat was niet zonder risico. Zijn boeken werden op de rooms-katholieke *Index van verboden boeken* geplaatst, omdat ze zouden leiden tot **atheïsme**. In 1656 sprak de joodse gemeenschap een uitzonderlijk strenge banvloek over hem uit wegens ketterij. Die banvloek hield in dat hij uit de joodse gemeenschap werd verbannen. Geen enkele jood mocht nog contact met hem hebben.

5. Denk nu zelf rationeel verder zoals Spinoza.

- Wat verstaan we onder vrije wil?

Het vermogen om als mens controle uit te oefenen over onze eigen daden en beslissingen, en dus niet voorbestemd te zijn.

- Gelooft Spinoza in de vrije wil of niet? Motiveer je antwoord.

Omdat de mens een onderdeel is van de goddelijke werkelijkheid, kan er volgens Spinoza geen vrije wil zijn. De mensen zijn deel van de gehele natuur en worden daardoor volledig bepaald.

Mensen die geloven dat alles bepaald wordt door eerdere gebeurtenissen volgens vaststaande oorzaken, zijn aanhangers van het **determinisme**.

4 Empirisme

Gedachte-experiment

Lees de situatie en beantwoord de vragen.

Het probleem van Molyneux

Stel je een volwassen man voor die blind werd geboren. Hij heeft op de tast geleerd om een kubus en een bol van ongeveer dezelfde grootte van elkaar te onderscheiden. Hij is dus nu in staat, wanneer hij ze voelt, te zeggen wat de kubus en wat de bol is.

Veronderstel nu dat de kubus en de bol op een tafel worden gelegd en dat de blinde man plots zijn zicht terugkrijgt.

- Zou de man, enkel op basis van zijn gezichtsvermogen en dus vóór hij de objecten aanraakt, in staat zijn beide voorwerpen te onderscheiden en te zeggen wat de kubus en wat de bol is? Waarom niet?

Persoonlijk antwoord

- Schrijf voor elk standpunt een argument in de juiste kolom.
- Geef bij elk standpunt aan of dat de redenering is van een empirist of een rationalist.

JA	NEEN
Als de man goed nadenkt over wat hij voelt (vlak, gebogen, hoekig?), dan kan hij tot het juiste antwoord komen.	De man zal niet in staat zijn om de link te leggen tussen wat hij voelde en nu ziet.
Rationalist	Empirist

Empiristen menen dat we kennis over de wereld in de eerste plaats afleiden uit onze **ervaringen**, uit wat onze **zintuigen** ons aanreiken. Volgens hen hebben we dus geen aangeboren ideeën of voorstellingen van de wereld. We weten m.a.w. niets over de wereld voordat we die hebben waargenomen. **Empirische kennis** of **ervaringskennis** wordt daarom aangeduid met de term **a posteriori**. We verwerven die kennis pas ná de ervaring.

Stof tot nadenken

Als je iets niet kunt waarnemen, kun je er dan kennis over verwerven?

Persoonlijk antwoord

.....

.....

Het empirisme werd in de moderne tijd populair door de moderne wetenschappelijke methode, waarbij naast de hypothese en de theorievorming ook het **experiment** fundamenteel was. Uit concrete gecontroleerde waarnemingen werden algemene wetten afgeleid die als kennis bestempeld konden worden.

Zo ontwierp de Ierse scheikundige Robert Boyle een vacuümpomp om de relatie tussen druk en het volume in een gesloten systeem te begrijpen (zie p. 74).

6. Wat zal er volgens jou gebeuren met een ballon die in een afgesloten systeem geplaatst wordt waaruit de lucht wordt weggepompt (en dus vacuüm wordt)?

De luchtdruk in het gesloten systeem verdwijnt, omdat de lucht eruit wordt gehaald. De ballon neemt toe in volume. De luchtdruk in de ballon wordt namelijk groter dan de luchtdruk in het gesloten systeem.

.....

.....

.....

.....

.....

4.1 John Locke

John Locke (1632-1704) was in zijn tijd in de eerste plaats een belangrijke politieke figuur, die bekendheid verwierf met zijn liberale geschrift *Two Treatises of Government* (1689). Hij staat vooral bekend als een van de grootste Britse filosofen voor zijn opvattingen over de menselijke kennis.

John Locke was de eerste filosoof die de centrale ideeën van het moderne empirisme heeft verwoord. Zijn centrale stelling over kennis is dat er geen aangeboren ideeën bestaan. De geest is bij de geboorte een schone lei, een *tabula rasa*, die beschreven zal worden door de ervaring. Dat denkmodel heeft tot vandaag de overhand in de sociale wetenschappen.

John Locke

Stof tot nadenken

Baby's hebben vanaf de geboorte reflexen, zoals de zuigreflex. Is dat een vorm van kennis? Is de geest te vergelijken met een onbeschreven blad?

Persoonlijk antwoord

Niet iedereen is het met de opvatting eens dat de geest bij de geboorte een *tabula rasa* is. In 2002 schreef de Canadees-Amerikaanse taalkundige en experimenteel psycholoog **Steven Pinker** (1954) het boek *Het onbeschreven blad: Over de ontkenning van een aangeboren menselijke natuur* (*The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*). Daarin betoogt hij dat het leren en het opnemen van cultuur onmogelijk zou zijn als de mens niet over mechanismen zou beschikken die de enorme massa aan zintuiglijke gegevens tot een herkenbaar aantal structuren herleiden. Ook vanuit evolutionair standpunt zou het vreemd zijn, stelt Pinker, dat alle andere dieren aangeboren mechanismen hebben waarmee ze zich (bijna) zonder cultuur in stand kunnen houden, en dat alleen de mens niet over zulke 'natuurlijke' mogelijkheden zou beschikken.

Maar volgens John Locke wordt menselijke kennis dus afgeleid van ideeën die door de ervaring in de geest komen. Die ideeën kunnen in twee algemene groepen worden ingedeeld: eenvoudige ideeën en complexe ideeën. Eenvoudige ideeën (of *ideas of sensation*) zijn enkelvoudige indrukken. Het zijn de onmiddellijke producten van een zintuiglijke stimulans. Complexe ideeën (of *ideas of reflection*) worden uit eenvoudige ideeën geconstrueerd en zijn het resultaat van een interne, mentale bewerking. Eenvoudige ideeën ondergaan m.a.w. een bewerking door middel van denken, redeneren, geloof en twijfel. Het zijn ideeën van alle stoffelijke objecten, maar ook abstracte ideeën die niet iets uit de echte wereld representeren.

7. Plaats de volgende ideeën bij de juiste groep:

bitter – warm – paard – rond – stoel – eenhoorn – geel – schoonheid.

• Noteer de eenvoudige ideeën uit het bovenstaande lijstje en voeg een eigen voorbeeld toe.

Warm, rond, geel, bitter + bv. wit, koud

• Noteer de complexe ideeën uit het bovenstaande lijstje en voeg een eigen voorbeeld toe.

Paard, stoel, eenhoorn, schoonheid + bv. dankbaarheid, persoon, leger, universum

Locke stelt zich daarnaast ook de vraag of de wereld echt zo is zoals we hem waarnemen. Kunnen we m.a.w. vertrouwen op wat onze zintuigen ons vertellen? Hij maakt daarom een onderscheid tussen **primaire** en **secundaire ervaringskwaliteiten**. Primaire kwaliteiten zijn objectief en bestaan echt. Secundaire kwaliteiten zijn subjectief en bestaan dus enkel in de geest van de waarnemer. Ze geven alleen de indrukken van de stoffelijke wereld op onze zintuigen weer.

8. Plaats de volgende ideeën bij de juiste groep:

geur – vorm – afmeting – kleur – hardheid.

- Noteer de primaire kwaliteiten uit het bovenstaande lijstje en voeg een voorbeeld toe.

Vorm, afmeting, hardheid + bv. gewicht, aantal

- Noteer de secundaire kwaliteiten uit het bovenstaande lijstje en voeg een voorbeeld toe.

Kleur, geur + bv. smaak, geluid

4.2 David Hume

David Hume (1711-1776) wordt als de voornaamste denker van het empirisme beschouwd. Ook hij erkende geen enkele kennis die niet via de zintuigen verkregen wordt. Al op 26-jarige leeftijd zette hij in *A Treatise of Human Nature* (1739) de essentie van zijn denkbeelden uiteen. Hij wilde een totaalfilosofie ontwerpen, waarin een inzicht in het kenproces, de wereld en de mens tot een ethiek zou leiden.

9. Lees of beluister enkele fragmenten uit het boek *De Wereld van Sofie* van Jostein Gaarder. Beantwoord de vragen.

'Als empirist zag Hume het als zijn taak alle onduidelijke begrippen en gedachtenconstructies die eerdere filosofen hadden bedacht, op te ruimen. Zowel in woord als geschrift wemelde het van het wrakhout van middeleeuwse en zeventiende-eeuwse rationalistische filosofen. Hume wilde terug naar de directe menselijke gewaarwording. Volgens Hume kan geen enkele filosofie ons op wat voor manier dan ook terugvoeren achter de dagelijkse ervaringen of ons andere gedragsregels geven dan de regels die wij verkrijgen door na te denken over het dagelijkse leven.'

'Dat klinkt weer veelbelovend hoor, Kun je ook voorbeelden geven?'

'In de tijd van Hume werd algemeen aangenomen dat er engelen bestonden. Met een engel bedoelen we een mannelijke gedaante met vleugels, Heb jij wel eens zo'n wezen gezien, Sofie?'

'Nee.'

'Maar je hebt wel eens een man gezien?'

'Niet zulke domme vragen stellen.'

'Je hebt wel eens vleugels gezien?'

'Natuurlijk, maar nooit bij een mens.'

Volgens Hume is een engel een "samengesteld" of "complex begrip". Het bestaat uit twee →

verschillende ervaringen die in werkelijkheid niet bij elkaar horen, maar die desondanks in de menselijke fantasie aan elkaar zijn gekoppeld. Het is met andere woorden een valse voorstelling die meteen overboord moet worden gegooid. Zo moeten we al onze gedachten en voorstellingen opruimen. Net zoals we onze boekenkast moeten opruimen. Want zoals Hume het uitdrukte: "Als we een boek oppakken, moeten we ons afvragen: bevat het ook een theoretische beschouwing over uitgebreidheid of hoeveelheid? Nee. Bevat het soms een ervaringsoordeel over feitelijk verbanden en feitelijk bestaan? Nee. Gooi het dan maar in het vuur, want dan kan het alleen maar drogredenen en hersenspinsels bevatten".

'Is dat niet wat drastisch?'

'Maar wat je overhoudt is de wereld, Sofie. Frisser en met scherpere contouren dan ooit tevoren. Hume wilde terug naar de manier waarop een kind de wereld beleeft – voordat alle gedachten en reflecties een plaats in het bewustzijn hebben ingenomen. Zei je niet dat veel van die filosofen over wie je had gehoord, in hun eigen wereld leefden, en dat jij meer in de echte wereld was geïnteresseerd?'

'Zoiets, ja.'

'Het hadden Humes woorden kunnen zijn. Maar laten we zijn gedachtegang nog wat nauwkeuriger volgen.'

'Steek dan maar van wal.' 'Hume begint met de constatering dat de mens twee verschillende soorten voorstellingen kent. Namelijk *indrukken* en *ideeën*. Met indrukken bedoelt hij de onmiddellijke gewaarwording van de stoffelijke wereld. Met ideeën bedoelt hij de herinnering aan zo'n indruk.'

'Voorbeelden graag.'

'Als je je aan een warme kachel brandt, heb je een onmiddellijke indruk. Later kun je terugdenken aan het moment dat je je brandde. Dat noemt Hume een idee. Het verschil tussen die twee is dat de indruk sterker en levendiger is dan de herinnering daaraan. Je kunt zeggen dat de indruk het origineel is en het idee of de herinnering aan de indruk slechts een bleke kopie. Want de indruk is immers de directe oorzaak van het idee dat vervolgens in het bewustzijn wordt opgeslagen.'

'Tot zover kan ik het volgen.'

'Verder legde Hume de nadruk op het feit dat indrukken en ideeën zowel enkelvoudig als samengesteld of complex kunnen zijn. [...] Maar hij stelt ook dat wij soms ideeën kunnen samenstellen die in de werkelijkheid enkelvoudig zijn. Zo ontstaan valse ideeën en voorstellingen die niet in de natuur te vinden zijn. We hebben de engelen al genoemd. Een ander voorbeeld is Pegasus, een paard met vleugels. In al die gevallen moeten we toegeven dat ons bewustzijn als het ware op eigen houtje met schaar en lijm in de weer is geweest. Het heeft de vleugels van een indruk aan de paarden van een andere indruk vastgemaakt. Alle onderdelen zijn ooit een keer waargenomen en als een echte indruk het theater van het bewustzijn binnengekomen. Niets is eigenlijk door het bewustzijn zelf verzonnen. Het bewustzijn heeft al knippend en plakkend op die manier valse ideeën of voorstellingen geconstrueerd.'

'Ik snap het. Nu snap ik ook waarom dat belangrijk is.'

'Mooi zo. Hume wil dus iedere voorstelling onderzoeken om te zien of die is samengesteld op een manier die we niet in de werkelijkheid tegenkomen. Hij stelt de vraag: van welk indruk is die voorstelling afkomstig? Allereerst moet hij uitzoeken uit welke enkelvoudige ideeën een samengesteld begrip bestaat. Op die manier beschikt hij over een kritische methode om menselijke voorstellingen te analyseren. Op die manier wil hij onze gedachten en begrippen opruimen.'

'Kun je voorbeelden geven?'

'In de tijd van Hume hadden veel mensen een duidelijke voorstelling van de hemel of van het nieuwe Jeruzalem. [...] Wij hebben snel door dat de hemel een enorm samengestelde voorstelling is. Om maar een paar elementen te noemen: in de hemel staan "paarlen poorten", er ligt een "straat van zuiver goud", er zijn "engelen" bij de vleet, enzovoort. Maar nog hebben we dan niet alles in enkelvoudige elementen opgedeeld. Want ook paarlen poorten, een straat van zuiver goud en engelen zijn op hun beurt weer samengestelde voorstellingen. Pas als we hebben geconstateerd dat onze voorstelling van de hemel bestaat uit enkelvoudige voorstellingen als "parel", "poort", →

“straat”, “goud”, “gedaanten met witte kleren” en “vleugels”, kunnen we de vraag stellen of we werkelijk enkelvoudige indrukken hebben opgedaan die daarmee overeenstemmen.

‘Ja, die hebben we. Maar daarna hebben we uit al die enkelvoudige indrukken met schaar en lijm een droombeeld samengesteld.’

‘Je slaat de spijker op zijn kop. Want als er iets is wat wij mensen doen als we dromen, dan is dat knippen en plakken. Nu hamert Hume erop dat al het materiaal waaruit wij droombeelden samenstellen, ons bewustzijn ooit een keer als enkelvoudige indruk is binnengedrongen. Iemand die nooit goud heeft gezien, zal zich ook geen straat van zuiver goud kunnen voorstellen.’

Gaarder, J. (1994). *De wereld van Sofie*. Houtekiet. 290-293.

- Volgens Hume kent de mens twee soorten voorstellingen (of percepties): ‘indrukken’ en ‘ideeën’. Geef twee concrete voorbeelden van het verschil tussen ‘indrukken’ en ‘ideeën’.

Indruk: je brandt je aan een warme kachel. Idee: je herinnert je dat je je brandde.

Indruk: ik zie een man lopen. Idee: ik kan mij dat beeld opnieuw voor de geest halen.

- Waarin verschillen ‘indrukken’ en ‘ideeën’ van elkaar?

Impressies verschillen van ideeën door hun kracht en levendigheid.

- Wat verstaat Hume onder een ‘complex begrip’?

Complexe begrippen zijn ideeën die bestaan uit een combinatie van enkelvoudige ideeën.

maar de complexe ideeën hoeven niet echt te bestaan en kunnen dus verzonnen zijn.

- Welke methode hanteert Hume om valse voorstellingen te ontleden?

We moeten iedere voorstelling onderzoeken om te zien of die is samengesteld op een

manier die we niet in de werkelijkheid tegenkomen. Eerst ga je na uit welke enkelvoudige

ideeën een samengesteld begrip bestaat, dan kijk je of die ook in de werkelijkheid bestaan.

‘Hume wijst erop dat mensen een sterke behoefte schijnen te hebben om te geloven aan wat wij tegenwoordig meestal bovennatuurlijke gebeurtenissen noemen. Het is alleen opvallend dat alle wonderen waarover mensen vertellen, altijd ergens ver weg of heel lang geleden gebeurd zijn. Als je het zo bekijkt wijst Hume wonderen gewoon af, omdat hij ze niet zelf heeft meegemaakt. Maar hij heeft ook niet meegemaakt dat er geen wonderen kunnen gebeuren.’

‘Kun je dat ook uitleggen?’

‘Een wonder is volgens Hume een inbreuk op de wetten van de natuur. Maar het is zinloos om te zeggen dat we de wetten van de natuur *ervaren* hebben. We ervaren dat een steen op de grond valt als we hem loslaten en als hij *niet* zou vallen, wel dan zouden we dat hebben ervaren.’ [...]

‘Maar ik denk dat een steen altijd op de grond valt als je hem loslaat.’

‘Waarom?’

‘Doe niet zo vervelend.’ →

'Ik doe niet vervelend, Sofie. Een filosoof mag altijd vragen stellen. Misschien hebben we het nu wel over het allerbelangrijkste punt in de filosofie van Hume. Geef maar antwoord, hoe kun je zo zeker weten dat de steen altijd op de grond valt?'

'Ik heb het zo vaak gezien dat ik het zeker weet.'

'Hume zou hebben gezegd dat je vele malen hebt ervaren dat een steen op de grond valt. Maar je hebt niet ervaren dat de steen altijd zal vallen. Doorgaans zeggen we dat de steen vanwege de zwaartekracht op de grond valt. Maar we hebben die wet nooit ervaren. We hebben alleen maar ervaren dat de dingen op de grond vallen.'

'Is dat dan niet hetzelfde?'

'Niet helemaal. Je zei dat je dacht dat de steen op de grond zal vallen, omdat je het zo vaak hebt gezien. En dat is nu precies waar het Hume om gaat. Je bent zo gewend dat het één volgt op het andere, dat je langzamerhand bent gaan verwachten dat er steeds hetzelfde gebeurt als je een steen loslaat. Op die manier ontstaan de voorstellingen van wat wij de onveranderlijke wetten van de natuur noemen.'

'Dacht hij dan echt dat het mogelijk is dat de steen niet op de grond valt?'

'Hij was vast even overtuigd als jij van het feit dat de steen elke keer dat hij het zou proberen, op de grond zou vallen. Maar hij wijst erop dat hij niet heeft ervaren *waarom* dat gebeurt. [...] En je kan kinderen goed gebruiken als getuige voor het feit dat Hume de waarheid spreekt. Wie denk je zou zich er het meest over verbazen dat een steen een paar uur boven de grond zou zweven: jij of een eenjarig kind?'

Gaarder, J. (1994). De wereld van Sofie. Houtekiet. 297-298.

- Wie zou zich er het meest over verbazen dat een steen een paar uur boven de grond zou zweven: jij of een eenjarig kind? Motiveer je antwoord.

Ik, omdat ik beter dan dat kleine kind begrijp hoe tegennatuurlijk dat zou zijn. Het kind
heeft nog niet geleerd hoe de natuur is.

'Het kind zou het tegennatuurlijk vinden omdat het nog niet geleerd heeft hoe de natuur is of omdat het nog niet aan de natuur gewend is. [...] Nu zijn we nog steeds bij de kern van Humes empirische filosofie. Hij zou eraan hebben toegevoegd dat het kind nog geen slaaf is van de gewenning. Dat kleine kind is dus van jullie twee degene met de minste vooroordelen. Het is de vraag of dat kind niet ook de grootste filosoof van jullie beiden is. Het stelt zich namelijk helemaal zonder vooringenomen opvattingen op. En dat, mijn beste Sofie, is de grootste deugd van de filosofie. Het kind neemt de wereld waar zoals die is, zonder er meer in te leggen dan hij ervaart.'

'Ik vind het altijd heel vervelend als ik merk dat ik vooringenomen ben.'

'Wanneer Hume de macht van de gewenning analyseert, concentreert hij zich op de "wet van oorzaak en gevolg". Volgens die wet moet alles wat gebeurt, een oorzaak hebben. Hume gebruikt als voorbeeld twee biljartballen. Als een rode biljartbal tegen een stilliggende witte bal aanrolt, wat gebeurt er dan met de witte bal?'

Gaarder, J. (1994). De wereld van Sofie. Houtekiet. 298-299.

- Beantwoord zelf de laatste vraag uit het fragment en geef meteen ook een verklaring.

Als de rode tegen de witte bal aanrolt, gaat de witte bewegen omdat die door de rode
is geraakt.

'In dat geval zeggen we meestal dat de botsing met de rode bal er de oorzaak van is dat de witte bal in beweging komt. Maar nu moeten we eraan denken dat we iets alleen maar als een zekerheid mogen aannemen als we het hebben ervaren.'

Gaarder, J. (1994). *De wereld van Sofie*. Houtekiet, 299.

Maar dat heb jij mogelijk ook al ervaren, want daarnet wist je het antwoord op de bovenstaande vraag. Niet?

'Hume zegt dat het enige wat jij hebt ervaren, is dat de rode bal de witte raakt en dat vervolgens de witte bal over de tafel gaat rollen. De eigenlijke oorzaak dat de witte bal gaat rollen, heb je niet ervaren. Je hebt ervaren dat de ene gebeurtenis de andere gebeurtenis in de tijd opvolgt, maar je hebt niet ervaren dat de tweede gebeurtenis *vanwege* de eerste plaatsvindt.

'Is dat niet een beetje vergezocht?'

'Nee, het is juist heel belangrijk. Hume benadrukt dat de eigenlijke verwachting dat het een volgt op het ander, niet in de dingen zelf maar in ons bewustzijn ligt besloten. En verwachting heeft, zoals we hebben gezien, met gewenning te maken. Weer is het zo dat een klein kind niet verbaasd zou zijn als de beide ballen doodstil zouden blijven liggen, nadat de ene de andere had geraakt. Wanneer we het hebben over natuurwetten of over oorzaak en gevolg, hebben we het eigenlijk over de menselijke gewoonte en niet over iets wat logisch of redelijk is. Het is niet zo dat de natuurwetten redelijk of onredelijk zouden zijn, ze zijn er gewoon. De verwachting dat de witte biljartbal gaat bewegen als hij door de rode bal wordt geraakt, is dus niet aangeboren. Verwachtingen van hoe de wereld is of hoe de dingen in de wereld in elkaar zitten, zijn in elk geval niet aangeboren. De wereld is zoals ze is, en vroeger of later ervaren we dat.'

Gaarder, J. (1994). *De wereld van Sofie*. Houtekiet, 299-300.

- Waarom stelt Hume dat causaliteit (oorzakelijk verband) een illusie is?

Het fenomeen causaliteit kan niet worden geobserveerd. Het enige wat te zien valt, zijn gebeurtenissen die zich op dezelfde plaats en onmiddellijk na elkaar afspelen (= tijdelijke en ruimtelijke nabijheid). Volgens Hume is er vaak geen noodzakelijk verband tussen twee gebeurtenissen, alleen een regelmatigheid. Oorzaak-gevolgrelaties kunnen soms waarschijnlijk zijn, maar nooit helemaal zeker.

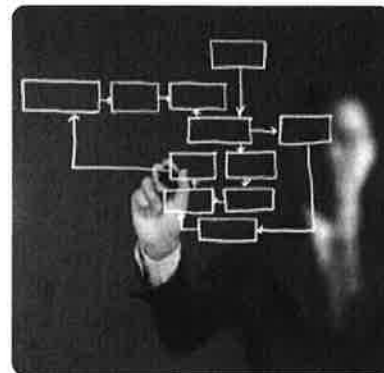
- Geef een concreet voorbeeld van de menselijke neiging om een causaal verband te zien tussen dingen die alleen maar ruimtelijk en tijdelijk in elkaars buurt liggen.

Persoonlijk antwoord, bv. donder zien als een gevolg van bliksem, terwijl het in werkelijkheid hetzelfde is. Overtuigd zijn dat een bepaald pilletje pijn of ziekte bestrijdt, terwijl een placebo kan aantonen dat dat niet waar is.

1 Redeneervormen

Logica is het onderdeel binnen de filosofie dat zich focust op het juiste denken. Om geen onlogische of kromme redeneringen te maken, bestaan er een aantal regels waaraan het redeneren moet voldoen.

Een **redenering** bestaat uit een aantal stellingen die worden aangenomen (de zogenaamde **premissen**) en de uitspraak die er noodzakelijkerwijze uit volgt (de **conclusie**). Als de conclusie noodzakelijkerwijze volgt uit de premissen, dan is de redenering **geldig**. Dat betekent nog niet dat de redenering **waar** is. Daarvoor moeten de premissen en de conclusie elk afzonderlijk waar zijn. Waarheid en geldigheid zijn dus twee verschillende begrippen.

Alle dolfijnen zijn sterfelijk. (= waar)
Ik ben een dolfijn. (= onwaar)

Ik ben sterfelijk. (= waar)

Niet elke uitspraak in het voorbeeld is waar. Nochtans volgt uit de premissen noodzakelijkerwijze die conclusie.

1. Vink aan welke uitspraken waar zijn en geldig zijn.

	geldig	waar
Alles wat groen is, is vierkant. Deze driehoek is groen. Dus deze driehoek is vierkant.	x	
Alle vissen zwemmen in het water. Een guppy is een vis. Dus een guppy zwemt in water.	x	x
Alle Inuit zijn mensen. Alle Europeanen zijn mensen. Dus sommige Europeanen zijn Inuit.		
Alle dieren die een ei leggen zijn vogels. Een slang legt een ei. Dus een slang is een vogel.	x	

2. Werk een concreet voorbeeld uit van een redenering.
Geef aan wat de premissen zijn en wat de conclusie is.

Persoonlijk antwoord, bv. Premisse 1: Alle mensen zijn sterfelijk.

Premisse 2: Socrates is een mens.

Conclusie: Socrates is sterfelijk.

Al in de klassieke oudheid hielden denkers zich bezig met dergelijke redeneervormen. Binnen de westerse logica wordt de Griekse filosoof en wetenschapper **Aristoteles** beschouwd als de eerste die de logica systematisch bestudeerde. Zijn ideeën over onderzoeks- en redeneermethoden werden gebundeld in het werk *Organon*, wat in het Oudgrieks 'werktuig' of 'methode' betekent. Zijn logica werd, op enkele aanvullingen en uitbreidingen van logici uit de middeleeuwse scholen na, tot in de 19e eeuw als een voltooide wetenschap beschouwd.

Uitgave van Aristoteles' *Logica*, 1570

Aristoteles heeft de theorie van de **sylogismen** uitgewerkt. Sylogismen zijn redeneringen die bestaan uit twee premissen en één conclusie. De logica van de sylogismen wordt de **sylogistiek** genoemd.

In de logica zijn redeneervormen opgesteld die altijd geldig zijn. Voldoet een redenering aan een van die vooraf bepaalde vormen, dan is ze dus **geldig**.

Om een redeneervorm te krijgen, moet abstractie gemaakt worden (= veralgemenen) van de feitelijke termen om er variabelen (= eenheden die ingewisseld kunnen worden voor specifieke waarden) voor in de plaats te zetten. Dat heet **formaliseren**.

Alle mensen zijn sterfelijk.
Alle Grieken zijn mensen.

Alle Grieken zijn sterfelijk.

Door de termen te vervangen door een variabele, ontstaat een redeneervorm.

Alle m zijn a (Als m wordt gezegd van elke a).
Alle b zijn m (en b gezegd wordt van elke m).

Alle b zijn a (dan is het noodzakelijk dat a wordt gezegd van elke b).

Voor de variabele b kan bijvoorbeeld een andere waarde ingevuld worden, zoals 'Belgen'. Daardoor krijg je opnieuw een geldige redenering.

Alle mensen (m) zijn sterfelijk (a).
Alle Belgen (b) zijn mensen (m).

Alle Belgen (b) zijn sterfelijk (a).

3. Vervang in de bovenstaande redeneervorm a, b, m door appels, vruchten en gezond, zodat een geldige redenering ontstaat.

Alle vruchten (m) zijn gezond (a).

Alle appels (b) zijn vruchten (m).

Alle appels (b) zijn gezond (a).

De syllogistiek is slechts één logisch systeem. De **propositielogica** is een uitgebreider logisch systeem. Het werkt met proposities. Een **propositie** is een uitspraak die waar of onwaar is. Ook in dat logisch systeem wordt de redenering onderzocht op geldigheid.

Een voorbeeld van een geldige redenering is de **modus ponens**. Dat is een redeneervorm met twee premissen, waarvan de eerste premisse een als-dan-uitspraak of voorwaardelijke uitspraak is.

Als het sneeuwt, dan wordt de grond wit,
 Het sneeuwt.

 Dus de grond wordt wit.

Om te weten of die geldige redenering waar is, moet elke uitspraak opnieuw gecontroleerd worden op waarheid. In dit geval gaat de eerste premisse niet altijd op: het kan bijvoorbeeld sneeuwen, maar de grond wordt niet wit omdat er een afdak boven staat.

Als de redeneervorm modus ponens geformaliseerd wordt, ontstaat het volgende.

als p, dan q	In de propositielogica wordt dat als volgt geschreven:	$p \rightarrow q$
p		p
-----		-----
dus q		q

4. Vervang in de bovenstaande redeneervorm (modus ponens) de letters p en q, zodat een geldige redenering ontstaat met de uitspraken of proposities.

- Je moet studeren. Je wilt slagen voor een toets.

Als je wilt slagen voor een toets, dan moet je studeren.....
 Je wilt slagen voor een toets.....

 Dus je zult moeten studeren.....

- Piet geeft een feest. Piet is jarig.

Als Piet jarig is, geeft hij een feest.....
 Piet is jarig.....

 Piet geeft een feest.....

- Helena gaat naar het shoppingcentrum. Helena neemt de bus.

Als Helena naar het shoppingcentrum gaat, neemt ze de bus.....
 Helena gaat naar het shoppingcentrum.....

 Helena neemt de bus.....

Logischerwijs kan uit de redeneerregel *als p dan q* (als p het geval is, dan is q het gevolg) worden afgeleid dat als het gevolg q niet het geval is, p ook niet het geval kan zijn. Die redenering heet de **modus tollens**.

Als we willen reizen, dan nemen we altijd het vliegtuig.
 We nemen het vliegtuig niet.

Dus we gaan niet op reis.

Als de redeneervorm *modus tollens* geformaliseerd wordt, ontstaat het volgende.

$p \rightarrow q$

$\neg q$ (q is niet het geval: \neg = negatieteken)

$\neg p$

5. Vervang p en q door de volgende termen, zodat een geldige redenering ontstaat.

- Er is vuur, er is zuurstof.

Als er vuur is, dan is er zuurstof.

Er is geen zuurstof.

Dus er is geen vuur.

- Hannan gaat naar school. Hannan neemt de bus.

Als Hannan naar school gaat, neemt ze de bus.

Hannan neemt de bus niet.

Hannan gaat niet naar school.

- Joris slaagt voor het examen. Joris studeert.

Als Joris studeert, dan zal hij slagen voor het examen.

Joris studeert niet.

Joris slaagt niet voor het examen.

2 Formele en informele logica

Binnen de logica wordt een onderscheid gemaakt tussen de formele en de informele logica.

De **formele logica** is gericht op de geldigheid van het redeneren. Er wordt enkel gekeken of een redenering een correcte structuur vertoont. Er wordt dus niet verder ingegaan op de betekenis van de gebruikte woorden en zinnen. De voorbeelden die hierboven worden aangehaald, behoren tot de formele logica.

De **informele logica** is gericht op de efficiëntie, op het overtuigen van de toehoorders. Daar speelt de betekenis van woorden en zinnen wel een rol. De talrijke vormen van redeneren die gebruikt worden bij debatten, in de rechtspraak en politiek, worden bestudeerd, maar ook de denkfouten en retorische trucs die kenmerkend zijn voor die debatten. Fouten in een redenering door bijvoorbeeld dubbelzinnig woordgebruik vallen dus onder de informele logica.

3 Drogredenen

Drogredenen zijn redeneringen die juist lijken, maar ze zijn het niet. Er wordt, al dan niet opzettelijk, een fout gemaakt bij het logisch redeneren.

Drogredenen zijn zo oud als de straat. Al in de klassieke oudheid werden drogredenen opgesteld. **Plato** vermeldt in zijn dialoog *Euthydemus* redeneringen die niet kloppen. Ook zijn leerling **Aristoteles** vermeldt diverse drogredenen in zijn werk *Sophistikoi Elenchoi*. Die teksten staan nog altijd model voor het erkennen en ontmaskeren van drogredenen.

6. Ken je deze drogredenen nog? Geef een voorbeeld van de drogreden.

- Overhaaste veralgemening

Persoonlijk antwoord, bv. er is deze nacht bij mijn bureu ingebroken, dus er zijn meer inbraken dan vroeger.

- Op de man spelen in plaats van op de bal (ad hominem)

Persoonlijk antwoord, bv. die man moet je niet geloven. Hij is veroordeeld voor fraude.

- Correlatie is niet altijd gelijk aan causaliteit

Persoonlijk antwoord, bv. op school presteren leerlingen die vooraan in de klas zitten beter. Dus vooraan zitten maakt je een goede leerling.

- Naturalistische drogreden

Persoonlijk antwoord, bv. veganisme is onnatuurlijk voor de mens. Daarom is het moreel verwerpelijk.

De lijst met drogredenen houdt hier niet op. Er zijn er nog veel meer.

7. Zoek op wat de volgende drogredenen willen zeggen en bedenk telkens een voorbeeld.

Het argument van onwetendheid (<i>argumentum ad ignorantiam</i>)	
Omschrijving: Een uitspraak is juist, omdat het tegendeel nog niet bewezen is.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. buitenaards leven moet bestaan, omdat er geen bewijs is voor de onmogelijkheid van buitenaards leven.

Het argument van de stok (<i>argumentum ad baculum</i>)	
Omschrijving: Je wilt dat de ander je conclusie aanvaardt en formuleert je argument in de vorm van een bedreiging, of je oefent dwang uit op de ander.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. ik wil je niet bang maken, maar als er niet gedaan wordt wat moet gebeuren, zullen er onaangename gevolgen zijn.
Het misplaatst beroep op medelijden (<i>argumentum ad misericordiam</i>)	
Omschrijving: Je probeert een emotionele reactie uit te lokken in plaats van een geldig argument te geven.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. iemand die terechtstaat voor de moord op zijn ouders, richt zich tot de jury en zegt: 'U staat op het punt om iemand die net wees is geworden, te veroordelen en nog eens na te trappen.'
De populistische drogreden of het argument van de meerderheid (<i>argumentum ad populum</i>)	
Omschrijving: Demagogie: een argument geven waarbij een beroep wordt gedaan op de mening van de meerderheid om te bewijzen dat het waar is.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. 80 % van de scholieren blijft liever in bed liggen dan naar school te gaan. Dus laat de scholieren maar thuis blijven.
Het volgt er niet uit (<i>non sequitur</i>)	
Omschrijving: Je trekt een (juiste of foute) conclusie die niet volgt uit je eerdere argumenten (premissen).	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. 80 % van de mensen die op intensive care belanden met COVID-19, zijn ouder dan 60 en hebben overgewicht. Dus COVID-19 is niet gevaarlijk voor mensen zonder overgewicht die jonger zijn dan 60.
Van vele vragen (<i>plurium interrogationum/many questions</i>)	
Omschrijving: Je stelt een vraag waarin een veronderstelling zit, zodat je niet kunt antwoorden zonder schuldig te lijken.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. bij een ondervraging vraagt de politie aan de verdachte van een diefstal: 'Heb je het gestolen geld uitgegeven?'
De stroman (<i>ignoratio elenchî</i>)	
Omschrijving: Je verdraait het argument van de ander, zodat je het makkelijker kunt weerleggen.	Voorbeeld: Persoonlijk antwoord, bv. iemand vindt het aangeraden om bij elke aanvraag tot euthanasie voorzichtig te zijn. Waarop iemand anders zegt: 'Dus jij vindt dat iemand die stervende is, pijn moet lijden.'

Stof tot nadenken

Kan een drogreden tot een ware conclusie leiden?

Persoonlijk antwoord

8. Lees de tekst en beantwoord de vragen in de tabel (op p. 100).

Cannabis, logica, argumentatieleer en Bart De Wever

In Terzake van maandag (9 september 2013) verscheen Bart De Wever als burgemeester van Antwerpen om zijn nieuw, strenger drugsbeleid te verdedigen. Het stadsbestuur van De Wever had aangekondigd dat voortaan ook occasionele cannabisrokers in het openbaar en mensen met minder dan de gedoogde 3 gram cannabis op zak zouden worden geverbaliseerd en bedacht met een GAS-boete van 75 euro.

De Liga van de Rechten van de Mens noemde die aanpak onwettelijk, omdat het een ongelijkheid creëert. Voor mensen in Antwerpen gelden daardoor andere rechtsregels dan in de rest van het land, waar het occasionele gebruik en bezit van tot 3 gram wel wordt gedoogd. Bovendien wezen deskundigen van onder meer de Antwerpse *Free Clinic* op het feit dat repressie tegen drugs niet werkt, dat men er overal ter wereld van terugkomt en dat Antwerpen niet echt een groot probleem heeft met drugsgebruikers.

Dat laatste argument counterde Bart De Wever door te verwijzen naar spectaculaire drugsvangsten in de haven en het oprollen van verscheidene cannabisplantages. Zeggen dat Antwerpen geen drugsprobleem heeft, is het zonlicht ontkennen, beweerde hij. Uiteraard is dat argument een mengeling van drogredeneringen. Eerst en vooral speelt Bart De Wever met woorden. Als de *Free Clinic* spreekt over drugsproblemen, heeft ze het over een groot percentage problematische druggebruikers die overlast veroorzaken. Bart De Wever definieert het woord als 'een draaischijf zijn van de internationale en nationale drugshandel'. Spelen met de betekenis van het woord 'probleem' is een *ambigüiteitsdrogreden*. [...] Bovendien suggereert hij dat de *Free Clinic* de drugstraf in Antwerpen wil minimaliseren, wat een grove verdraaiing is van hun woorden. Oftewel een *stroman*.

Als antwoord op het argument dat repressie niet werkt, ontwikkelt De Wever de volgende merkwaardige redenering. Eerst verwijst hij (zonder bewijzen aan te halen) naar het feit dat in het buitenland veel strenger tegen druggebruikers wordt opgetreden dan in Vlaanderen. Dat zou moeten bewijzen dat we in Vlaanderen een probleem hebben. Zelfs als De Wevers inschatting van de praktijk in het buitenland (een heel vaag begrip, overigens) correct is, is het nog een '*non sequiturredenering*'. Het is niet omdat de meerderheid iets doet, dat dat daarom per definitie de juiste aanpak is. Kwantiteit is niet hetzelfde als kwaliteit. De *Global Commission on Drug Policy* heeft al in 2011 geconcludeerd dat de repressieve aanpak van drugs niet werkt. De Wever antwoordt door zijn aanpak niet repressief te noemen: de 'War on drugs' waar de *Global Commission* het over heeft, is volgens hem een repressief beleid met gevangenisstraffen. Door repressie eng te definiëren als gevangenisstraf, gebruikt De Wever opnieuw een *ambigüiteitsdrogreden* met als doel de boodschap van het *Global Commission* te verdraaien, zodat hij kan beweren dat hij niet aan →

repressie doet. Alweer een *stroman*, dus. Maar mensen beboeten is wel repressief, het is niet zo repressief als gevangenisstraf, maar het is repressie.

Verder beweert De Wever dat de GAS-boetes vooral bedoeld zijn als een manier om weer zicht te krijgen op de druggebruikers. Volgens hem heeft men geen zicht op de omvang van het probleem, omdat de occasionele druggebruikers niet worden gedetecteerd door het gedoogbeleid. Gebruikers worden niet geregistreerd, want het mag.

Dat is op twee vlakken een drogredenering [...]. Ten eerste zegt de Wever dat occasionele druggebruikers zouden moeten geregistreerd worden, omdat ze ook verslaafd kunnen raken aan cannabis en andere substanties. Dat is een zoveelste variant van de *stepping-stone-theorie*. Het begint met een jointje en het eindigt met harddrugs, of met problematisch cannabisgebruik. De *stepping-stone-theorie* of *hellend vlakredenering* mag dan wel nog steeds populair zijn aan de doorsnee cafétoog, vakmensen hebben al herhaaldelijk vastgesteld dat hij niet klopt. Het is waar dat veel gebruikers van harddrugs vaak begonnen zijn met cannabis, maar die redenering omkeren en beweren dat softdrugs automatisch leiden tot verslaving aan harddrugs, is een logische denkfout van het type 'foutieve omkering'. [...]

Maar de grootste drogreden is niet wat De Wever zegt, maar hoe hij het zegt. Wat hem zo'n dodelijke debater maakt, is zijn verongelijkte en cynische toon, die suggereert dat wat hij zegt toch de logica zelve is, dat ieder mens met een beetje gezond verstand toch moet inzien dat hij gelijk heeft en dat het godgeklaagd is dat iemand probeert hem tegen te spreken. Die suggestie dat wat hij zegt geen verdere bewijzen vraagt, is een 'ontduiken van de bewijslast' en zichzelf zonder meer presenteren als iemand 'die weet waarover hij praat' is een drogreden bekend als een *autoriteitsargument*.

Tegen die toon kan geen enkel rationeel betoog opboksen. Als zijn argumenten worden ontkracht, reageert De Wever daar niet op, hij trekt zijn mondhoek op, verlegt de aandacht en suggereert daarmee dat zijn gesprekspartner een onuitstaanbare muggenzifter is, die liever over details dan over de essentie discussieert, ook al zijn die details de essentie. Zijn succes in peilingen en op internetfora suggereert dat voor vele mensen de perceptie die hij creëert veel meer indruk maakt dan de kwaliteit van zijn argumenten.

Van den Broeck, S. (2013, 12 september). Cannabis, logica, argumentatieleer en Bart De Wever. www.apache.be

- Geef, op basis van de tekst, een algemene omschrijving van elke drogreden (= kolom 2).
- Plaats de extra voorbeelden met het nummer op de juiste plaats (= kolom 3).
- Bepaal voor elke drogreden of het gaat om formele of informele logica (= kolom 4).

Extra voorbeelden

1. Ik hoorde dat je voor Zwarte Piet bent. Ik zal je daarom eens haarfijn uitleggen hoe slecht racisme is.
2. Een professor gebruikt zijn doctorstitel in zijn column tegen abortus, terwijl hij een geschiedkundige is en geen wetenschappelijk onderzoek naar abortus heeft gedaan.
3. Net zoals jij vertrouwen hebt in de wetenschap, heb ik vertrouwen in God.
4. We moeten euthanasie niet wettelijk toestaan, want anders gaan familieleden ervoor zorgen dat opa sterft ruim vóór hun geplande vakantie.
5. Bij een kwart van de dodelijke ongevallen had de bestuurder alcohol gedronken, bij driekwart van de dodelijke ongevallen had de bestuurder koffie gedronken. Het is dus veiliger als de bestuurder alcohol drinkt in plaats van koffie.

Drogreden	Verklaring	Extra voorbeeld	Formeel / informeel
Ambigüiteits-drogreden	De spreker probeert winst te halen door een ambigu of dubbelzinnig gebruik van woorden of uitdrukkingen.	3	Informeel logica
Stroman	De spreker weerlegt niet het werkelijke standpunt van de tegenstander maar een (karikaturale) variant daarvan. Hij interpreteert het standpunt van de tegenstander op een manier waarop het gemakkelijk te weerleggen is.	1	Informeel logica
Non sequitur	De spreker formuleert een mening of conclusie, die logisch gezien niet uit de argumenten of premisse volgt.	5	Formeel logica
Stepping-stone-theorie Hellend vlakredenering	Er wordt gesteld dat een bepaalde situatie onherroepelijk leidt tot een (onwenselijke) andere situatie, zonder dat het bewezen is.	4	Informeel logica
Autoriteitsargument	Een bewering of foute argumentatie die berust op de autoriteit of de geloofwaardigheid van wie de bewering doet.	2	Informeel logica

4 Denkfouten

Om je te wapenen tegen foute informatie, zijn kritisch nadenken en logisch redeneren belangrijk. Nochtans is het niet vanzelfsprekend om logisch na te denken. Mensen maken vaak kromme redeneringen, halen foute argumenten aan of maken denkfouten. Kritisch leren nadenken betekent ook die denkfouten, drogredenen en foute redeneringen leren ontmaskeren.

Een **denkfout** is een onjuiste gedachtegang of redenering, waardoor foute beoordelingen ontstaan. Vaak worden dergelijke denkfouten onbewust gemaakt.

9. *Waarom zijn de volgende uitspraken denkfouten?*

- Je vindt dat vrouwen slecht kunnen parkeren. Op de parking van een grootwarenhuis zie je dat een autobestuurder het moeilijk heeft. Als je er uiteindelijk langs kunt, merk je dat het een vrouw is. Je reageert gefrustreerd: 'Het is weer een vrouw!'

Door je vooroordeel over vrouwen zie je alleen die situaties die je vooroordeel versterken.

Bevestigingsvooroordeel (confirmation bias)

Bij een beoordeling ben je – zonder dat je het weet – geneigd om alleen dat in aanmerking te nemen wat je visie of eerdere beoordeling bevestigt en vermijdt je wat tegen je overtuiging ingaat.

- Op café hoor je twee vrouwen hun gal spuwen. Ze vinden dat al het huishoudelijk werk op hun schouders terecht komt. Een van de twee vrouwen roept plots uit: 'Alle mannen zijn egoïsten!'

Ze scheren alle mannen over dezelfde kam. Niet elke man is egoïstisch.

Zwart-witdenken

Je maakt een extreme vereenvoudiging van de werkelijkheid, waardoor je geen nuances ziet tussen het ene en het andere uiterste.

- Je hebt schrik dat je de toets van wiskunde niet kunt. 's Morgens aan de ontbijttafel zeg je tegen je ouders: 'Ik voel me niet lekker. Mag ik thuisblijven?'

Het besluit om je ziek te melden wordt bepaald door je angst.

Emotioneel denken

Je baseert je oordeel op een gevoel. Je denkt dat iets waar is, omdat het naar je aanvoelen zo is.

- Je loopt met je beste vriendin op straat te babbelen, als je merkt dat de ladder van een ramenwasser de stoep blokkeert. Je vriendin vindt het vreemd dat je niet onder de ladder loopt. Je antwoordt: 'Onder een ladder lopen brengt ongeluk.'

Je denkt dat je gedrag ongeluk oproept.

Magisch denken

Je denkt dat je gedrag of gedachte een bepaalde gebeurtenis kan oproepen of verhinderen.

Stof tot nadenken

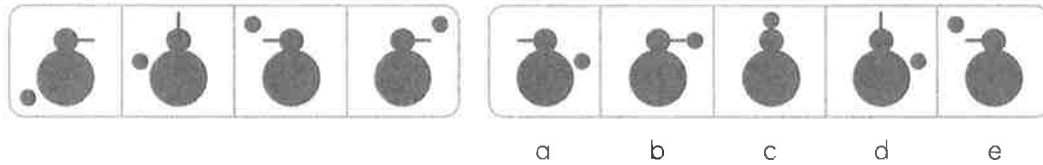
Zijn denkfouten eigen aan de mens?

Persoonlijk antwoord

B

- Bekijk de onderstaande reeks. Wat is de volgende figuur?

Reeks

Het juiste antwoord is d.

C

- Bekijk de onderstaande premissen. Welke verklaring moet juist zijn?
- Er zijn geen dansers die niet mager zijn.
- Er zijn geen zangers die geen dansers zijn.

Verklaringen:

a. Er is geen enkele dunne persoon die geen danser is.	c. Elk dunne persoon is ook een zanger.
b. Alle zangers zijn mager.	d. Alle dansers zijn dunne zangers.
	e. Geen van bovenstaande.

Het juiste antwoord is b.

- Was dat een voorbeeld van inductief of deductief redeneren?

Deductief redeneren

D

- Bekijk de onderstaande situatie. Welke verklaring moet juist zijn?

In een restaurant zijn er zeven soorten fruit te vinden: vijgen, guaves, honingdauwen, kiwi's, mango's, nectarines en papaja's. De kok moet precies vier uit de zeven verschillende soorten fruit kiezen om een fruitsalade te maken. De geselecteerde vruchten moeten aan de volgende voorwaarden voldoen:

- Papaja kan alleen worden geselecteerd als kiwi is geselecteerd.
- Vijg kan alleen worden geselecteerd als nectarine is geselecteerd.
- Mango of nectarine moet worden geselecteerd, maar niet beide.
- Papaja of honingdauw moet worden geselecteerd, maar niet beide.

Verklaringen:

a. Kiwi, papaja, vijg, mango	d. Papaja, mango, guava, honingdauw
b. Kiwi, nectarine, honingdauw, guava	e. Guava, papaya, kiwi, vijg
c. Mango, nectarine, vijg, papaja	

Het juiste antwoord is b.

- Was dat een voorbeeld van inductief of deductief redeneren?

Deductief redeneren

6 Wetenschappelijke aanpak

Stof tot nadenken

- Zijn wetenschappers uitvinders, ontdekkers of beide?

Persoonlijk antwoord

- Bestaat er een verschil tussen uitvinden en ontdekken?

Persoonlijk antwoord

6.1 Francis Bacon

Wetenschappelijke kennis wordt gerechtvaardigd door de wijze waarop ze verworven is. De manier om kennis te legitimeren, wordt de **wetenschappelijke methode** genoemd. Ze is tot stand gekomen door rationalisten als Descartes en empiristen als Francis Bacon.

Bacon was een pionier in de wetenschappelijke revolutie door een wetenschappelijke methode te ontwikkelen, waarbij hij de nadruk legde op het inductieve. Door waarnemingen en experimenten zou de mens tot kennis van de wetten van de natuur kunnen komen. Eerst kijken en feiten verzamelen, dan pas conclusies trekken. Zijn eis voor een geplande procedure bij onderzoek zorgde voor een omwenteling in de wetenschap. Een groot deel van zijn opvattingen maken tot vandaag deel uit van de methodologie.

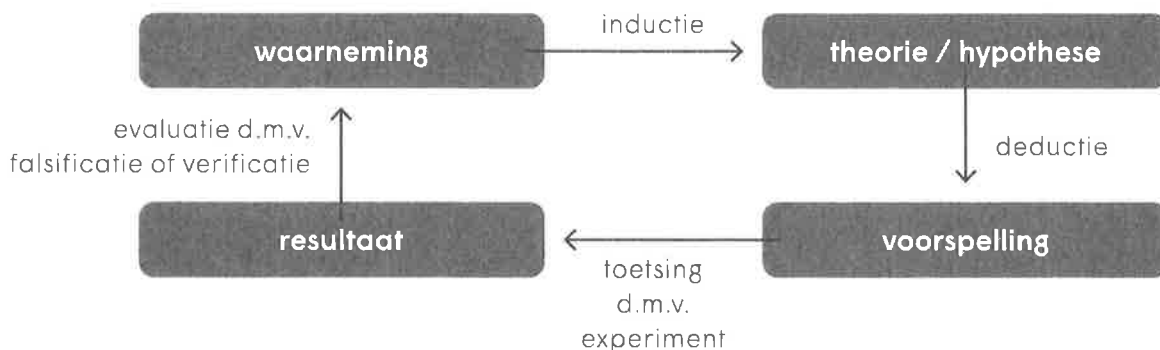
Francis Bacon

6.2 De empirische cyclus

Om wetenschappelijk te werk te gaan, kan informatie op een inductieve en een deductieve manier verzameld worden. Beide manieren komen voor als fasen in de empirische cyclus (of hypothetico-deductieve methode).

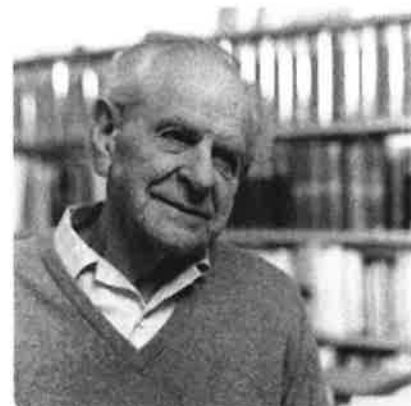
Om een antwoord te krijgen op een bepaalde onderzoeksvraag verzamelt een wetenschapper informatie op basis van een groot aantal **waarnemingen**. Op basis van die informatie kan hij een **hypothese** of een **theorie** opstellen. Dat proces heet **inductie**. De theorie of hypothese is waar zolang er geen informatie gevonden wordt die ingaat tegen de hypothese of theorie.

Op basis van die (algemeen geldende) hypothese of theorie kan een specifieke **voorspelling** worden gedaan. Dat proces heet **deductie**. De voorspelling moet daarna d.m.v. **experimenten** of proeven getoetst worden. Het **resultaat** van het experiment of de proef wordt ten slotte kritisch geëvalueerd. Er wordt nagekeken of de voorspelling bevestigd kan worden (**verificatie**) of weerlegd kan worden (**falsificatie**).

Het was de Oostenrijks-Britse filosoof **Karl Popper** die aangaf dat zelfs met meerdere bevestigingen (verificatie) een stelling of theorie nooit met definitieve zekerheid kan worden bewezen. Die kwestie staat ook bekend als het **inductieprobleem**. Als je wilt aantonen dat alle zwanen wit zijn, hoeveel waarnemingen zijn er dan nodig om die stelling te rechtvaardigen?

Popper schoof daarom de falsificatie naar voren. Volgens de filosoof kun je je theorie sterker maken door net op zoek te gaan naar tegenvoorbeelden. De ontdekking van één zwarte zwaan volstaat namelijk om een onmiddellijke herziening van de stelling af te dwingen. Op die manier werd **falsifieerbaarheid** een van de criteria waaraan wetenschappelijk onderzoek moet voldoen.

Karl Popper

10. Hoe moet volgens Popper een wetenschapper te werk gaan die de opwarming van de aarde wil aantonen?

De wetenschapper moet niet zozeer op zoek gaan naar nieuwe warmterecords om zijn stelling aan te tonen, maar falsifieerbare uitspraken doen (zoals 'de oceaan zal de komende jaren blijven opwarmen'), en vervolgens data verzamelen die de theorie mogelijk onderuit kunnen halen. Blijkt dat het geval, dan wordt de theorie op wetenschappelijke wijze bijgesteld.

11. Bedenk zowel een uitspraak die falsifieerbaar is als een die niet falsifieerbaar is.

Persoonlijk antwoord, bv. falsifieerbaar: de som van de hoeken van een driehoek is 180°

Niet falsifieerbaar: buitenaards leven bestaat.

Door na te gaan of uitspraken of theorieën falsifieerbaar zijn, kun je nagaan of je te maken hebt met een **wetenschap** of een **pseudowetenschap**. Het bracht Popper er bijvoorbeeld toe om de psychoanalyse van Sigmund Freud (1856-1939) te veroordelen als pseudowetenschappelijk.

Ga op zoek naar uitspraken over astrologie, pendelen, ufo's of reïncarnatie. Stel jezelf steeds de vraag of die uitspraken falsifieerbaar zijn.

12. Lees het voorbeeld van een empirische cyclus.
Vul de ontbrekende begrippen in bij de cijfers.

Je hebt al een paar keer waargenomen dat meesjes in de tuin de balletjes vogelzaad laten hangen wanneer er kauwen in de buurt zijn. Dat leidt tot de hypothese dat meesjes bang zijn voor kauwen **(1)**. Daarna kun je voorspellen dat meesjes de balletjes opeten wanneer er geen kauwen in de buurt zijn, maar ze ongeroerd laten als er wél kauwen aanwezig zijn **(2)**. Daarna zorg je voor enkele situaties waarin er geen kauwen in de buurt zijn en enkele situaties waarin dat wel het geval is. Als je de resultaten analyseert en ziet dat de meesjes de balletjes wél opeten als er geen kauwen zijn, maar niet als er wél kauwen zijn **(3)**, dan heb je nieuwe kennis opgedaan. Als je echter zou vaststellen dat de aanwezigheid van kauwen er niet toe doet (de meesjes eten bv. niet van de balletjes, zelfs niet als er geen kauwen in de buurt zijn), dan weet je dat de hypothese niet klopt **(4)**. Je moet dan nieuwe waarnemingen doen om tot nieuwe hypothesen te komen (bv. misschien speelt de aanwezigheid van de buurjongen in zijn tuin een rol).

1. <u>inductie</u>	3. <u>verificatie</u>
2. <u>deductie</u>	4. <u>falsificatie</u>

13. Werk zelf een concreet voorbeeld van de empirische cyclus uit op basis van de bovenstaande stappen.

Persoonlijk antwoord, bv. ik neem meermaals waar dat ik me verbrand aan te heet water.....
als ik het te lang uit de kraan laat lopen. Daaruit leid ik af dat er een bepaald punt moet zijn.....
waarop warm water uit de kraan mijn hand begint te verbranden (inductie). Op basis van.....
mijn eerdere ervaringen voorspel ik dat het water dat punt bereikt na drie minuten.....
(deductie). Via een aantal experimenten kijk ik of water uit de kraan mijn hand verbrandt.....
na twee, drie of vier minuten (toetsing). Daarna volgt de verificatie (water verbrandt.....
inderdaad mijn hand vanaf drie minuten, maar niet vanaf twee minuten).....

6.3 Ideeën die de wereld veranderen

Heel veel kennis kwam door de tijd (soms over eeuwen) heen tot stand door toepassing van de empirische cyclus. Experimenten en observaties werden uitgevoerd, de toepassingen van de inductieve en deductieve methode wisselden elkaar af en vulden elkaar aan, wetenschappelijke uitspraken werden geverifieerd en gefalsificeerd. Zo kreeg de mens steeds meer inzicht in de wereld om hem heen.

Een mooi voorbeeld daarvan zijn de inzichten waarop steeds verder werd gebouwd door wetenschappers als Aristoteles, Galilei, Newton en Einstein.

3 Orde in de staat

Ook de klassieke denkers dachten al na over de vraag hoe een staat het best opgebouwd wordt. Ons woord 'politiek' is zelfs afgeleid van de Griekse term *politika*. Dat verwijst naar alles wat te maken heeft met de *polis* of stadstaat in het klassieke Griekenland.

Hoewel het oude Athene als de bakermat van de democratie wordt beschouwd, stonden filosofen als Plato en Aristoteles toch heel wantrouwig tegenover de democratie.

3.1 Plato

Plato stelde dat politiek een organisch gegroeid geheel was. Politieke gemeenschappen zouden zich m.a.w. spontaan ontwikkelen, tenzij er ingrepen van buitenaf waren.

In een van zijn bekendste werken, **Politeia** of **De Staat**, beschrijft Plato een dialoog tussen zijn leermeester Socrates en diens broer, Adeimantus. Socrates vergelijkt de maatschappij met een schip, om de gebreken van democratie te laten zien.

'Stel je een schip voor waarop zich het volgende afspeelt. De kapitein is een forse kerel, sterker dan zijn bemanningsleden, maar een beetje doof, en hij ziet ook niet zo best, en met zijn kennis van navigatie is het niet veel beter gesteld. Nu krijgt de bemanning onderling ruzie over de koers die het schip moet varen. Ieder vindt zichzelf de aangewezen persoon om het roer te hanteren, hoewel hij het vak nooit geleerd heeft en ook geen papieren heeft om aan te tonen waar en hoelang hij een opleiding zou hebben gevolgd. Ze gaan zelfs zover te beweren

dat voor het besturen van het schip geen opleiding bestaat en zijn bereid korte metten te maken met iedereen die het tegendeel beweert. Ondertussen hangen zij zelf voortdurend om de kapitein heen en proberen hem op alle mogelijk manieren ertoe te bewegen het roer aan hen toe te vertrouwen. Soms worden degenen die erin slagen hem te overreden weer door anderen gedood of overboord gezet. De kapitein, die edele man, wordt met behulp van sterkedrank of iets anders uitgeschakeld, en de muiters nemen de leiding van het schip over, maken zich meester van de lading, en varen etend en drinkend verder op een koers die je van zulke lieden kunt verwachten. Bij dat alles geven ze hoog op van mensen die hen aan de macht kunnen helpen doordat ze de kunst verstaan met woorden of geweld de kapitein naar hun hand te zetten. Dat zijn in hun ogen vakkundige zeelieden, die alles van navigatie en scheepvaart weten. Wie weigert daaraan mee te werken, wordt bekritiseerd en als onbruikbaar beschouwd. Maar wat stuurmanskunst eigenlijk inhoudt, daarvan hebben ze niet het flauwste benul, dat het nodig is de verschillende seizoenen van het jaar te bestuderen, de hemel, de sterren, de winden en alles wat verder bij dat vak hoort, om werkelijk in staat te zijn een schip te leiden, en dat er dus maar één reden kan zijn iemand het roer in handen te geven, namelijk competentie op het gebied van navigatie, en dat populariteit daarmee niets uitstaande heeft. Als dat dus de toestand is op een schip, geloof je dan niet dat mensen met werkelijke stuurmanscapaciteiten door de opvarenden zullen worden beschouwd als volslagen onbenullen, ons onbruikbare mensen die maar wat naar de sterren staan te turen?'

'Zeker.'

'Ik neem aan dat je geen nadere uitleg van de vergelijking nodig hebt om in te zien dat hij betrekking heeft op de houding die de maatschappij aanneemt tegenover de echte intellectuelen. Je zult begrijpen wat ik bedoel.'

Plato, (2009), *De ideale staat (Politeia)*, Uitgeverij Athenaeum.

15. Welke kritiek uit Plato hier op de democratie?

De vergelijking wijst op de nadelen die verbonden zijn aan het kiezen van bestuurders door mensen die er geen verstand van hebben.

16. Toon op basis van het verdere verloop van Socrates' leven aan dat hij de gevaren van inspraak van het volk zelf aan den lijve heeft ondervonden.

Op het einde van zijn leven werd er een rechtszaak tegen hem aangespannen op basis van de beschuldiging dat hij de Atheense jeugd zou bederven. Hij werd door een jury Atheners schuldig bevonden en veroordeeld tot de gifbeker.

De ideeën die Plato uitwerkte over de ideale staat kwamen rechtstreeks voort uit zijn visie op **rechtvaardigheid**. Mensen zijn volgens hem van nature ongelijk. Hij onderscheidt **drie groepen** in de samenleving op basis van de drie zielsdelen: het begerende, het strevende en het kennende zielsdeel.

Elke groep moet de rol vervullen die hem toekomt.

De **laagste klassen**, bij wie het begerende zielsdeel met genot en verlangens de overhand heeft, moeten instaan voor de productie van goederen. Zij hebben een economische functie.

De **middenklasse** kenmerkt zich door moed, omdat het strevende zielsdeel de overhand heeft. Die klasse moet daarom optreden als wachter en zo de beschermende functie uitoefenen.

De **hoogste klasse** beschikt, door het overwicht van het kennende zielsdeel, over kennis en moet daarom de besturende functie op zich nemen. Als de samenleving op die manier wordt opgebouwd, is ze volgens Plato rechtvaardig.

Manuscript van Politeia uit 1401

17. Sluit die zienswijze aan bij onze huidige visie op rechtvaardigheid?

Nee, wij vinden het belangrijk om net de gelijkwaardigheid van mensen als vertrekpunt te nemen.

De *Allegorie van de grot* van Plato (zie hoofdstuk 4) is eveneens een onderdeel van het werk *Politeia*.

18. Combineer Plato's visie op de samenleving en wie ze moet leiden met zijn visie uit de *Allegorie van de grot*.

Wie uit de *Allegorie* behoren volgens Plato tot de hoogste klasse? Motiveer je antwoord. Zij die de grot verlaten en dus kennis hebben van de Ideeënwereld. Hun kennende zielsdeel heeft de overhand.

Welke groep moet de samenleving dus besturen? De filosofen

Die speciaal tot besturen opgeleide klasse noemde Plato de **filosoof-koningen**. Ze zijn onbaatzuchtig en werken enkel voor het algemeen belang.

19. Over welke twee belangrijke eigenschappen moet een leider volgens Plato dus beschikken?

Hij moet zowel over politieke als filosofische kwaliteiten beschikken.

20. Beantwoorden onze huidige leiders volgens jou aan het profiel dat Plato voorstelt?

- Zo ja, maakt dat hen goede leiders?
- Zo nee, zouden we er baat bij hebben de ideeën van Plato op te volgen?
- Motiveer telkens je antwoord.

Persoonlijk antwoord

3.2 Aristoteles

Als leerling van Plato nam Aristoteles de invulling over van politiek als organisch geheel waarin iedereen een plaats heeft. Maar hij volgde zijn visie over de filosoof-koningen niet. Hij vreesde dat die aanpak in de praktijk zou neerkomen op tirannie, omdat het onmogelijk is koningen te vinden die echt filosofisch zijn ingesteld.

Aristoteles

Aristoteles was een rasechte politicus. Hij was ervan overtuigd dat politiek noodzakelijk was om te komen tot een goed leven. In **Politika**, zijn politieke hoofdwerk, schreef hij: 'Het is natuurlijk wenselijk dat een individu het goede nastreeft, maar het is veel verfijnder en hoogstaander om dat te doen voor een staat of voor een volk.'

Om na te gaan waaruit dat goede dan wel moest bestaan, onderzocht Aristoteles welke regeringsvormen er in de staten van het Middellandse Zeegebied bestonden. Hij probeerde daarbij aan te geven in welke mate ze de burger in staat stelden 'het goede leven en het goede handelen' na te streven en aan welke voorwaarden (zoals inwonersaantal en ligging) ze moesten voldoen om succesvol te zijn. Verder deelde hij de regimes ook in op basis van wie er baat bij heeft. Zo onderscheidde hij constitutionele of 'goede' en despotische of 'perverse' politieke regimes.

		Wie heerst?		
		Eén persoon	Enkelen	Velen
Wie profiteert?	Bestuurders (despotisch)	tiran­nie	oligarchie	volksdemocratie
	Iedereen (constitutioneel)	monarchie	aristocratie	polité/eia (constitutionele democratie)

De *polité* of *politeia* was volgens Aristoteles de meest ideale van alle bestuursvormen. Het was een gecombineerde vorm van aristocratie en democratie. Het bestuur was in handen van de middenklasse, die niet rijk maar ook niet arm was en daarom het algemeen belang het best zou dienen.

21. Beschouwt Aristoteles de volksdemocratie als een goed of een slecht politiek regime? Motiveer je antwoord.

Slecht: hij ziet het, samen met de tirannie en de oligarchie, als een despotisch en dus pervers regime.

22. Hoe valt zijn standpunt te verklaren?

De volksdemocratie is een heerschappij van allen. Dat betekent dat er dus ook veel armen zijn die de besluitvorming zullen domineren.

23. Welk gemeenschappelijk kenmerk hebben de goede regimes volgens Aristoteles?

Goede regimes richten zich in hun bestuur op het belang van alle burgers.

24. Welk gemeenschappelijk kenmerk hebben de slechte regimes volgens Aristoteles?

In slechte regimes zijn de leiders uitsluitend begaan met privébelangen.

25. Denk je dat het de staat ten goede zou komen als sommige groepen uitgesloten werden van (onrechtstreekse) deelname aan de macht? Motiveer je antwoord.

Persoonlijk antwoord

3.3 Niccolò Machiavelli

Niccolò Machiavelli (1469-1527) was een Italiaanse diplomaat en politiek filosoof. In tegenstelling tot Plato en Aristoteles geloofde hij niet in een universele orde, waarin een heldere rechtvaardigheid aanwezig was. Burgers worden gedreven door verschillende verlangens of stemmingen en houden er daarom onverzoebare visies op na. Het politieke spel is dus zeker niet harmonieus, maar zit vol conflicten.

Terwijl Thomas More in 1516 zijn *Utopia* schreef, verstuurde Machiavelli zijn bekendste werk *Il Principe* of *De heerser* naar de Florentijnse leider Lorenzo de' Medici. Daarin formuleerde hij voor hem een aantal adviezen om Italië te verenigen. Dat was toen nog verdeeld in verschillende stadstaten. Hij pleitte daarbij voor een realistische kijk op de politiek. Centraal staan zijn ideeën over hoe de macht te verwerven en te behouden, en hoe de staat te beschermen.

Niccolò Macchiavelli

26. Lees een eerste fragment uit *Il Principe*.

Over wreedheid en barmhartigheid

Want over mensen kan men de volgende algemene uitspraak doen: ze zijn ondankbaar en wispelturig, ze veinzen en verbloemen, ze mijden het gevaar en zijn gek op geld. Als je goed voor ze bent, zijn ze een en al toewijding en bereid om voor je te vechten, om hun bezit, hun leven, hun kinderen te offeren, zoals ik al zei, zolang je daar nog geen behoefte aan hebt; maar zodra de nood aan de man komt, beginnen ze oproer te kraaien, en is het met de vorst die volledig vertrouwd heeft op hun beloften en geen andere voorzorgsmaatregelen heeft genomen, gebeurd. Want vriendschappen die je verwerft met geld in plaats van met een energiek en nobel optreden, worden wel betaald maar niet bezeten, en vallen niet te verzilveren als het moment daarvoor is aangebroken; en mensen zijn gauwer geneigd iemand kwaad te doen die zich geliefd heeft gemaakt dan iemand die zich gevreesd heeft gemaakt. Want vriendschap is een verplichtende band die, omdat de mensen nu eenmaal slecht zijn, scheurt zodra het eigenbelang om de hoek komt kijken; vrees daarentegen wordt gevoed door een angst voor bestraffing die nooit verdwijnt. Wel dient een vorst zich zó te laten vrezen dat hij weliswaar niet geliefd is, maar evenmin gehaat: want men kan heel goed gevreesd zijn zonder gehaat te zijn.

Machiavelli, N. (2009). Il Principe. Ambo.

- Welk mensbeeld heeft Machiavelli?

De mens is volgens Machiavelli fundamenteel slecht en uit op eigen voordeel. Wanneer het nodig is, deinst hij er niet voor terug om te liegen en te bedriegen.

- Hoe moet een leider zich, op basis van dat mensbeeld, volgens Machiavelli gedragen?

Een leider moet zowel geliefd als gevreesd zijn, maar eerder gevreesd dan geliefd. Anders loopt hij het risico dat ze over hem heen lopen. Wel moet een leider erop letten dat hij ook niet gehaat wordt.

- Waarom zou een leider zich zo moeten gedragen?

Persoonlijk antwoord

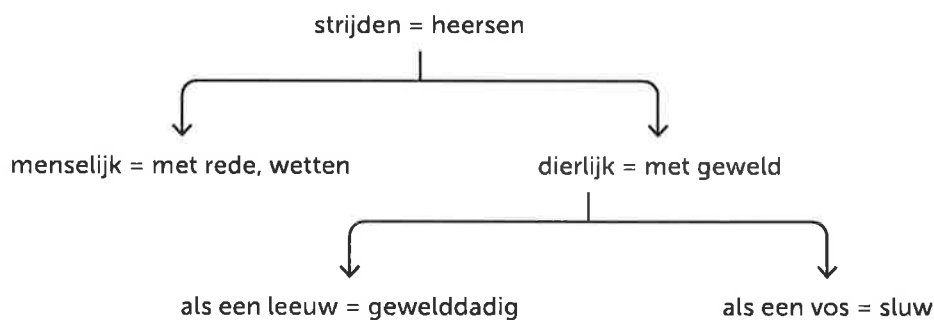
27. Lees een tweede fragment uit *Il Principe*.

- Welke keuzes moet de leider bij zijn bestuur maken?
- Schematiseer je antwoord.

Of een vorst zich aan zijn woord dient te houden

Welnu, men dient te weten dat men op twee manieren strijden kan: ten eerste, met wetten; ten tweede, met geweld. De eerste manier is eigen aan de mens, de tweede aan het dier. Maar omdat de eerste manier vaak niet toereikend is, dient men zijn toevlucht te nemen tot de tweede: daarom dient een vorst zich zowel met dierlijke als met menselijke middelen te kunnen weren. Dit is vorsten in bedekte termen te verstaan gegeven door de oude schrijvers, als ze vertellen dat Achilles en vele andere leiders uit de oudheid werden toevertrouwd aan de centaur Chiron, die voor hun opvoeding diende zorg te dragen. Welnu, dat hun opvoeding werd toevertrouwd aan een kruising tussen een mens en een dier, betekent niets anders dan dat een vorst volgens beide naturen moet kunnen handelen; met één natuur alleen zal zijn macht nooit van lange duur zijn. Gegeven dus het feit dat een vorst zich met dierlijke middelen dient te kunnen weren, dient hij die te kiezen van de vos en van de leeuw: want een leeuw staat machteloos tegen vallen, en een vos staat machteloos tegen wolven. Men dient dus vos te zijn om de vallen te ontwaren, en leeuw om de wolven weg te houden. Wie alleen te werk gaat als een leeuw, weet niet hoe de zaken in de wereld functioneren. Gegeven het feit dat een vorst zich zowel van de rede (de menselijke middelen) als van geweld (de dierlijke middelen) dient te kunnen bedienen, dient hij van het geweld zowel de sluwheid (vos) als het geweld (leeuw) te kiezen.

Machiavelli, N. (2009). Il Principe. Ambo.

28. Bedenk een voor- en een nadeel van een staat die bestuurd wordt door een leider zoals omschreven door Machiavelli.

Persoonlijk antwoord, bv. voordeel: er heerst een strikte orde; wie zich niet aan de regels houdt, wordt aangepakt; de leider omzeilt de valstrikken van zij die het niet goed voorhebben met de staat.

Nadeel: wie niet in de pas loopt, wordt mogelijk gewelddadig aangepakt; mensen worden niet echt vertrouwd, want de leider gaat uit van een negatief mensbeeld.

